

MYKOLO ROMERIO UNIVERSITETO
TEISĖS FAKULTETO
CIVILINĖS JUSTICIJOS INSTITUTAS

SKAISTĖ VARANAVIČIŪTĖ
CIVILINĖS JUSTICIJOS PROGRAMA

ASMENS VEIKSNUMO NUSTATYMAS NOTARO PRAKTIKOJE (TEORINIAI IR
PRAKTINIAI ASPEKTAI)

Magistro baigiamasis darbas

Darbo vadovas –
Lektorė Dalija Svirbutienė;
Konsultantas –
Dr. profesorius Vigintas Višinskis;
Recenzentas –
Lektorė Asta Astrauskienė

Vilnius, 2013 m.

TURINYS

ĮVADAS	3
I. VEIKSNUMAS, KAIP PAGRINDINĖ FIZINIO ASMENS TEISINIO SUBJEKTIŠKUMO DALIS.....	5
1.1. Fizinio asmens veiksnumo sąvoka ir veiksnumo prezumpcija.....	5
1.2. Fizinio asmens pripažinimas neveiksniu, ribotai veiksniu ir emancipuotu	10
II. NOTARO ĮSITIKINIMO FIZINIO ASMENS VEIKSNUMU PROBLEMOS.....	15
2.1. Notaro pareiga sandorių tvirtinimo metu įsitikinti fizinių asmenų veiksnumu	15
2.2. Notaro galimybės nustatyti asmens veiksnumą.....	18
2.3. Notaro bendravimo su klientu, kurio veiksnumas „kelia įtarimų“, ypatumai	26
2.4. Informacijos apie neveiksnius (ribotai veiksniais) pripažintus asmenis šaltiniai	30
2.5. Medicininės pažymos pateikimo apie asmens psichinę būklę problematika	33
2.6. Etiniai notaro įsitikinimo kliento veiksnumu aspektai	35
III. ASMENS VEIKSNUMAS IR NOTARINE TVARKA TVIRTINAMI SANDORIAI.....	37
3.1. Notarine tvarka patvirtintų sandorių negaliojimas	37
IV. NOTARO ATSAKOMYBĖS YPATUMAI PATVIRTINUS NEVEIKSNAUS AR RIBOTAI VEIKSNAUS ASMENS SANDORĮ	50
IŠVADOS	53
PASIŪLYMAI IR REKOMENDACIJOS	55
LITERATŪROS SĄRAŠAS.....	56
SANTRAUKA	63
SUMMARY	64

IVADAS

„Lex est quod notamus“¹

Šiuolaikinėse rinkos ekonomikos valstybėse pagrindiniu civilinės apyvartos reguliatoriumi yra laikomas sandoris. Šiandien sandoris suprantamas, kaip savanoriški sandorio šalių veiksmai, kuriais siekiama sukurti, pakeisti arba panaikinti civilines teises ir pareigas, tačiau sandorių sudarymo procese dalyvauja ne vien tik sandorio šalys. Daugelio valstybių įstatymai ar teismų praktika įtvirtina sandorių sudarymo taisykles bei privalomus sandorio elementus. Vienas iš valstybės įgaliotų asmenų, užtikrinančių, kad civiliniuose teisiniuose santykiuose nebūtų neteisėtų sandorių ir dokumentų, yra notaras. Jis, užtikrindamas sandorių teisėtumą, patikrina sandorio turinį, asmenų parašų tikrumą, nustato asmenų tapatybę, įsitikina asmenų, sudrančių tam tikrą sandorį, veiksniumu ir t.t.. Būtent šio notaro atliekamo veiksmo problemų plėtojimui visame darbe bus skiriamas visas dėmesys. Juk vieni iš sandorio būtinų elementų yra laisva šalių valia ir valios išraiška, kurie yra asmenų valios autonomijos principo tinkamo įgyvendinimo sąlygos. O tam, kad notarine tvarka tvirtinami sandoriai turėtų šiuos elementus, reikalingas notaro kvalifikuotas sandorio šalių veiksniumo nustatymas.

Temos aktualumas ir naujumas. Notaras, tvirtindamas asmenų sudarytus sandorius, privalo nustatyti tikrąją šalių valią, o tai padaryti galima tik įsitikinus asmenų veiksniumu. Tačiau notaras, neturėdamas atitinkamų psichologinių ar net psichiatrinių žinių, gali susidurti su nemažais sunkumais. Svarbu pažymėti, jog asmens neveiksnumą gali nustatyti tik teismas, o notaras, atsisakantis atlikti tam tikrą notarinį veiksma manydamas, jog asmuo yra neveiksnus ar ribotai veiksnus, tarsi konstatuoja asmens neveiksnumą, t.y. atlieka tą funkciją, kurią gali atlikti tik teismas. Kita problema yra susijusi su asmens privataus gyvenimo neliečiamumu, kuris deklaruojamas ne viename nacionaliniame, Europos Sąjungos bei tarptautiniame teisės akte. O, kaip žinia, asmens privataus gyvenimo dalimi pripažįstama ir asmens psichinė sveikata. Notaras, prašydamas asmens pateikti tam tikrą medicininę išvadą, tarsi kišasi į jo privatą gyvenimą. Dar daugiau, kyla ir etinių notaro įsitikinimo asmens veiksniumu klausimų. Be to, esant klaidingam asmens veiksniumo nustatymui sandorio tvirtinimo metu, kyla ir šio sandorio negaliojimo problema, o kartu ir notaro atsakomybės problema. Tokios bylos pasiekia teismus, tarp jų ir Lietuvos Aukščiausiąjį Teismą, o tai rodo, jog veiksniumo nustatymas notaro praktikoje yra sudėtingas ir, matyt, iki galo tinkamai įstatymais nesureglamentuotas dalykas. Nors egzistuoja nemažai teismų praktikos, tačiau Lietuvoje iki šiol nėra parengta rekomendacijų ar taisyklių, skirtų notarams, kaip turėtų būti įsitikinama fizinio asmens veiksniumu, o ir teisės doktrinos šiuo klausimu yra labai mažai. Be to, įstatymų leidėjas vis plečia notarų atliekamų veiksmų sąrašą, o

¹ Tai, ką patvirtina notaras, tampa įstatymu.

notarai, atlikdami bet koki notarinį veiksma, privalo tinkamai atstovauti valstybės interesams. Veiksnmo nustatymo problemomis notaro praktikoje imta aktyviau domėtis tik 2011 m. ir todėl 2011 m. gegužės mėnesį Lietuvos Respublikos Seime buvo surengta konferencija, skirta šioms problemoms analizuoti. Todėl, autorės nuomone, yra tikslinga šią problemą ne tik kad gvildinti toliau, bet ir iš esmės ją išspręsti.

Darbe bus remiamasi įvairiais **literatūros šaltiniais**. Pagrindiniais darbo literatūros šaltiniais bus laikomi 2011 m. gegužės 11 d. Lietuvos Respublikos Seime vykusios konferencijos „Asmens veiksnmo nustatymo problemos“ doc. dr. K. Daškevičiaus parengtas pranešimas „Sandorinio veiksnmo nustatymo klinikiniai - socialiniai aspektai (pomirtinių teismo psichiatrijos ekspertizių praktika)“, Lietuvos notarų rūmų teisininkės - konsultantės V. Majūtės straipsnis „Asmens veiksnmo nustatymo problemos notarinėje praktikoje, rusų teisininkų S. V. Kolganovas, A. A. Mochovo, V. V. Efimovas, A. M. Gatino, O. A. Kudinovo bei A. A. Andronatijaus straipsniai, taip pat A. Dambrauskaitės, V. Pakalniškio, V. Punelio ir kitų teisės mokslininkų darbai. Be to, darbe bus nagrinėjamos Amerikos advokatūros asociacijos, Amerikos psichologijos asociacijos, Naujojo Šiaurės Velso asociacijos bei Naujojo Šiaurės Velso Teisingumo ir Generalinio įgaliotinio departamentų parengtos rekomendacijos, Europos parlamentinių tyrimų ir dokumentacijos centro korespondentų pateikta medžiaga, Respublikinės Vilniaus psichiatrijos ligoninės duomenys, psichologų, psichiatrų darbai ir t.t. Be viso to bus analizuojami Lietuvos bei Europos Sąjungos teisės aktai, taip pat aptarsime ir lyginsime užsienio valstybių teisės aktuose esančias teisės normas, reglamentuojančias veiksnmo nustatymą notaro praktikoje, o temos aktualumui ne tik teorine, bet ir praktine prasme užtvirtinti bus nagrinėjama Lietuvos teismų bei Europos Žmogaus Teisių Teismo (toliau – „EŽTT“) praktika.

Šio **darbo tikslas** yra sistemiškai, analitiškai išnagrinėti, asmens veiksnmo nustatymo notaro praktikoje problemas, su kuriomis susiduria notarai, atlikdami notarius veiksmus, išsiaiškinti, ar apskritai notaras turėtų nustatyti asmens veiksnumą. Šiam tikslui pasiekti iškeliami tokie pagrindiniai darbo **uždaviniai**:

- 1) atskleisti fizinio asmens veiksnmo, kaip teisinio subjektiškumo elemento, svarbą asmeniui dalyvaujant civilinėje apyvartoje;
- 2) išsiaiškinti, kaip notaras atlieka ir kaip turėtų atlikti įsitikinimo fizinio asmens veiksnmu procedūras;
- 3) išnagrinėti pagrindinius notarine tvarka tvirtinamų sandorių teorinius ir praktinius aspektus bei problemas ir notaro atsakomybės klausimus;
- 4) palyginti įvairių šalių notarų atliekamos veiksnmo nustatymo procedūros teorinius ir praktinius aspektus.

Darbo tyrimo objektas. Tyrimas nukreiptas į notaro, kaip į sandorių teisėtumo prevencinę funkciją atliekančio valstybės įgalioto asmens, veiklą bei funkcijas nustatant sandorio šalių veiksnumą sandorio sudarymo metu. **Tyrimo dalykas.** Darbe bus tiriami būdai ir priemonės, kaip notaras turėtų įsitikinti savo kliento veiksnumu, kad nebūtų konstatuotas notaro veiksmų neteisėtumas, kuris galėtų nulemti net tik notaro patvirtintų sandorių negaliojimą, bet ir notaro atsakomybę dėl netinkamo pareigų vykdymo.

Darbo autorė, atsižvelgdama į darbo tikslą bei uždavinius, kelia šią **hipotezę**, kad nėra vieno mechanizmo, nustatančio, kaip notaras turėtų įsitikinti savo kliento veiksnumu.

Tyrimo metodai. Temai atskleisti naudosime teisės mokslui įprastus tyrimo metodus: lyginamąjį, istorinį, loginį, sisteminės ir turinio analizės, bendrųjų teisės principų, kalbinį, filosofinį bei apibendrinimo metodus.

Darbo etapai. Pirmajame darbo skyriuje bus nagrinėjama teorinė dalis apie veiksnumą, kaip asmens teisinio subjektiškumo pagrindinį elementą. Antrasis skyrius yra pagrindinis ir susijęs būtent su notaro įsitikinimo fizinio asmens veiksnumu problemomis. Trečiajame darbo skyriuje yra kalbama apie notarine tvarka tvirtinamų sandorių, susijusių su asmens valios trūkumais, negaliojimo problemas, o ketvirtajame skyriuje trumpai aptariami notaro atsakomybės klausimai dėl tokių sandorių neteisėto patvirtinimo.

Darbe vartojami sąvokų sutrumpinimai:

CK – civilinis kodeksas;

CPK – civilinio proceso kodeksas;

EŽTT – Europos Žmogaus Teisių Teismas;

EŽTK – Europos žmogaus teisių ir pagrindinių laisvių apsaugos konvencija;

Registras – Lietuvos neveiksnių ir ribotai veikusių asmenų registras;

Nuostatai - Neveiksnių ir ribotai veikusių asmenų registro nuostatai.

I. VEIKSNUMAS, KAIP PAGRINDINĖ FIZINIO ASMENS TEISINIO SUBJEKTIŠKUMO DALIS

Prieš pradėdant diskusijas apie veiksnumo nustatymą notaro praktikoje, būtina bent trumpai apžvelgti pagrindinius asmens veiksnumo aspektus, nes, tik juos aptarus, galima gilintis į notaro, kaip į sandorių teisėtumo užtikrintojo, vaidmenį bei problemas, kylančias nustatant asmens veiksnumą.

1.1. Fizinio asmens veiksnumo sąvoka ir veiksnumo prezumpcija

Šiuolaikinėje moderniojoje teisėje civilinės teisės subjektais yra vadinami visi asmenys, galintys būti teisinių santykių dalyviais, t.y. asmenys, turintys teisinį subjektiškumą, kurio būtini

elementai yra teisnumas ir veiksnumas. Tik būdami teisnūs ir veiksnūs, asmenys gali patys visiškai savarankiškai įgyvendinti savo civilines teises ir vykdyti jiems priklausančias civilines pareigas.

Lietuvos Respublikos civilinio kodekso² (toliau – „CK“) 2.1 straipsnyje yra apibrėžta fizinių asmenų civilinio teisnumo sąvoka - tai „galėjimas turėti civilines teises ir pareigas“. Teisnumas asmeniui atsiranda nuo pat jo gimimo momento ir išnyksta tik šiam asmeniui mirus. Tai yra visą gyvenimą egzistuojanti, nenutrūkstanti ir neatimama asmens savybė, kuri siejama su asmens egzistavimu apskritai, o ne su jo galimybėmis įgyvendinti savo teises ir pareigas. „Tai, kad asmuo yra teisnus, dar nereiškia, kad jis turi konkrečių teisių ir pareigų. Konkrečias civilines teises ir pareigas teisnus fizinis asmuo įgyja esant atitinkamiems teisiniams faktams: sandoriams, administraciniais aktams, kitiems veiksams bei įvykiams. <...> Taigi teisnumas yra prielaida, sąlygojanti konkrečios subjektinės teisės atsiradimą“³.

Tuo tarpu veiksnumas, kaip antrasis, ir, mūsų nuomone, svarbiausias teisinio subjektiškumo elementas, yra susijęs ne su leidimu, o su paties asmens galimybėmis atlikti tam tikrus veiksmus. Nors asmens civilinis teisnumas yra pradinis elementas, be kurio civilinis veiksnumas apskritai neegzistuoja, tačiau asmens civilinis teisnumas visuomet egzistuoja tik leidimo turėti subjektines teises ir pareigas lygmenyje, o veiksnumas jau yra reali galimybė šias teises ir pareigas asmeniui pačiam įgyvendinti. Lietuvių kalbos žodyne žodis „veiksnus“ aiškinamas kaip „galintis veikti, veiklus“ arba „kuris gali savo veiksmais įgyti teises ir susikurti juridines pareigas, taip pat atsakyti už teisės pažeidimą“⁴. CK 2.5 straipsnio 1 dalyje jis apibrėžiamas, kaip „fizinio asmens galėjimas savo veiksmais įgyti civilines teises ir susikurti civilines pareigas“. Taigi iš šio apibrėžimo aišku, kad asmens teisių bei pareigų įgyvendinimas priklauso nuo paties asmens atliekamų veiksmų ar neveikimo. Rusų teisininkas V. P. Gribanovas teigia, kad: „turėti veiksnumą – reiškia turėti galimybę asmeniškai atlikti įvairius teisinius veiksmus: sudaryti sutartis, išduoti įgaliojimus ir t.t., o taip pat atsakyti už sukeltą turtinę žalą <...>, už sutartinių ir kitų įsipareigojimų nevykdymą. <...> Veiksnumas teisiškai užtikrina aktyvų individo dalyvavimą civilinėje apyvartoje, versle ir kitoje ūkinėje veikloje, savo turtinių teisių, pirmiausiai nuosavybės teisės, realizavimą, o taip pat gausybės asmeninių neturtinių teisių įgyvendinimą. Tokiu būdu kiti civilinės apyvartos dalyviai gali tikėtis, kad veiksniam asmeniui, pažeidusiam sutartinius įsipareigojimus ar sukėlusiam turtinę žalą, nesant sutartinių teisių santykių, bus taikomos teisinės atsakomybės priemonės“⁵. Skirtingai nei teisnumas, veiksnumas

² Lietuvos Respublikos civilinis kodeksas. Valstybės žinios, 2000, Nr. 74-2262.

³ E. Baranauskas, I. Karulaitytė-Kvainauskienė, J. Kiršienė ir kiti. Civilinė teisė. Bendroji dalis. – Vilnius: Mykolo Romerio universitetas, 2008. P. 152.

⁴ Lietuvių kalbos žodynas.// <http://www.lkz.lt/startas.htm>, prisijungimo laikas: 2012 m. birželio 25 d.

⁵ В.П. Грибанов Основные проблемы осуществления и защиты гражданских прав: Автореф. дис. ... д-ра юрид. наук. М., 1970. P. 11.

atsiranda ne nuo asmens gimimo momento, o nuo tam tikro amžiaus, kuris siejamas su asmens sugebėjimais išreikšti savo tikrąją valią ir tapti teisėtu civilinių teisinių santykių subjektu. Pagal Lietuvos ir daugelio kitų valstybių teisę, asmuo visišką civilinį veiksnumą įgyja sulaukęs pilnametystės, t.y. aštuoniolikos metų. CK 2.5 straipsnio 2 dalyje yra numatytas ir kitas atvejis, kuomet asmuo įgyja visišką civilinį veiksnumą dar nesulaukęs pilnametystės – tai santuokos sudarymas vadovaujantis CK 3.14 straipsniu. Taip pat visiškas civilinis veiksnumas yra įgyjamas ir emancipacijos būdu (CK 2.9 str.) – teismas, nustatęs, kad asmuo, sulaukęs šešiolikos metų, yra pakankamai savarankiškas, kad galėtų pats įgyvendinti pilnamečio asmens teises ir vykdyti pareigas, paskelbia tokį asmenį visiškai veiksnium. Be to, yra skiriama ir dalinio veiksnumo rūšis: CK 2.8 straipsnio 1 dalyje numatyta, kad: „nepilnamečiai nuo keturiolikos iki aštuoniolikos metų sandorius sudaro, turėdami tėvų ar rūpintojų sutikimą“, o to paties straipsnio 5 dalyje numatyta, kad tokie asmenys atsako pagal savo sutartines prievoleles. Tuo tarpu asmenys, nesulaukę keturiolikos metų, pagal CK 2.7 straipsnį, yra visiškai neveiksnūs ir sandorius už juos sudaro jų tėvai arba globėjai. Tiesa, pagal to paties straipsnio 3 dalį, tokie asmenys turi teisę savarankiškai sudaryti smulkius buitinius sandorius. Nors Lietuvos teisinėje sistemoje nėra skiriamas bendrasis ir specialusis veiksnumas, tačiau egzistuoja ir tokių valstybių, kurių teisės aktuose yra įtvirtinti bendrojo ir specialiojo veiksnumo institutai. Tai reiškia, kad tokių valstybių įstatymuose yra nustatyta bendroji taisyklė, nuo kurio amžiaus asmuo tampa visiškai veiksnium (dažniausiai nuo 18 metų), tačiau tam tikrus teisinius veiksmus asmuo gali atlikti tik sulaukęs specialaus amžiaus, neatsižvelgiant į bendrąją taisyklę, pavyzdžiui, santuoką Afganistane moterys gali sudaryti sulaukusios 16 metų⁶. Taigi, apibendrinant tai, kas pasakyta, pagal gebėjimą įgyvendinti savo civilines teises ir atlikti civilines pareigas, Lietuvos Respublikos CK yra skiriamos trys kategorijos asmenų – tai visiškai veiksnūs, dalinai veiksnūs ir neveiksnūs asmenys.

Daugelio šalių civiliniuose kodeksuose asmens civilinis veiksnumas yra apibrėžiamas labai panašiai, kaip ir Lietuvos Respublikos civiliniame kodekse, pavyzdžiui, Rusijos Federacijos civilinio kodekso 21 straipsnio 1 dalyje asmens civilinis veiksnumas yra apibrėžiamas kaip: „piliečio gebėjimas savo veiksmais įgyti ir įgyvendinti civilines teises, susikurti civilines pareigas bei jas įvykdyti“⁷, Estijos civiliniame kodekse civilinis teisingumas ir veiksnumas apibūdinamas kiek kitokiomis sąvokomis: „pasyvus civilinis teisinis veiksnumas“ ir „aktyvus civilinis teisinis veiksnumas“. Tačiau „aktyvus civilinis teisinis veiksnumas“ (arba tiesiog veiksnumas Lietuvos civilinės teisės kontekste) apibrėžiamas taip pat: pagal Estijos Respublikos civilinį kodeksą „aktyvus civilinis teisinis veiksnumas yra asmens galėjimas įgyti

⁶ Afganistano Respublikos civilinio kodekso 70 straipsnis. //

<http://www.asianlii.org/af/legis/laws/clotroacogn353p1977010513551015a650/>, prisijungimo laikas: 2012 m. gruodžio 7 d..

⁷ Гражданский кодекс Российской Федерации // <http://base.garant.ru/10164072/3/#1003>, prisijungimo laikas: 2012 m. birželio 25 d.

civilines teisės, prisiimti civilines pareigas ir pakeisti arba nutraukti jas savo veiksmais⁸. Netgi islamo moralinio kodekso ir religinės teisės rinkinyje, kuris vadinamas „Sharia“ yra išskiriamas civilinis teisinis teisnumas ir veiksnumas, tik vėlgi jie apibūdinami kitais terminais: „Sharia išskiria dvi teisinio veiksnumo rūšis: įsipareigojimų veiksnumą (angl. „*capacity of obligation*“), kuris reiškia galėjimą įgyti teises ir pareigas, ir įgyvendinimo veiksnumą (angl. „*capacity of execution*“), kuris reiškia galėjimą sudaryti sutartis, disponuoti ir tinkamai vykdyti savo įsipareigojimus. Įsipareigojimų veiksnumas yra suteiktas kiekvienam žmogui nuo jo tapimo embrionu prieš faktinį gimimą iki jo mirties ir po jos, iki pat jo turto padalijimo ir skolų gražinimo. <...> Įgyvendinimo veiksnumas susideda iš galėjimo įgyti civilines teises ir tai yra neatimama kiekvieno asmens, kuris sulaukia pilnametystės ir kuris yra psichiškai sveikas ir neturi jokios juridinės negalios, teisė⁹. Tačiau egzistuoja nemažai valstybių, kurių teisės aktuose yra apskritai vengiama apibrėžti tiek teismo, tiek veiksnumo sąvokas, pavyzdžiui, Naujojo Šiaurės Velso teisės aktuose nėra vienos veiksnumo sąvokos apibrėžimo: „atvirkščiai, veiksnumo teisinis apibrėžimas kiekvienu atveju priklauso nuo priimto sprendimo rūšies ar nuo sandorio, kuriame dalyvaujama, tipo. Tai reiškia, kad yra daugybė teisinio veiksnumo kriterijų. Kai kurie yra įtvirtinti tokiuose teisės aktuose, kaip Globos Aktas, o kiti, tokie, kaip testamentinio veiksnumo kriterijai, išsivystė bendrojoje teisėje. Skirtingi veiksnumo kriterijai reiškia, kad klientas gali turėti veiksnumą daryti tam tikrus sprendimus, pavyzdžiui, dalyvauti smulkiuose pirkimų sandoriuose, tokiuose, kaip bakalėja, tačiau tuo pačiu jis gali neturėti veiksnumo spręsti kitokius sprendimus, tokius, kaip dalyvavimas sudėtinguose piniginiuose sandoriuose“¹⁰. Kaip matome, skirtingose pasaulio valstybėse veiksnumo sąvokos apibrėžimai ne tik kad skiriasi, tačiau kai kurių valstybių teisės aktuose apskritai vengiama vienintelio šios sąvokos apibrėžimo. Darytina išvada, kad asmens veiksnumas yra pakankamai sudėtinga ir neuniversali teisinė kategorija, kuri kiekvienam asmeniui yra pritaikoma atskirai. Juk visi asmenys skirtingai suvokia savo atliekamų veiksmų ar neveikimo pasekmes, teisės normų, kurias jie vykdo ar nevykdo, reikšmę ir prasmę, o taip pat kiekvienas individas turi skirtingą gyvenimišką patirtį. Netgi Lietuvos Respublikos civiliniame kodekse veiksnumas apibrėžiamas pakankamai lakoniškai – tai yra asmens galėjimas savo veiksmais įgyti civilines teises ir susikurti civilines pareigas, nedetalizuojant nei „galėjimo“, nei „savo veiksmų“, nei „teisių“ bei

⁸ Estijos Respublikos civilinio kodekso II dalies 1 skyriaus 7 paragrafo 2 dalis. General Principles of the Civil Code Act // <http://www.legaltext.ee/text/en/X0015.htm>, prisijungimo laikas: 2012 m. birželio 25 d.

⁹ Jamal J Nasir. Arab and Islamic Laws Series. The Islamic Law of Personal Status. Second edition. – Graham & Trotman, 1990. P. 209.// http://books.google.lt/books?id=N4WmwikqudIC&pg=PA47&lpg=PA47&dq=civil+caPACITY&source=bl&ots=stHYG_vszJ&sig=CanPTsvQ3n2QzL07H0f6_dtR1_8&hl=lt&sa=X&ei=fHsnUKzwFsXrsgb3sIHADA&redir_esc=v#v=onepage&q=210&f=false, prisijungimo laikas: 2012 m. birželio 25 d.

¹⁰ When a client's capacity is in doubt. A practical guide for solicitors. - The law society in New South Wales, 2009. P. 2.// <http://www.lawsociety.com.au/idc/groups/public/documents/internetcontent/023880.pdf>, prisijungimo laikas: 2012 m. birželio 25 d.

„pareigų“ sąvokų. Toks lakoniškas ir kartu plačiai interpretuotinas fizinio asmens veiksnio apibrėžimas, vertinant visiško asmens civilinio teisinio subjektiškumo buvimą ar nebuvimą, gali sukelti problemų ne tik teisinio išsilavinimo neturintiems asmenims, bet ir teisininkams profesionalams, pavyzdžiui, teisėjams ar notarams. Tačiau, mūsų manymu, toks apibrėžimas yra tinkamas ir taiklus, kadangi asmens civilinis veiksnys yra susijęs ne tik su kiekvieno asmens individualiomis savybėmis ir sugebėjimais, bet ir su pačių civilinių teisinių santykių įvairumu bei sudėtingumu, todėl platesnis asmens civilinio veiksnio sąvokos apibrėžimas būtų sunkiai įsivaizduojamas.

Su veiksniumu, kaip asmens teisinio subjektiškumo elementu, yra glaudžiai susijusi asmens veiksnio prezumpcija. „Prezumpcija (lot. „*presumption*“) - tai teisinio fakto pripažinimas tikru, kol neįrodyta kitaip“¹¹, o tuo tarpu asmens civilinio veiksnio prezumpcija reiškia, kad įstatymiškai asmuo laikomas veiksniumu tol, kol neįrodyta kitaip. Tai reiškia, kad joks asmuo, jokia valstybės institucija neturi teisės atsisakyti su asmeniu sudaryti tam tikrą sandorį, drausti sudaryti sandorius su kitais asmenimis ar kitaip trukdyti asmeniui įgyvendinti savo civilines teises ir pareigas vien tik tuo pagrindu, jog mano, kad šis asmuo nėra veiksnys ir dėl šios priežasties neturi visiško civilinio teisinio subjektiškumo. Lietuvos Respublikos CK 2.6 straipsnyje yra reglamentuojamas neleistinumas apriboti fizinių asmenų civilinį teisingumą ar veiksnumą įstatymuose nenumatytais pagrindais. Šio straipsnio 1 dalis numato, kad: „civilinis teisingumas ar veiksnumas niekam negali būti apribojamas kitaip, kaip tik įstatymų numatytais pagrindais ir tvarka“, o to paties straipsnio 2 dalyje įtvirtinta, kad: „sandoriai, valstybės ar savivaldybių institucijų ir pareigūnų aktai, kuriais apribojamas civilinis teisingumas ar veiksnumas, negalioja, išskyrus atvejus, kai tokius sandorius ar aktus leidžia įstatymai“. Būtent šiame straipsnyje ir yra įtvirtinta asmens civilinio veiksnio prezumpcija, kurios paneigimas galimas tik įstatymų nustatyta tvarka, o CK 2.10 straipsnio 1 dalis numato išskirtinę teismo teisę pripažinti asmenį neveiksniumu. Tai reiškia, kad asmuo neveiksniumu gali būti pripažintas vienintelio subjekto – tik teismo. Kaip teisingai pažymi Lietuvos notarų rūmų teisininkė, konsultantė Vaidota Majūtė, „veiksnio prezumpcijos paneigimas, t.y. asmens pripažinimas neveiksniumu, apriboja visas asmens galimybes būti savarankišku civilinių teisinių santykių subjektu“¹². Mūsų nuomone, neteisėtas asmens veiksnio prezumpcijos paneigimas ne tik kad apriboja visas asmens galimybes būti savarankišku civilinių teisinių santykių subjektu, bet ir pažeidžia Europos žmogaus teisių ir pagrindinių laisvių apsaugos konvencijoje (toliau – „EŽTK“) bei Lietuvos Respublikos Konstitucijoje įtvirtintas pamatines asmens teises, tokias, kaip žmogaus laisvė,

¹¹ Terminų žodynas.// <http://www.zodynas.lt/terminu-zodynas/p/prezumpcija>, prisijungimo laikas: 2012 m. birželio 25 d.

¹² E. Čaplinskienė, J. Čiomanas, V. Majūtė ir kiti. Notariatas Nr. 7/2009. – Vilnius: Lietuvos notarų rūmai, 2009. P. 15.

orumas, privataus gyvenimo neliečiamumas, lygybė prieš įstatymą ir daug kitų prigimtinių asmens teisių ir laisvių. Juk asmuo, negalintis savo veiksmais susikurti sau teisių ir vykdyti atitinkamų pareigų, negali jaustis saugus nei ekonominiu, nei socialiniu, nei politiniu, nei psichologiniu aspektais. Asmuo, kurio veiksnio prezumpcija yra paneigiama, yra tarsi eliminuojamas iš visaverčio gyvenimo. Todėl įstatymai ypač saugo minėtą asmens prigimtines teises ir griežtai apibrėžia procedūras, kaip asmuo gali būti pripažintas neveiksniu ar ribotai veiksnium. O veiksnio prezumpcijos paneigimas, kaip minėta, yra tik teismo išimtinė teisė ir joks kitas subjektas to negali padaryti.

1.2. Fizinio asmens pripažinimas neveiksniu, ribotai veiksnium ir emancipuotu

Jau nuo senų laikų asmenims, kurie turėjo psichinę negalią, arba nepilnamečiams asmenims buvo draudžiama sudaryti sandorius. Štai Lietuvos pirmajame statute (1529 m.) buvo įtvirtinta, kad testamentas galioja tik tada, kai jis sudarytas turint gerą atmintį ir sveiką protą. Jo penktajame skyriuje „Apie globėjus“, kuriame nurodoma, kas turi ir kas neturi teisės sudaryti testamentą savo nekilnojamam turtui, sakoma: „... bepročiai, eretikai, belaisviai, besikraustą iš proto“¹³ neturi tokios teisės. Šiuolaikinėje teisėje tokie asmenys taip pat turi ribotas galimybes dalyvauti civilinėje apyvartoje, kadangi civilinis fizinio asmens veiksniumas nėra nuolatinė asmens būseną, o tuo pačiu ir asmens veiksnio prezumpcija, kaip minėta, nėra nepaneigiama. Deja, bet nutinka taip, kad asmuo dėl tam tikrų priežasčių gali būti pripažintas ribotai veiksnium ar netgi neveiksniu, todėl asmuo, netekęs vieno iš teisinio subjektiškumo elementų, jau nebegali būti pripažįstamas visiškai savarankišku civilinės apyvartos dalyviu. Ir atvirkščiai – teismo sprendimas pripažinti asmenį neveiksniu ar ribotai veiksnium gali būti panaikinamas arba nepilnamečias asmuo, kuris pagal Lietuvos įstatymus laikomas neturinčiu visiško civilinio veiksnio, gali būti emancipuotas, t.y. pripažintas visiškai veiksnium.

Bylos dėl fizinio asmens pripažinimo neveiksniu, ribotai veiksnium arba emancipuotu nagrinėjamos ypatingosios teisenos tvarka, o tai reiškia, kad tokiose bylose pasireiškia ypatingas valstybės interesas identifikuotis su privačiu asmeniu, o šio asmens interesas tampa viešuoju interesu, kuris suponuoja išskirtinę asmenį, kurio civilinį veiksniumą ketinama apriboti ar panaikinti, interesų apsaugą ir aktyvų teismo vaidmenį nagrinėjant tokias bylas. Viešojo intereso egzistavimas sąlygoja šių bylų (i) išskirtinį teisingumą – pagal Lietuvos Respublikos civilinio proceso kodekso¹⁴ (toliau – „CPK“) 462 straipsnį, šios bylos nagrinėjamos asmens, kurį prašoma pripažinti neveiksniu, ribotai veiksnium arba emancipuotu gyvenamosios vietos apylinkės teisme, (ii) baigtinį asmenų, galinčių paduoti pareiškimą dėl fizinio asmens pripažinimo neveiksniu ar

¹³ J. Deveikė. Didžiosios Lietuvos Kunigaikštijos 1529 m. statutas.– Chicago: Algimanto Mockaus knygų leidimo fondas, 1971. P. 185.

¹⁴ Lietuvos Respublikos civilinio proceso kodeksas. Valstybės žinios, 2002, Nr. 36-1340.

ribotai veiksnium, sąrašą – pagal CPK 463 straipsnio 1 dalį, tai gali būti tik tokio asmens sutuoktinis, tėvai, pilnamečiai vaikai, globos (rūpybos) institucija ir prokuroras, o taip pat baigtinį asmenų, galinčių paduoti pareiškimą dėl nepilnamečio pripažinimo veiksnium, sąrašą: pats nepilnametis, jo tėvai (rūpintojai) ir globos (rūpybos) institucija (CPK 463 str. 5 d.), (iii) globos (rūpybos) institucijos (CPK 464 str. 1 d.) ar valstybinės vaiko teisių institucijos (CPK 476 str. 1 p.) privalomą dalyvavimą byloje, (iv) privalomą teismo ekspertizę (CPK 466, 471 str.) ar charakteristikas apie nepilnamečių asmenį (CPK 475 str. 3 p.), (v) žodinių bylos nagrinėjimą (CPK 467 str. 1 d., 472 str. 1 d., 477 str. 1 d.) ir t.t. Be to, kiekvienoje tokioje byloje turi būti išdėstomos išsamios aplinkybės, rodančios fizinio asmens tam tikrą psichinę būseną (CPK 465, 470 str., 475 str. 3 p.). Taip pat, kaip ir minėta, asmens neveiknumas, ribotas veiksniumas ar veiksniumas nėra nuolatinės teisinės būsenos, todėl jos gali kisti. Asmuo, buvęs pripažintas neveiksnium, panaikinus ankstesnį teismo sprendimą ir priėmus naują, gali tapti veiksnium ar ribotai veiksnium, arba asmuo, buvęs ribotai veiksnium gali tapti veiksnium ar neveiksnium, o emancipuotas asmuo gali būti vėl pripažintas neveiksnium. Šias procedūras pakankamai išsamiai reglamentuoja CPK 469, 474 ir 479 straipsniai, todėl toliau į šį klausimą toliau nesigilinsime, tiesiog akcentuojame, kad, pagal dabartinį teisinį reguliavimą, pats asmuo, pripažintas neveiksnium ar ribotai veiksnium, į teismą kreiptis dėl jo pripažinimo veiksnium, deja, negali. Apibendrinant minėtąsias asmens tapimo neveiksnium, ribotai veiksnium ar emancipuotu procedūras, galima teigti, kad šios procedūros yra pagrindiniai bylų dėl asmens pripažinimo neveiksnium, ribotai veiksnium ar emancipuotu bruožai, leidžiantys išskirti šias bylas į atskirą civilinio proceso tvarka nagrinėjamų bylų kategoriją.

CK 2.11 straipsnyje yra reglamentuojamas fizinių asmenų civilinio veiksniumo apribojimas. Šio straipsnio 1 dalyje numatyta, kad: „fizinių asmenų civilinis veiksniumas gali būti apribotas teismo tvarka, jeigu jie piktnaudžiauja alkoholiniais gėrimais, narkotikais, narkotinėmis ar toksinėmis medžiagomis. Kai asmuo veiksniumas apribojamas, jam yra nustatoma rūpyba“, o šio straipsnio 2 dalis įtvirtina tokio asmens galėjimą ir negalėjimą atlikti tam tikrus veiksmus: „asmuo, kurio veiksniumas apribotas, gali sudaryti sandorius dėl disponavimo turtu, taip pat atsiimti darbo užmokestį, pensiją ar kitų rūšių pajamas ir disponuoti jais tik turėdamas rūpintojo sutikimą, išskyrus smulkius buitinius sandorius. Tokio asmens, kurio civilinis veiksniumas apribotas, veiksmus kontroliuoja būtent jo rūpintojas ir toks asmuo yra tiesiogiai priklausomas nuo rūpintojo valios. Darytina išvada, kad, jei tik asmuo, kurio civilinis veiksniumas apribotas, rūpintojas sutinka dėl šio asmens atliekamų veiksmų, toks asmuo gali atlikti praktiškai visus sandorius, kaip ir asmuo, kuris turi visišką civilinį veiksniumą. Tuo tarpu, „fizinis asmuo, kuris dėl psichinės ligos arba silpnaprotystės negali suprasti savo veiksmų reikšmės ar jų valdyti, gali būti teismo tvarka pripažintas neveiksnium“ (CK 2.10 str. 1 d.), o,

pagal CK 2.10 straipsnio 2 dalį, tokio asmens vardu sandorius sudaro jo globėjas. Fizinio asmens pripažinimas neveiksniu yra sunkesnė pasekmė nei pripažinimas ribotai veiksniu, kadangi neveiksnius asmuo negali pats savarankiškai sudaryti jokių sandorių, ir, mūsų nuomone, asmens pripažinimas neveiksniu galėtų būti prilyginamas asmens civilinio teisinio savarankiškumo mirčiai.

Tačiau 2010 m. pabaigoje Lietuvai ratifikavus 2006 m. gruodžio 13 d. priimtą Jungtinių Tautų Neįgaliųjų teisių konvenciją, kurios 12 straipsnio 2 dalis skelbia principinę nuostatą, kad: „valstybės, šios Konvencijos Šalys, pripažįsta, kad neįgalieji turi teisinį veiksnumą lygiai su kitais asmenimis visose gyvenimo srityse“, Lietuvos Respublikos teisingumo ministerija 2012 m. lapkričio pradžioje, siekdama tinkamo Jungtinių Tautų Neįgaliųjų teisių konvencijos įgyvendinimo, pateikė įstatymų pakeitimų projektus, kuriuose siekiama pakeisti asmens pripažinimo neveiksniu ir veiksnumo apribojimo institutus. Lietuvos CK pakeitimo projekto 4 ir 5 straipsniuose¹⁵ numatyta pagrindinė naujovė: fizinių asmenų pripažinimas neveiksniu ir veiksnumo apribojimas tik konkrečiose srityse. Be to, fizinių asmenų veiksnumas, remiantis šiuo projektu, galėtų būti apribotas bet kokią psichikos sutrikimą turintiems asmenims, kurie dėl psichikos sutrikimo negali iš dalies suprasti savo veiksmų reikšmės ar jų valdyti. Tokių įstatymo pakeitimų priėmimas reikštų, kad psichikos sutrikimą turinčių asmenų teisės būtų gerokai praplėstos. Tačiau, mūsų manymu, esant tokiam teisiniam reglamentavimui, ateityje galėtų kilti fizinių asmenų neveiksnumo ir riboto veiksnumo apribojimo problema, todėl teismams tektų išaiškinti, kuo gi teisiškai skirtusi visiškai ir dalinis savo veiksmų reikšmės nesupratimas. Mūsų manymu, dalinis savo veiksmų reikšmės nesupratimas ir negalėjimas jų valdyti, turėtų būti suprantamas dabartinės CK 2.11 straipsnio redakcijos kontekste, lyginant vieno asmens psichinę būklę su asmens, kurio veiksnumas yra apribotas dėl piktnaudžiavimo alkoholiniais gėrimais, narkotinėmis ar toksinėmis medžiagomis, būkle. Tačiau, kol dar įstatymų pakeitimai nėra priimti, dar kartą akcentuojame, kad asmens pripažinimas neveiksniu ir ribotai veiksniu tokiam asmeniui neretai gali sukelti neigiamų teisinių padarinių.

Todėl, be minėtosios Jungtinių Tautų Neįgaliųjų teisių konvencijos egzistuoja nemažai nacionalinių, Europos Sąjungos bei tarptautinių teisės aktų, užkertančių kelią piktnaudžiauti asmens neveiksnumu, o taip pat ir gausybė teismų sprendimų, priimtų šioje srityje. Štai Visuotinės žmogaus teisių deklaracijos 6 straipsnis skelbia, kad: „kiekvienas, kad ir kur būtų, turi teisę būti pripažintas teisinių santykių subjektu“¹⁶, o 22 straipsnyje įtvirtinta, kad: „kiekvienas, kaip visuomenės narys, turi teisę į socialinę apsaugą ir teisę, kad valstybės pastangomis bei

¹⁵ Lietuvos Respublikos civilinio kodekso 1.16, 1.84, 1.85, 2.10, 2.11, 2.11¹, 2.25, 2.26, 3.15, 3.38, 3.48, 3.55, 3.58, 3.72, 3.144, 3.152, 3.157, 3.212, 3.213, 3.216, 3.241, 3.242, 3.243, 3.246, 3.269, 4.80, 5.16, 5.17, 5.64, 6.48, 6.56, 6.268, 6.586, 6.723, 6.765 straipsnių pakeitimo ir papildymo ir kodekso papildymo 2.137¹, 2.137², 2.137³, 3.279¹, 3.279², 3.279³ straipsniais įstatymo projektas. // <http://www.lrs.lt>.

¹⁶ Generalinės Asamblėjos 1948 m. gruodžio 10 d. priimta Visuotinė žmogaus teisių deklaracija.

bendradarbiaujant tarptautiniu lygiu ir pagal kiekvienos valstybės struktūrą bei išteklius būtų įgyvendinamos jo orumui ir laisvam asmenybės vystymuisi būtinos ekonominės, socialinės ir kultūrinės teisės¹⁷. Remiantis EŽTK 8 straipsnio 1 dalimi, „kiekvienas turi teisę į tai, kad būtų gerbiamas jo asmeninis ir jo šeimos gyvenimas, buto neliečiamybė ir susirašinėjimo slaptumas“, Lietuvos Aukščiausiasis Teismas, aiškindamas šį, ypač svarbų straipsnį, pažymėjo, kad: „Konvencijos 8 straipsnio objektas – asmens psichinės sveikatos apsauga, be kita ko, apima ir valstybės nustatomas priemonės, užtikrinančias psichikos sutrikimų turinčių ar proto negalios ištiktų asmenų teisių apsaugą teisiniuose procesuose svarstant jų neveiknumo nustatymo klausimus¹⁸. Panašios nuostatos yra įtvirtintos ir 2007 m. Europos Sąjungos pagrindinių teisių chartijoje. Taip pat Europos Tarybos Ministrų Komiteto rekomendacijoje dėl Pilnamečių neveiksnių asmenų teisinės apsaugos principų¹⁹ yra įtvirtintas labai svarbus sutrikusios psichikos asmenų veiksnio maksimalaus išsaugojimo principas 3 (arba maksimalus galių veikti išsaugojimas), „pagal kurią, atsižvelgiant į tai, kad gali egzistuoti įvairaus laipsnio nesugebėjimas suprasti savo veiksmų reikšmės ar juos valdyti, ir jis, be to, gali kisti, visiškai sutrikusios psichikos asmenų teisinio veiksnio atėmimas neturėtų būti neišvengiamas tokių asmenų teisinės apsaugos priemonių įgyvendinimo rezultatas“²⁰. Pasak VŠĮ „Globali iniciatyva psichiatrijoje“ direktorės D. Juodkaitės, „vadovaudamasi trečiuoju principu, įstatyminė bazė turėtų kiek tai įmanoma pripažinti, jog egzistuoja skirtingi asmenų veiksnio (sugebėjimų) laipsniai, kurie, be to, laikui bėgant gali keistis. Todėl, taikant apsaugos priemones, neturėtų būti automatiškai visiškai panaikinamas asmens veiksnys, taip pat neturėtų būti iš asmens atimama teisė balsuoti, sudaryti testamentą, duoti sutikimą ar atsisakyti gydymo ar priimti kitokią asmeninio pobūdžio sprendimą, kai tai leidžia asmens galimybės“²¹. O štai Lietuvos psichiatro, Arūno Germanavičiaus nuomone, „neveiknumas arba veiksnio ribojimas, jei jis dėl psichikos sutrikimo nustatomas visą likusį gyvenimą, prieštarauja moderniam psichiatrijos mokslui, medicinos etikai, žmogaus teisėms ir paciento autonomijos skatinimo principui“²². Be minėtųjų teisės aktų svarbi ir 1997 m. priimta Žmogaus teisių ir biomedicinos konvencija, kurioje taip pat įtvirtinti pagrindiniai asmens privataus gyvenimo neliečiamumo bei teisės gauti informaciją apie privatų asmens gyvenimą principai, ir 1981 m. priimta Konvencija dėl asmenų apsaugos ryšium su asmens duomenų automatizuotu tvarkymu. Reikėtų paminėti, kad 2000 m. sausio 13 d. buvo

¹⁷ Ten pat.

¹⁸ Lietuvos Aukščiausiojo Teismo 2008 m. liepos 11 d. nutartis, priimta civilinėje byloje Nr. 3K-3-370/2008.

¹⁹ Europos Tarybos Ministrų Komiteto rekomendacija Nr. R(99)⁴ dėl Pilnamečių neveiksnių asmenų teisinės apsaugos principų.

²⁰ Ten pat.

²¹ R. Valentukevičius, D. Juodkaitė, A. Dumčius ir kiti. Neveiknumo problematika Europos Sąjungos deklaruojamų vertybių kontekste. – Vilnius: Globali iniciatyva psichiatrijoje, 2007. P.18.

²² A. Germanavičius. Bendruomenės (socialinės) psichiatrijos pagrindai. Psichikos ligonių reabilitacija bendruomenėje. – Vilnius: BMK, 2008. P. 44.

priimta Hagos konvencija dėl pilnamečių asmenų tarptautinės apsaugos, tačiau konvenciją ratifikavo tik 2 valstybės ir dėl to ji neįgijo teisinės galios. Psichikos ligonių teises užtikrina ir 2005 m. sausio 14 d. Helsinkyje priimta Europos psichikos sveikatos apsaugos deklaracija. Nacionaliniu mastu labai reikšmingas Lietuvos Respublikos psichikos sveikatos priežiūros įstatymas²³, kurio tikslas - nustatyti asmenų, kurie naudojami psichikos sveikatos priežiūra, teises, psichikos sveikatos priežiūros tvarką ir kontrolę. Pagal šio įstatymo 5 straipsnio 1 dalį „valstybė turi sudaryti sąlygas psichikos ligoniams ugdyti, padėti jiems įgyti darbo įgūdžių, persikvalifikuoti, prisitaikyti prie visuomenės gyvenimo ir į jį grįžti“. Civilinės teisės prasme tai reiškia, kad valstybė turi dėti visas pastangas tam, kad neveiksniu ar ribotai veiksniumi pripažintas asmuo būtų kuo greičiau reabilituojamas tam, kad galėtų sugrįžti į visavertį gyvenimą ir vėl tapti savarankišku civilinių teisinių santykių dalyviu. Be to, Lietuvos Aukščiausiasis Teismas yra konstatavęs, kad: „pripažinimas neveiksniu – tai procedūra, kuri lemia esminį žmogaus, kaip teisinių santykių subjekto, statuso pasikeitimą, pagal galiojantį teisinį reglamentavimą socialinėmis ir teisinėmis pasekmėmis iš esmės prilygstantį žmogaus, kaip asmens ir piliečio, eliminavimui iš kitų visuomenės narių tarpo: pripažintas neveiksniu asmuo praranda daugelį savo prigimtinių ir pilietinių teisių, tarp jų teisę disponuoti savo turtu bei tvarkyti su juo susijusius reikalus, teisę į darbą, santuoką, teisę balsuoti, rinktis gyvenamąją vietą, taip pat teisę keiptis į teismą bet kokiais klausimais, įskaitant ir klausimą dėl jo statuso peržiūrėjimo, o teismo paskirtas globėjas ir (ar) turto administratorius neapibrėžtam laikotarpiui tampa jo įstatyminiu atstovu, sprendžiančiu visus su neveiksniu pripažintu asmeniu ir jo turtu susijusius klausimus be specialaus pavedimo (CK 3.240 str. 1 d.)“²⁴. Be kita ko, kaip teisingai konstatavo Lietuvos Aukščiausiasis Teismas kitoje nutartyje, neveiksniu pripažinto asmens teisė į privatų gyvenimą yra labai ribojama: „kadangi neveiksnumo nustatymas yra ypač sunkus teisės į privatų gyvenimą ribojimas, tai asmuo gali būti pripažintas neveiksniu tik ypatingais atvejais“²⁵. Iš tiesų, būtų galima vardinti be galo daug tiek Lietuvos, tiek Europos Sąjungos teismų priimtų nutarčių, kuriose asmens veiksnio panaikinimas ar apribojimas laikomas ir daugelio kitų prigimtinių asmens teisių apribojimu. Šiose nutartyse nuolat pabrėžiama, kad asmens pripažinimas neveiksniu ar ribotai veiksniumi yra kraštutinumas, kuriuo siekiama užtikrinti pačių civilinių teisinių santykių teisėtumą ir stabilumą.

Trumpai apžvelgę pagrindinius asmens civilinio teisinio subjektiškumo elementus, galime toliau kalbėti apie notaro, kaip valstybės įgalioto asmens, vaidmenį užtikrinant, kad civiliniuose teisiniuose santykiuose nebūtų neteisėtų sandorių ir dokumentų. O tam, kad šią pareigą notaras atliktų tinkamai, vienas iš veiksnių, kurių jis turi padaryti - tai įsitikinti fizinio

²³ Lietuvos Respublikos psichikos sveikatos priežiūros įstatymas. Valstybės žinios, 1995, Nr. 53-1290.

²⁴ Lietuvos Aukščiausiojo Teismo 2008 m. liepos 11 d. nutartis, priimta civilinėje byloje Nr. 3K-3-370/2008.

²⁵ Lietuvos Aukščiausiojo Teismo 2007 m. rugsėjo 11 d. nutartis, priimta civilinėje byloje Nr. 3K-3-328/2007.

asmens veiksniumu. Būtent šio klausimo plėtojimui ir su juo susijusių šio darbo įvadinėje dalyje iškeltų uždavinių įgyvendinimui toliau ir bus skiriama daugiausiai dėmesio.

II. NOTARO ĮSITIKINIMO FIZINIO ASMENS VEIKSNUMU PROBLEMAS

Aiškumo dėlei, prieš nagrinėdami notaro įsitikinimo fizinio asmens veiksniumu problemas, turėtume atlikti takoskyrą tarp notaro įsitikinimo fizinio asmens veiksniumu *siaurąja* ir *plačiąja* prasmėmis. *Siaurąja prasme* vadinsime notaro veiksmus, kai notaras kliento veiksniumu įsitikina remdamasis Neveiksnių ir ribotai veiksnių asmenų registro duomenimis, kurie yra gaunami iš Lietuvos teismų. Kadangi, kaip minėta, tik teismas gali apriboti ar panaikinti fizinio asmens veiksnumą, todėl, iš pirmo žvilgsnio, gali pasirodyti, kad šie notaro atliekami veiksmai įsitikinimui kliento veiksniumu yra pakankami. Tokiu atveju mūsų darbas šioje vietoje nutrūktų ir tolimesnis tarsi neegzistuojančių problemų gvildenimas netektų prasmės. Tačiau notaras, įsitikindamas savo kliento veiksniumu, privalo atlikti žymiai didesnę darbą negu kad formaliai patikrinti Neveiksnių ir ribotai veiksnių asmenų registro apie asmenį teikiamus duomenis. Nesant šio registro duomenų, patvirtinančių asmens neveiksnumą ar ribotą veiksnumą, notaras turėtų įsitikinti vadinamuoju faktiniu (*de facto*) kliento veiksniumu, t.y. faktine asmens psichine būkle, dar nesant teismo sprendimo dėl asmens pripažinimo neveiksniu ar ribotai veiksniumu. Būtent tokius notaro atliekamus veiksmus vadinsime įsitikinimu kliento veiksniumu *plačiąja prasme* ir todėl šiame darbe tolimesnės diskusijos, susijusios būtent su notaro įsitikinimu kliento/fizinio asmens veiksniumu, kliento/fizinio asmens veiksniumo nustatymu taip pat turės būti suprantamos *plačiąja prasme*.

2.1. Notaro pareiga sandorių tvirtinimo metu įsitikinti fizinių asmenų veiksniumu

Dar I-ajame Lietuvos statute, priimtame 1529 metais, buvo įtvirtintas vienas pagrindinių notariato principų „*lex est quod notamus*“, kuris reiškia, kad tai, ką patvirtina notaras, tampa įstatymu. Šis principas ypač svarbus tose valstybėse, kuriose veikia lotyniškojo notariato sistema (tarp jų ir Lietuvoje), kadangi būtent šioje sistemoje oficialūs dokumentai, t.y. tie, kuriuos patvirtino notaras, turi ypatingą įrodinėjimo reikšmę – jie yra oficiali įrodinėjimo civiliniame procese priemonė. Lietuvos CPK 197 straipsnio 2 dalis numato, kad „dokumentai, išduoti valstybės ir savivaldybių institucijų, patvirtinti kitų valstybės įgaliotų asmenų neviršijant jiems nustatytos kompetencijos bei laikantis atitinkamiems dokumentams keliamų formos reikalavimų, laikomi oficialiaisiais rašytiniais įrodymais ir turi didesnę įrodomąją galią“. „*Prima facie* įrodymu patvirtintas aplinkybes paneigti liudytojų parodymais gali būti leidžiama tik konstatavus, kad draudimas juos panaudoti prieštarautų sąžiningumo, teisingumo ir protingumo

principams“²⁶. Tokios įstatymo ir teismų praktikos suformuluotos nuostatos tik patvirtina ypatingus notaro, atliekančio sandorių teisėtumo „sergėtojo“, įgaliojimus, kuriuos jam suteikė valstybė. Vadinasi, notaras yra tarsi pirminis barjeras, tikrinantis, ar sandorio turinys atitinka tikruosius sandorio šalių ketinimus, ir užkertantis kelią neteisėtiems sandoriams patekti į civilinę apyvartą. Be to, ir Lietuvos Aukščiausiojo Teismo praktikoje pažymima, kad: „notaras privalo užtikrinti, kad civiliniuose santykiuose nebūtų neteisėtų sandorių. <...> Notaras atlieka teisinio pobūdžio veiklą, teikia teisines paslaugas, todėl jas turi suteikti tinkamai. <...> Notaras privalo nustatyti faktinę padėtį, kurioje esant šalys ketina sudaryti sandorį, asmenų pageidaujamas ar prognozuojamas pasekmes, jų pageidaujamas sąlygas ir tikėtinas pasekmes. Taip yra nustatomi tikrieji asmenų ketinimai ir jų laisva valia dėl sandorio sudarymo. Šių ir kitų reikšmingų duomenų pagrindu notaras privalo atlikti teisinį kvalifikavimą ir daryti teisinio pobūdžio išvadas, ar asmenų pageidaujamas sandoris neprieštaraus įstatymams, kokią konkrečią sutarties rūšį atitinka asmenų nurodytos aplinkybės ir pageidaujamos sąlygos, tai tinkamai teisiškai įforminti“²⁷. O tikruosius asmens, sudarančio sandorį, ketinimus notaras galės išsiaiškinti tik tada, kai toks asmuo bus laikomas galinčiu savarankiškai įgyvendinti savo civilines teises ir pareigas.

Lietuvos Respublikos notariato įstatymas²⁸ yra svarbiausias įstatymas, kuriame įtvirtintos pagrindinės Lietuvos notariato teisinės sistemos nuostatos. Vadovaudamasis šio įstatymo 31 straipsnio 2 dalimi, notaras, prieš tvirtindamas sandorius, privalo įsitikinti fizinių asmenų veiksniumu, o, tvirtindamas testamentą, jis privalo testamente nurodyti, kad įsitikino testatoriaus veiksniumu. Šioje straipsnio dalyje du kartus minimas žodis „įsitikinti“, tačiau plačiau neaiškinama šio žodžio reikšmė, t.y. nenurodoma, kaip, kokiomis priemonėmis bei būdais notaras privalo tai padaryti. Dabartinės lietuvių kalbos žodyne taip pat nenurodoma žodžio „įsitikinti“ reikšmė, tačiau paaiškinama jam giminiško žodžio „*itikėti*“ reikšmė – tai „imti tikėti, patikėti“²⁹, tuo tarpu žodis „*patikėti*“ aiškinamas kaip „palaikyti tiesa“³⁰, o žodis „*tiesa*“ reiškia „tai, kas atitinka tikrovę, teisybę“³¹, taigi, darytina išvada, kad, lingvistine prasme, žodis „įsitikinti“ reiškia laikyti, kad tam tikri dalykai atitinka tikrovę. Toks šio žodžio aiškinimas reikštų tai, kad notaras, tvirtindamas sandorius, neturėtų turėti jokių abejonių dėl asmens, kurio sandorį tvirtina, teisinio ir faktinio veiksniumo. Tačiau, mūsų nuomone, notaras visiškai gali būti įsitikinęs tik asmens teisiniu veiksniumu, nes jis turi galimybę kreiptis į Neveiksnių ir ribotai veiksnių asmenų registrą, kuriame registruojami duomenys apie neveiksnius ir ribotai veiksnius

²⁶ Lietuvos Aukščiausiojo Teismo 2006 m. gegužės 17 d. nutartis, priimta civilinėje byloje Nr. 3K-3-343/2006.

²⁷ Lietuvos Aukščiausiojo Teismo 2002 m. birželio 13 d. nutartis, priimta civilinėje byloje Nr. 3K-7-645/2002.

²⁸ Lietuvos Respublikos notariato įstatymas. Valstybės žinios, 1992, Nr. 28-810

²⁹ Dabartinės lietuvių kalbos žodynas.// <http://dz.lki.lt/search/>, prisijungimo laikas: 2012 m. liepos 11 d.

³⁰ Ten pat.

³¹ Ten pat.

asmenis. Tuo tarpu visiškas notaro įsitikinimas faktiniu kliento veiksmu yra sudėtingesnis dalykas.

Todėl šiuo atveju tikslinga apsvarstyti notaro įsitikinimo fizinio asmens faktiniu veiksmu parėmimą tikimybių pusiausvyros principu, kuriuo itin plačiai vadovaujasi Lietuvos teismai, nagrinėdami civilines bylas. Lietuvos Aukščiausiasis Teismas ne vienoje priimtoje nutartyje yra konstatavęs, kad: „Kasacinio teismo praktikoje pripažįstama, kad civiliniame procese įrodymų pakankamumo klausimas sprendžiamas vadovaujantis tikimybių pusiausvyros principu (tikimybių balansu). <...> Išvadai apie fakto buvimą padaryti įrodymų pakanka, jeigu byloje esantys įrodymai leidžia labiau tikėti, kad tas faktas buvo, negu kad jo nebuvo“³². Viena vertus, jei vienintelei institucijai, Lietuvos Respublikoje vykdančiai teisingumą, nagrinėjant civilines bylas leidžiama vadovautis tikimybių pusiausvyros principu, tai notarui tuo labiau turėtų būti leidžiama šiuo principu vadovautis nustatant asmens faktinį veiksmumą. Todėl galima daryti prielaidą, kad žodis „įsitikinti“ Lietuvos Respublikos notariato įstatymo 31 straipsnio kontekste šiuo atveju galėtų būti interpretuojamas remiantis Lietuvos Respublikos teismų suformuluotu tikimybių pusiausvyros principu. Kita vertus, teismas, priimdamas sprendimą vadovaudamasis tikimybių pusiausvyros principu, remiasi byloje surinktais įrodymais ir jų pagrindu daro išvadą apie tam tikro fakto buvimą ar nebuvimą, o tuo tarpu notaras, tvirtindamas asmens sandorį, tuo momentu neturi jokių objektyvių įrodymų apie šio asmens faktinį veiksmumą ar neveiksmumą, jis gali pasikliauti tik savo vidiniu įsitikinimu, kuris gali būti vienintelis pagrindas atsisakyti tvirtinti tokį sandorį. Deja, nei įstatymuose, nei poįstatyminiuose teisės aktuose, nei teismų praktikoje nėra aiškiai suformuluota, kaip vis dėlto notaras turėtų nustatyti savo kliento faktinį veiksmumą, t.y. įvertinti faktinę kliento psichinę būklę ir galėjimą suprasti savo veiksmų reikšmę. Reikėtų paminėti ir daug prieštaringų nuomonių sulaukusią Lietuvos Aukščiausiojo Teismo nutartį, kurioje konstatuota, kad: „nagrinėjamos bylos atveju notarė turėjo įsitikinti, kad ieškovė iš tikrųjų suvokė, kokius konkrečius teisinius padarinius sukels pasirinktas palikimo priėmimo būdas, t.y. prievolę atsakyti palikėjo kreditoriams visu savo turtu <...> Vien įstatymo normos pacitavimas pareiškime dėl palikimo priėmimo ir asmens, priimančio palikimą, pasirašymas nėra nepaneigiamas įrodymas, kad asmuo, atliekantis notarine tvarka tvirtinamą veiksmą, suprato jo sukeltus teisinius padarinius“³³. Mūsų nuomone, tokia Teismo pozicija yra per griežta, kadangi asmuo, savo ranka aiškiai parašęs numatomas palikimo priėmimo pasekmes, turėjo savaime jas suvokti, o notaro galimybė įsitikinti šio asmens suvokimu buvo pernelyg suabsoliutinta. Apibendrinant tai, kas pasakyta, mūsų manymu, faktiniu kliento veiksmu notaras turėtų įsitikinti vadovaudamasis tikimybių pusiausvyros principu, kadangi

³² Lietuvos Aukščiausiojo Teismo 2008 m. birželio 16 d. nutartis, priimta civilinėje byloje Nr. 3K-3-324/2008.

³³ Lietuvos Aukščiausiojo Teismo 2012 m. liepos 12 d. nutartis, priimta civilinėje byloje Nr. 3K-3-373/2012.

reikalavimas notarui būti visiškai įsitikinusiam asmens veiksniumu yra praktiškai neįgyvendinamas. Todėl pernelyg griežti reikalavimai notarui būti besąlygiškai įsitikinusiam kliento veiksniumu, mūsų manymu, negalėtų būti pateisinami. Apie notaro galimybes nustatyti fizinio asmens veiksnumą plačiau kalbėsime toliau.

2.2. Notaro galimybės nustatyti asmens veiksnumą

Prieš pradėdant diskusijas apie notaro galimybes nustatyti asmens veiksnumą, būtina akcentuoti, jog asmens juridinio veiksnumo nebuvimą lemia du kriterijai – tai medicininis bei teisinis. „Medicininis – asmens psichinė liga ar proto negalia, nustatyta arba patvirtinta asmens psichinei būsenai nustatyti teismo paskirtos teismo psichiatrijos ekspertizės metu, ir juridinis – psichinės ligos ar proto negalios nulemtas asmens negalėjimas suprasti savo veiksmų reikšmės ir jų valdyti“³⁴. Psichikos liga arba silpnaprotystė apibūdinama kaip: „psichikos sutrikimai, kurie sutrikdo, pažeidžia asmens mąstymą, atmintį, pažinimą, valingą veiklą ir kitus psichikos procesus. <...> silpnaprotystė turi negrįžtamą, nuolatinį pobūdį, o jos pagrindinis požymis – intelekto nepakankamumas, nevisavertiškumas“³⁵. Abu šie kriterijai, teismui nustatant asmens neveiksnumą ar ribotą veiksnumą, yra labai svarbūs: medicininis kriterijus yra pagrindas, kuriuo vadovaudamasis teismas pripažįsta asmenį veiksniumu, neveiksniumu arba ribotai veiksniumu, o tuo tarpu juridinis kriterijus užbaigia asmens veiksnumo, neveiksnumo ar riboto veiksnumo nustatymo procesą - tai yra konstatuojamasis teismo sprendimas, turintis juridinę reikšmę bei galią. Medicininis kriterijus yra paremtas teismo psichiatrijos ekspertize, kuri daroma laikantis Teismo psichiatrijos, teismo psichologijos ekspertizių darymo Valstybinėje teismo psichiatrijos tarnyboje prie Sveikatos apsaugos ministerijos nuostatų³⁶. Vienas iš teismo psichiatrijos uždavinių yra „įvertinti psichikos būklę asmenų, kuriems sprendžiamas veiksnumo klausimas“³⁷. Lietuvos teismų praktikoje nusistovėjusi pozicija, kad: „nesant teismo psichiatrinės ekspertizės išvados, teismas neturi teisės, remdamasis papildomomis įrodinėjimo priemonėmis, kurios išoriškai ir akivaizdžiai lyg ir leistų taikyti medicininį ir teisinį kriterijus, konstatuoti, kad asmuo yra neveiksnus“³⁸. Tačiau teismas, neatsižvelgdamas į medicininius duomenis, t.y. į teismo psichiatrijos ekspertizės duomenis, ir vadovaudamasis savo vidiniu įsitikinimu, vis tiek galėtų spręsti asmens veiksnumo, neveiksnumo ar riboto veiksnumo klausimą, nes, pagal CPK 218 straipsnį, eksperto išvada teismui nėra privaloma, o taip pat ji „neturi iš anksto nustatytos galios

³⁴ E. Čaplinskienė, J. Čiomasas, V. Majūtė ir kiti. Notariatas Nr. 7/2009. – Vilnius: Lietuvos notarų rūmai, 2009. P. 15-16.

³⁵ L. E. Radavičius. Teisės psichiatrija: istorija ir dabartis. – Vilnius: Mykolo Romerio universitetas. 2004. P. 67.

³⁶ Sveikatos apsaugos ministerijos nuostatai, patvirtinti Lietuvos Respublikos sveikatos apsaugos ministro 2003 m. rugpjūčio 18 d. įsakymu Nr.V-499 (atnaujinta 2011 m. kovo 2 d.).

³⁷ Ten pat. 3.6. punktas.

³⁸ Lietuvos Aukščiausiojo Teismo 2009 m. birželio 26 d. nutartis, priimta civilinėje byloje Nr. 3K-3-311/2009.

<...> ir vertinama laikantis bendrųjų įrodymų vertinimo taisyklių³⁹. Tuo tarpu vien medicininių duomenų apie asmens psichinę sveikatą buvimas nesudaro pagrindo laikyti asmenį veiksniu, neveiksniu ar ribotai veiksniu. Lietuvos Aukščiausiasis Teismas taip pat laikosi tokios praktikos: „<...> institucionalizacijos (psichikos sutrikimų turinčių asmenų nukreipimo nuolatinei globai tam paskirtiems asmenims ar į specialias institucijas) proceso <...> stabdymas yra ir teismo, nagrinėjančio bylas dėl asmenų pripažinimo neveiksniais, pareiga, kad asmuo, kuris negali visiškai savarankiškai pasirūpinti savimi, nebūtų pernelyg skubotai, remiantis vien formaliais argumentais, grindžiamais tik psichinio sutrikimo diagnoze, pripažintas neveiksniu. Subjektas, kurio pareiga pateikti teisinį asmens, susirgusio psichikos liga ar ištikto proto negalios, veiksnio įvertinimą <...>, yra teismas“⁴⁰, „<...> ekspertizės išvadai nepatvirtinus asmens būsenos, dėl kurios jis negalėjo suprasti savo veiksmų esmės, teismo atsisakymas tirti kitas aplinkybes negali būti pripažintas tinkamu teisingumo vykdymu (CPK 6 str.)“⁴¹. Taip pat Teismas pažymi ir tai, kad: „neveiksniu ir globos reikalingu iš esmės galėtų būti pripažintas tik toks asmuo, kuriam konstatuojami patys sunkiausi ir nuolat egzistuojantys jo psichinės sveikatos sutrikimai, t. y. toks asmuo, kurio psichinė ar proto negalia nuolat ir visiškai apriboja galimybę jam orientuotis, dirbti, integruotis, būti ekonomiškai savarankiškam, pačiam daryti sprendimus ir už juos atsakyti“⁴². Tačiau tenka pripažinti, kad pirmosios instancijos teismai ne visada tinkamai vertina šiuos asmens gebėjimus ir kartais pernelyg skubotai pripažįsta asmenį neveiksniu ar ribotai veiksniu: „<...> neveiksnio esmę sudaro būtent asmens negalėjimas suvokti savo veiksmų esmės ir jų valdyti dėl vienokios ar kitokios ligos ar sutrikimo. Tačiau, pripažįstant asmenį neveiksniu, dažnai net nesvarstoma ši būtina straipsnio sąlyga“⁴³. O štai EŽTT viename iš sprendimų konstatavo ne tik kad nacionalinio teismo neteisėto sprendimo dėl asmens neveiksnio priėmimą remiantis vien mediciniais asmens psichinės sveikatos duomenimis, bet ir tai, kad tokiu sprendimu buvo apribota asmens teisė į privatų gyvenimą⁴⁴. Be to, labai atidžiai turėtų būti vertinami liudytojų, kurie nedalyvavo ginčijamo sandorio sudarymo metu, parodymai. Civilinėse bylose kartais pasitaiko atvejų, kai po testatoriaus mirties, atliekant pomirtinę teismo psichiatrijos ekspertizę, remiamasi vien liudytojų, kurie net nedalyvavo sandorio sudaryme, parodymais⁴⁵. Mūsų manymu, tokia praktika nėra teisinga, nes galbūt kaip tik tuo momentu, kai buvo sudaromas testamentas, testatoriaus psichikos būklė buvo labai gera,

³⁹ Lietuvos Aukščiausiojo Teismo 2009 m. sausio 27 d. nutartis, priimta civilinėje byloje Nr. 3K-3-54/2009.

⁴⁰ Lietuvos Aukščiausiojo Teismo 2008 m. liepos 11 d. nutartis, priimta civilinėje byloje Nr. 3K-3-370/2008.

⁴¹ Lietuvos Aukščiausiojo Teismo 2002 m. rugsėjo 16 d. nutartis, priimta civilinėje byloje Nr. 3K-3-993/2002.

⁴² Lietuvos Aukščiausiojo Teismo 2008 m. liepos 11 d. nutartis, priimta civilinėje byloje Nr. 3K-3-370/2008.

⁴³ R. Valentukevičius, D. Juodkaitė, A. Dumčius ir kiti. Neveiksnio problematika Europos Sąjungos deklaruojamų vertybių kontekste. – Vilnius: Globali iniciatyva psichiatrijoje, 2007. P.12.

⁴⁴ Europos Žmogaus Teisių Teismo 2008 m. kovo 27 d. sprendimas, priimtas byloje Nr. 44009/05 (*Shtukurov v. Russia*).

⁴⁵ Pvz. Lietuvos Aukščiausiojo Teismo 2010 m. lapkričio 9 d. nutartis, priimta civilinėje byloje Nr. 3K-3-443/2010.

o liudytojai apie tai nieko nežino, jie pateikia tik bendrą testatoriaus psichinės būklės vertinimą. Apibendrinant tai, kas pasakyta, galima teigti, kad asmens pripažinimas neveiksniu ar ribotai veiksniu yra teismo, remiantis vidiniu įsitikinimu, nulemtas sprendimas, kuriam įtakos gali turėti teisme nagrinėjamoje byloje esantys mediciniai duomenys ir šie duomenys negali būti vieninteliu įrodymu, leidžiančiu priimti sprendimą dėl asmens neveiksnumo ar riboto veiksnumo.

Kaip minėta anksčiau, nei Lietuvos įstatymuose, nei teismų praktikoje, nei teisės doktrinoje nėra suformuluotos taisyklės ar rekomendacijos, skirtos notarams, kuriose atspindėtų, kaip notaras turėtų įsitikinti asmens, t.y. savo kliento, veiksnumu. Todėl toks notaro įsitikinimas kiekvienu atveju turėtų būti ypač subjektyvus, kadangi asmens veiksnumo, neveiksnumo ar riboto veiksnumo įvertinimas priklauso nuo daugelio aplinkybių, t.y. ne tik nuo paties notaro asmeninių sugebėjimų, patirties, turimų medicininių, psichologinių bei teisinių žinių, tačiau ir nuo paties kliento psichinių, fizinių savybių ir įvairių sandorio tvirtinimo metu susiklosčiusių aplinkybių. Juk gyvenimo įvairovė lemia tai, kad kiekvienas žmogus yra individualybė, ir jo elgesys, išvaizda skirtingose gyvenimo situacijose gali labai skirtis. Turbūt neabejotina ir neginčytina tai, kad notarui, kaip teisinį išsilavinimą turinčiam asmeniui, užkrauta ypač didelė našta ir atsakomybė, kylanti iš pareigos įsitikinti savo kliento veiksnumu. Iš vienos pusės, notaras privalo būti savo srities specialistas – teisininkas profesionalas, puikiai išmanantis savo profesijos subtilybes ir tenkinantis itin aukštus jam keliamus atidumo bei rūpestingumo standartus, iš kitos pusės, be kita ko, kartu jis privalo būti neblogas psichologas ir bent jau būti susipažinęs su psichiatrijos pagrindais.

Todėl kaipgi, tarkim, reaguoti notarui į klientą, kuris šiltu vasaros laiku ateina vilkintis žiemine apranga, arba į tą žmogų, kuris elgiasi neadekvačiai, pvz. nei iš šio, nei iš to puola į isteriją, arba tiesiog į tą, kuris, atėjęs surašyti testamentą, pasakoja notarui savo graudžią gyvenimo istoriją? Juk, iš pirmo žvilgsnio, remiantis pirmais dviem pateiktais pavyzdžiais, būtų galima spręsti, kad labai tikėtina, jog šie du asmenys yra neveiksnūs, o, remiantis, trečiuoju pavyzdžiu, egzistuoti tik labai maža tikimybė, kad šis asmuo gali būti neveiksnus, tačiau, iš kitos pusės, toks vertinimas yra labai subjektyvus, paviršutiniškas ir todėl gali būti visiškai klaidingas. Todėl vienas notaras, vertindamas asmens veiksnumą, gali atsisakyti tvirtinti tokio asmens sudaromą sandorį, o kitas – atvirkščiai – gali jį lengvai patvirtinti. Taip pat galime panagrinėti ir dar vieną, šiek tiek kitokią situaciją. Pagal Lietuvos Respublikos CK 5.28 straipsnio 6 dalies 1 punktą, „oficialiesiems testamentams prilyginami asmenų, kurie gydomi ligoninėse, kitose stacionarinėse gydymo – profilaktikos įstaigose, sanatorijose arba gyvena senelių ir invalidų namuose, testamentai, patvirtinti tų ligoninių, gydymo įstaigų, sanatorijų vyriausiųjų gydytojų, jų pavaduotojų medicinos reikalams arba budinčiųjų gydytojų, taip pat šių senelių ir invalidų namų direktorių ir vyriausiųjų gydytojų“. Šiame punkte yra išvardinti asmenys,

kurie turi teisę tvirtinti asmenų sudarytus testamentus, prilyginamus oficialiesiems testamentams, o, pagal CK 5.28 straipsnio 1 dalį, oficialiaisiais testamentais vadinami tik tie testamentai, kurie yra patvirtinti notaro arba Lietuvos Respublikos konsulinio pareigūno. Ši situacija ypatinga tuo, kad joje kyla klausimas, kam lengviau, tvirtinant asmens testamentą, nustatyti asmens faktinį veiksnumą: notarui ar CK 5.28 straipsnio 6 dalies 1 punkte išvardintiems asmenims, kurie, tarkim, yra psichiatrai? Jei atmestume notaro galimybę dėl asmens veiksnumo pasitikrinti Neveiksnių ir ribotai veiksnų asmenų registre, manytina, kad atsakymas į šį klausimą aiškus – psichiatrams. Pridurtina ir tai, kad ši situacija yra labai paradoksali: testamentus gali tvirtinti ir tie asmenys, kurie turi teisinį, bet neturi psichiatrinio išsilavinimo, ir tie, kurie turi psichiatrinį, bet neturi teisinio išsilavinimo. Tačiau notarui keliamas reikalavimas įsitikinti asmens veiksnumu, nors jis ir neturi psichiatrinio išsilavinimo, o tuo tarpu CK 5.28 straipsnio 6 dalies 1 punkte išvardintiems asmenims reikalavimo atlikti teisinį testamento turinio vertinimą nėra.

Išanalizavus Lietuvos teismų praktiką, matyti, kad bylose dėl notarine tvarka patvirtintų sandorių pripažinimo negaliojančiais remiantis asmens valios trūkumais ieškovai, siekiantys nuginčyti tokius sandorius, nurodo ypač platų spektrą ligų ir negalavimų, kurie kamavo sandorio šalį sandorio sudarymo metu: nuo depresijos ar aukšto kraujospūdžio iki silpnaprotystės. Dažniausiai ieškovai įvardija šias priežastis, lėmusias sandorio šalies savo veiksmų reikšmės nesupratimą ar negalėjimą jų valdyti: aukštą kraujospūdį, galvos smegenų kraujotakos sutrikimą ir simptomus, būdingus Alzheimerio ligai⁴⁶, onkologinius susirgimus⁴⁷, alkoholinių gėrimų ar kitų psichiką veikiančių medžiagų vartojimą⁴⁸, piktybinius galvos smegenų navikus⁴⁹, įvairias galvos traumas⁵⁰ ir t.t.. Tačiau vieni iš dažniausiai bylose pasitaikančių veiksnų, galinčių lemti sandorio šalies valios trūkumus, yra senyvas sandorio šalies amžius⁵¹, depresija⁵², šizofrenija⁵³ ir smegenų demencija^{54,55}. Būtina pabrėžti, kad nei vienas iš šių keturių ir anksčiau nurodytų veiksnų nėra pagrindas konstatuoti asmens neveiksnumo nei siaurąja, nei plačiąja prasmėmis.

⁴⁶ Pvz., Šiaulių apygardos teismo 2011 m. balandžio mėn. 20 d. nutartis, primta civilinėje byloje Nr. 2A-4-267/2011.

⁴⁷ Pvz. Lietuvos Aukščiausiojo Teismo 2005 m. spalio mėn. 5 d. nutartis, priimta civilinėje byloje Nr. 3K-3-451/2005.

⁴⁸ Pvz., Šiaulių apygardos teismo 2007 m. gegužės 22 d. nutartis, priimta civilinėje byloje Nr. 2A-254-102/2007.

⁴⁹ Pvz., Lietuvos Aukščiausiojo Teismo 2011 m. liepos 19 d. nutartis, priimta civilinėje byloje Nr. 3K-3-330/2011.

⁵⁰ Pvz., Lietuvos Aukščiausiojo Teismo 2006 m. balandžio 5 d. nutartis, priimta civilinėje byloje Nr. 3K-3-256/2006.

⁵¹ Pvz., Lietuvos Aukščiausiojo Teismo 2002 m. rugsėjo 16 d. nutartis, priimta civilinėje byloje Nr. 3K-3-993/2002, Lietuvos Aukščiausiojo Teismo 2009 m. birželio 29 d. nutartis, priimta civilinėje byloje Nr. 3K-3-278/2009.

⁵² Pvz. Lietuvos Aukščiausiojo Teismo 2007 m. sausio mėn. 12 d. nutartis, priimta civilinėje byloje Nr. 3K-3-20/2007.

⁵³ Pvz. Lietuvos Aukščiausiojo Teismo 2002 m. vasario 11 d. nutartis, priimta civilinėje byloje Nr. 3K-3-274/2002.

⁵⁴ Pvz. Lietuvos Aukščiausiojo Teismo 2001 m. spalio 3 d. nutartis, priimta civilinėje byloje Nr. 3K-3-894/2001, Lietuvos Aukščiausiojo Teismo 2006 m. vasario 27 d. nutartis, priimta civilinėje byloje Nr. 3K-3-154/2006.

⁵⁵ „Psichiatrijoje demencija apibrėžiama kaip psichinių funkcijų, ypač mąstymo ir atminties, sutrikimas. Jis labai apsunkina kasdieninį gyvenimą, trukdo prisitaikyti prie socialinės aplinkos. Demencija nėra liga, bet grupė simptomų, kurie būdingi sergant tam tikromis ligomis.“ – A. Diržytė. Kas yra demencija// <http://www.vipinstitutas.lt/Demencija.htm> , prisijungimo laikas: 2012 m. gruodžio 8 d..

Be to, notarui ne visada gali būti lengva atpažinti šiuos simptomus ir jų pagrindu daryti išvadą apie galimą kliento neveiknumą. Notaro praktikoje gali pasitaikyti ir tokių atvejų, kai klientas į jį kreipiasi jausdamas stresą, pavyzdžiui, senyvo amžiaus asmuo, sudarantis testamentą, ima galvoti apie savo mirtį, kas jam sukelia didelę baimę. Žymus vokiečių psichologas Andreas Maercker nagrinėja baimę, kaip vieną iš senyvo amžiaus žmonių dažniausių psichologinių negalavimų, kuris gali lemti mūsų minėtąją depresiją ar demenciją. Šis psichologas skiria tris pagrindines baimės apraiškas: baimę, nerimastingumą ir liguistą nerimą. Būtent pastarojo slopinimui prireikia net psichoterapijos priemonių⁵⁶. Baimės jausmas lemia ne tik smegenų blokavimą, tačiau ir atsispindi išoriškai: paralyžuojami žmogaus kūno organų raumenys, todėl žmogui tampa sunkiau kalbėti, jo veido mimikos pasikeičia⁵⁷. Atsižvelgiant į tai, kad egzistuoja keletas baimės apraiškų, kurias, be kita ko, nelengva atskirti, ir ne kiekviena iš jų (net ir esant neįprastam asmens išoriniam elgesiui) byloja apie baimę patiriančio asmens negalėjimą suprasti savo veiksmų reikšmės, notarui gali tekti nelengva užduotis pateikti galutinį „verdikta“ dėl faktinio tokio kliento veiksnio buvimo ar nebuvimo. Abejonių dėl visiško savo veiksmų reikšmės suvokimo gali kelti ir asmens ašarojimas, pavyzdžiui, senyvo amžiaus moteris, su sūnumi atėjusi pas notarą surašyti testamentą, ima verksti, o toks elgesys notarui gali kelti abejonių ne tik dėl šios moters veiksnio, bet ir dėl jos laisvos valios. Štai Lietuvos teismų praktikoje galima aptikti ir tokių bylų, kai tokiais atvejais tiriami net asmenų abipusio pasitikėjimo ir priklausomybės santykiai⁵⁸. Be to, egzistuoja ir užsisklendusio charakterio žmonių, todėl vizualiai gali būti sunku juos išskirti į psichiškai sveikų asmenų grupę, nors iš tikrųjų psichiškai jie yra visiškai sveiki. Štai Alfredas Adleris, pasaulinio masto psichoterapeutas, teigia, kad: „užsisklendę žmonės mažai kalba ar apskritai nekalba, nežiūri į kitą, neklauso jo ar būna neatidūs, kai kalbama su jais. <...> Visada krinta į akis jų nustatoma distancija tarp savęs ir kitų“⁵⁹, o toks asmens elgesys, be abejo, atkreipia dėmesį ir duoda pagrindą abejoti jo psichine sveikata. Taip pat notaro praktikoje gali pasitaikyti ir depresija sergančių asmenų. Tokie žmonės ilgą laiką jaučiasi blogai. „Depresija yra liga, kuri paveikia asmens nuotaiką. <...> Asmuo, kenčiantis nuo depresijos, gali jaustis nuliūdęs, piktas, suirzęs, pavargęs, sumišęs, kaltas ar nereikalingas“⁶⁰. „Tokią būseną galima suvokti kaip asmens ir veiksmo dezintegraciją. Asmens dezintegracija – tai mažiau ar labiau išsamus nesugebėjimas save patį suvokti ir valdyti apsisprendžiant“⁶¹. Vytauto Didžiojo universiteto Bendrosios psichologijos katedros dėstytoja,

⁵⁶ H. Blonski. Senų žmonių baimės: priežastys, gydymas, praktiniai patarimai. – Vilnius: Alma littera, 2003. P. 26.

⁵⁷ В. Вилюнас. Психология эмоций. – Питер: Питер, 2004. P. 117.

⁵⁸ Pvz. Lietuvos Aukščiausiojo Teismo 2002 m. rugsėjo 16 d. nutartis, priimta civilinėje byloje Nr. 3K-3-993/2002, Lietuvos apeliacinio teismo 2006 m. spalio 31 d. nutartis, priimta civilinėje byloje Nr. 2A-163/2006.

⁵⁹ A. Adler. Žmogaus pažinimas. – Vilnius: Vaga, 2003. P. 178.

⁶⁰ J. Rozines Roy. Depression. – New York: Marshall Cavendish Corporation, 2005. P. 10.

⁶¹ R. Filipavičiūtė, A. Jurgelėnas, A. Juozulynas, B. Butkienė. „Depresijos sindromas – pagyvenusių žmonių socialinės rizikos veiksnys“. Gerontologija 9 (2): 93-98: Vilnius, 2008. P. 94.

Aistė Pranckevičienė, tyrinėjusi depresijos pokyčius, nustatė net 47 skirtingus su depresija susijusius požymius⁶², o tai reiškia, kad depresija sergantį žmogų atskirti nuo šiaip liūdną žmogaus nėra lengva. Nuo depresijos sunku atskirti ir šizofreniją. Bendrais bruožais, „šizofrenija yra psichozė. Kitaip tariant, sunkus psichikos sutrikimas, kai asmens emocijos, mąstymas, vertinimas ir tikrovės suvokimas yra taip pakitę, jog labai pablogėja jo gebėjimas reikiamai tvarkytis“⁶³. Štai maniakinė depresinė liga lemia tik sulėtėjusią fizinę ir protinę veiklą, o šizofrenijai būdingas aiškiai nelogiškas mąstymas⁶⁴. Kaip minėta, šizofrenija nereiškia, kad asmuo yra teisiškai ar faktiškai neveiksningas, nes egzistuoja nemažai skirtingų šizofrenijos formų: „pavyzdžiui, vienas žmogus, būdamas paranojikas, bet turėdamas sveiką nuovoką, gali puikiai tvarkytis daugelyje gyvenimo sričių. Kitas, keistokai besielgiantis ir atrodantis, apsėstas kliedesių apei fizinius sutrikimus, gali būti pasyvus ir užsisklendęs“⁶⁵. Keblumų gali kelti ir demencija sergančių asmenų veiksnio nustatymas. Šiaulių apygardos teismas yra konstatavęs, kad: „<...> jei demencija ir lėtine išemine galvos smegenų liga sergantis žmogus yra sąmoningas, t. y. kontaktuojantis su žmonėmis, orientuotas erdvėje tuo atveju, kai ligų simptomai yra mažiau išreikšti, žmogus gali atrodyti normaliai. Tačiau tai nereiškia, kad jo psichika nėra sutrikusi. <...> proceso šalys ir tretysis asmuo – notaras neturi specialių psichologijos ir psichiatrijos žinių, todėl jiems sunku spręsti apie kito asmens psichinę būklę, atpažinti ar kitas asmuo turi kokių nors psichinės sveikatos sutrikimų, ar ne“⁶⁶. Ši nutartis yra reikšminga tuo, kad joje konstatuota, jog notaras vis dėlto turi ribotas galimybes įvertinti kliento psichinę būklę, o šį aspektą teismai, sprenddami tokio pobūdžio bylas, deja, retai kada pažymi. Šie pateikti pavyzdžiai puikiai parodo, kad notarui, kuriam nustatyta pareiga įsitikinti asmens veiksniumu, nėra taip paprasta šią pareigą tinkamai įgyvendinti. Todėl manytina, kad reikalingos tam tikros rekomendacijos, padėsiančios notarams kiek įmanoma geriau atlikti šį įstatymų nustatytą reikalavimą. Toliau detalčiau panagrinėsime, kaipgi vis dėlto notaras turėtų nustatyti asmens veiksnumą, kokiais principais vadovautis ir į ką pirmiausiai atkreipti dėmesį.

Naujojo Šiaurės Velso teisės asociacija 2009 m. yra parengusi praktinį gidą, skirtą praktikuojantiems advokatams („*A practical guide for solicitors*“), kuriame labai nuosekliai ir aiškiai yra išdėstoma įsitikinimo kliento veiksniumu tvarka – rekomendacijos, kuriose taip pat remiamasi ir Naujojo Šiaurės Velso suformuota teismų praktika. Manytina, kad šios rekomendacijos galėtų būti puikiai pritaikytos ir notaro praktikoje, kadangi tiek praktikuojantys

⁶² A. Pranckevičienė, A. Goštautas. „Klausimyno depresijos pokyčiams vertinti kūrimas ir taikymas stacionarinio gydymo įstaigoms“. Medicinos teorija ir praktika. T-13 (Nr. 1): Kaunas, 2007. P. 82.

⁶³ R. Warner. Schizofrenijos aplinka. Praktikos, politikos ir komunikacijos naujovės. – Vilnius: Via Recta, 2003. P. 15.

⁶⁴ Ten pat. P. 15 -16.

⁶⁵ Ten pat. P. 16.

⁶⁶ Šiaulių apygardos teismo 2011 m. balandžio 20 d. nutartis, priimta civilinėje byloje Nr. 2A-4-267/2011.

advokatai, tiek notarai susiduria su panašiomis problemomis, kylančiomis nustatant asmenų veiksnumą, o, be to, tiek praktikuojantys advokatai, tiek notarai yra tik teisininkai profesionalai, tačiau ne psichologijos ar psichiatrijos išsilavinimą turintys asmenys. Naujojo Šiaurės Velso teisės asociacijos teisininkų nuomone, „nepaisant daugelio skirtingų asmens veiksnumo kriterijų buvimo, pagrindiniai klausimai yra, ar klientas:

- suvokia apsisprendimo ir daromų pagrindinių pasirinkimų faktą;
- įvertina šių pasirinkimų galimas pasekmes ir suvokia pasekmių daromą poveikį;
- sugeba pateikti savo apsisprendimą⁶⁷.

Kaip matyti, visi šie keliami klausimai yra susiję su asmens daromo apsisprendimo suvokimu, vertinimu, apsisprendimo pasekmių numatymu ir pan., t.y. su asmens protine veikla, o ne su asmens elgesiu, kuris atsispindi išoriškai. Pabrėžtina, kad Lietuvos teismų nuomonė šiuo klausimu labai panaši: „vertinant asmens veiksnumą, turėtų būti atsižvelgiama į pakankamą šio asmens supratimą dėl sprendimo pasekmių svarbos. Asmens elgesio racionalumas, ekscentriškas elgesys ar elgesys, nukrypstantis nuo vyraujančių normų, taip pat nėra reikšmingi bylose, kuriose sprendžiamas klausimas dėl asmens pripažinimo neveiksniu“⁶⁸. Darytina išvada, kad ir notarui, nustatančiam asmens veiksnumą, daugiausiai abejonių turėtų kelti ne asmens išoriškai atsispindintis elgesys (prisiminkime mūsų tris pateiktas situacijas dėl keisto notaro kliento elgesio), o būtent asmens savo atliekamų veiksmų pasekmių nesuvokimas. Tačiau tuo pačiu kyla klausimas, ar notaras taip pat turėtų visiškai ignoruoti asmens keistą, neįprastą išorinį elgesį, t.y. kūno ir verbalinę kalbą? Manytina, kad ne. Mūsų manymu, būtent toks asmens elgesys (jeigu jis yra) turėtų būti pirmasis indikatorius, įspėjantis apie galimą ne visišką asmens sugebėjimą suvokti savo daromų veiksmų pasekmes (šioje vietoje turime pabrėžti, kad, asmens, bandančio kalbėti teisiniais terminais, kalba gali pasirodyti neadekvati ne dėl jo prastos psichinės būklės, bet dėl išsilavinimo stokos, todėl tokias situacijas notaras turi vertinti kiek plačiau). Toliau minėtame Naujojo Šiaurės Velso praktiniame gide sakoma, kad: „jei klientui kyla sunkumų parodant šį savo supratimo lygį, tai gali perspėti apie asmens veiksnumo nebuvimą, o tai reikalauja tolimesnio tyrimo“⁶⁹. O atliekant šį tyrimą, pagal minėtas rekomendacijas, būtina laikytis atitinkamų principų, kuriuos aptarsime toliau⁷⁰.

- Visuomet privaloma preziumuoti asmens veiksnumą. Notaras negali turėti išankstinio nusistatymo apie asmens veiksnumą;

⁶⁷ When a client's capacity is in doubt. A practical guide for solicitors. - The law society in New South Wales, 2009. P. 2.// <http://www.lawsociety.com.au/idc/groups/public/documents/internetcontent/023880.pdf>, prisijungimo laikas: 2012 m. liepos 29 d.

⁶⁸ Lietuvos Aukščiausiojo Teismo nutartis, priimta 2007 m. rugsėjo 11 d. civilinėje byloje Nr. 3K-3-328/2007.

⁶⁹ When a client's capacity is in doubt. A practical guide for solicitors. - The law society in New South Wales, 2009. P. 2.// <http://www.lawsociety.com.au/idc/groups/public/documents/internetcontent/023880.pdf>, prisijungimo laikas: 2012 m. liepos 29 d.

⁷⁰ Ten pat. P. 2-3.

- Asmens veiksnų prezumpciją privaloma taikyti kiekvienam sprendimui, kurį asmuo daro (notaro atveju – kiekvienam sandoriui, kurį asmuo ketina sudaryti);
- Asmens veiksnas su laiku skirtingose situacijose gali kisti, todėl jį privaloma vertinti kiekvienu atveju individualiai, nepaisant to, ar yra abejonių dėl asmens veiksnų;
- Negalima daryti prielaidų, kad asmuo neturi veiksnų dėl amžiaus, išvaizdos, negalios ar elgesio;
- Privaloma vertinti asmens galėjimą daryti tam tikrus sprendimus, o ne pačius sprendimus, kuriuos jis daro. Klientas negali būti laikomas neveiksniu vien tik dėl to, kad manoma, jog jo sprendimai nėra racionalūs ar teisingi. Šioje vietoje, norėdami įvesti aiškumo, pridurtume, kad tie „neracionalūs“ ar „neteisingi“ sprendimai galėtų būti suprantami ir Lietuvos Aukščiausiojo Teismo išaiškinimo kontekste, kad, vertinant asmens veiksną, reikėtų atsižvelgti į pakankamą šio asmens supratimą dėl sprendimo pasekmių svarbos. Kaip pavyzdį galėtume pateikti ligoto (bet veiksnas) tėvo, ketinančio visą savo turtą padovanoti sūnui, kuris visiškai nesirūpino tėvu, sprendimą. Vadovaujantis gyvenimiška patirtimi bei sentimentais, galima būtų teigti, kad toks tėvo sprendimas nėra racionalus, tačiau tėvas šio savo apsisprendimo pasekmes puikiai suvokia ir todėl teisiškai tokie tėvo veiksmai yra teisėti ir atspindintys tikrąją tėvo valią, o tai reiškia, kad notaras, išaiškinęs klientui visas jo daromo apsisprendimo pasekmes, tokiu atveju neturėtų jokios teisės atsisakyti tvirtinti šį dovanojimo sandorį;
- Privaloma gerbti asmens privatumą. Asmens veiksnų nustatymas reiškia susipažinimą su asmens privačia informacija, o taip pat egzistuoja labai daug teisinių ir etinių principų, kurių taip pat privalu laikytis (apie notaro pareigos nustatyti asmens veiksną suderinamumą su asmens privačiu gyvenimu kalbėsime vėliau);
- Būtina akcentuoti, kad notaro apsisprendimas yra galutinis. Prieš darant išvadą, kad asmuo nėra veiksnas, privaloma įsitikinti, kad buvo padaryta viskas, kas įmanoma, tam, kad būtų galima patvirtinti kliento sudaromą sandorį. Taip pat gairėse patariama tik kraštutiniu atveju kreiptis į tam tikrus asmenis, pvz. į asmens kuratorių ar globėją.

Amerikos advokatūros asociacijos Teisės ir senėjimo komisija bei Amerikos psichologijos asociacija yra parengusi vadovą, skirtą teisininkams, apie vyresnių žmonių su apribotu veiksnų įvertinimą. Šiame vadove aptariami indikatoriai, kurie gali rodyti asmens veiksnų nebuvimą, o tai reiškia, kad teisininkas tokiu atveju turi atlikti tolimesnį tyrimą, tačiau pabrėžtina, jog šie indikatoriai nėra visiškai išsamūs ir, vien tik jais remdamasis, teisininkas negali susidaryti išankstinės nuomonės apie savo klientą. Teisininkas turėtų sudvejoti asmens veiksnų, jei:

- „Klientas demonstruoja prastą atmintį arba yra ją praradęs;

- Klientui kyla sunkumų bendraujant;
- Klientas demonstruoja protinio nelankstumo buvimą;
- Klientui kyla problemų atliekant paprastus skaičiavimus, kurių jis anksčiau neatlikinėjo;
- Klientui sunku orientuotis erdvėje;
- Kyla įtarimas, kad su klientu kažkas atsitiko, įskaitant savęs prisistatymą, nuotaiką ar socialinį atsiskyrimą;
- Veiksmų atlikimo metu klientas yra ligoninėje ar pagyvenusių žmonių priežiūros įstaigoje;
- Klientas per trumpą laiką pakeitė kelis teisininkus;
- Pokalbiuose su teisininku klientas yra lydimas draugu, šeimos nariu ar kolegu, kurie neleidžia klientui pačiam kalbėtis su teisininku;
- Klientas demonstruoja ribotas galimybes kontaktuoti su teisininku;
- Klientui sunku įgyvendinti teisininko pateiktas konsultacijas ir užduoti jam esminius klausimus apie esamas problemas⁷¹.

Kaip matyti, pateiktuose požymiuose, įspėjančiuose apie galimą asmens veiksnio nebuvimą, akcentuojami tiek riboti asmens protiniai gebėjimai, tiek kiti, iš pirmo žvilgsnio, įtarimo nekeltantys dalykai – tai kelių teisininkų per trumpą laiką pakeitimas (šioje vietoje, matyt, turima omenyje tai, kad visi teisininkai, pas kuriuos lankėsi klientas, atsisakė atlikti tam tikrus veiksmus dėl abejonių kliento veiksnio) arba kitų asmenų dalyvavimas kliento vizito pas teisininką metu. Darytina išvada, kad notaras, įsitikindamas asmens veiksnio, turėtų įgyvendinti du pirminius asmens veiksnio įvertinimo etapus – tai: 1) preliminarus asmens protinių gebėjimų įvertinimas ir 2) kitų aplinkybių, susijusių su asmeniu įvertinimas (asmens ankstesnis elgesys ar net kitų asmenų, susijusių su asmeniu, kurio veiksnys nustatomas, elgesys). Įvertinus Amerikos advokatūros asociacijos Teisės ir senėjimo komisijos bei Amerikos psichologijos asociacijos siūlomas rekomendacijas, darytina išvada, kad teisininkui, nustatančiam asmens veiksnį, nėra keliami dideli reikalavimai – tokį pirminį asmens veiksnio įvertinimą galėtų atlikti bene kiekvienas protingas, atidus ir rūpestingas asmuo.

2.3. Notaro bendravimo su klientu, kurio veiksnys „kelia įtarimų“, ypatumai

Tik įvertinęs visus požymius, įspėjančius apie galimą asmens neveiksnumą ar ribotą veiksnumą, notaras jokių būdu negali daryti kategoriškos išvados apie asmens veiksnio nebuvimą. Toliau seka notaro bendravimas su klientu. Būtent šioje vietoje notaras ima vaidinti

⁷¹ The American Bar Association Commission on Law and Aging and the American Psychological Association, *Assessment of Older Adults with Diminished Capacity: A Handbook for Lawyers*, Washington, 2005, ABA. P. 13-16/http://www.apa.org/pi/aging/diminished_capacity.pdf, prisijungimo laikas: 2012 m. rugpjūčio 3 d.

du vaidmenis: psichologo ir teisininko. Tik išklausęs klientą, notaras visa, kas buvo pasakyta, išverčia į teisinę kalbą bei teisiškai įvertina, neteisinius argumentus (kliento emocijas ir pan.) palikdamas nuošalyje. Būtent pokalbio su klientu metu notaras privalo iš kliento išgauti kiek įmanoma detalesnės informacijos, susijusios su asmens veiksmu, o kartu ir su jo supratimu apie ketinamą tvirtinti sandorį. Naujojo Šiaurės Velso teisingumo ir Generalinio įgaliotinio departamentai yra parengę veiksmo priemonių rinkinį (angl. „*Capacity toolkit*“) - gidą nustatinėjant asmens gebėjimą daryti teisinius, medicinius, finansinius ir socialinius sprendimus. Šiame praktiniame gide nurodomos klausimų, kuriuos gali pateikti teisininkas kliento veiksmo nustatymo metu, pavyzdinės gairės:

- „Patariama užduoti atvirus klausimus, o ne tokius, į kuriuos galima atsakyti „taip“ arba „ne“;
- Neužduoti atsakymus sufleruojančių klausimų (tas pats reikalavimas keliamas ir teismams teismo posėdžio metu – aut. past.);
- Formuluoti klausimus taip, kad būtų galima greitai identifikuoti keliančius įtarimą faktus, rodančius, kad klientui reikalinga pagalba, pavyzdžiui, ar ši sudaroma sutartis turės įtakos ar naudos tretiesiems asmenims? Kokiems? Papasakokite daugiau apie šiai sutarčiai svarbias šalis;
- Svarbu įsitikinti, ar vertinamas būtent tas asmuo, kuris atsakinėja į klausimus. Kai kuriais atvejais asmeniui reikalinga neutralaus asmens, tokio, kaip advokatas ar vertėjas, pagalba⁷².

Taip pat galime pailiustruoti ir esminius klausimus, į kuriuos būtina atsakyti nustatant asmens testamentinį veiksmumą, tai yra: „1) ar klientas gali paaiškinti, ką reiškia testamentas; 2) ar klientas žino savo kraujo įpėdinius (turimi omenyje įstatyminiai įpėdiniai); 3) ar klientas žino savo turto pobūdį ir dydį; 4) ar klientas gali apibūdinti pagrindinį turto padalijimo įpėdiniams planą“⁷³. Pabrėžtina, kad notaras, užduodamas klausimus klientui, privalo elgtis taktiškai ir mandagiai, stengdamasis neįžeisti kliento: „teisininko užduotis yra pateikti informaciją, atsakyti ir užduoti klausimus, atsargiai viską ištirti ir teirautis bei įvertinti kliento atsakymus ir mąstymo būdą“⁷⁴.

Darytina išvada, kad mūsų minėtas reikalavimas notarui turėti psichologo sugebėjimų, išlieka, tačiau ne paslaptis, kad kiekvienas teisininkas tokių sugebėjimų privalo daugiau ar

⁷² New South Wales Department of Justice and Attorney General's Department. *Capacity Toolkit: Information for government and community workers, professionals, families and carers in New South Wales*, (2008) P. 110-137// http://www.lawlink.nsw.gov.au/lawlink/diversityservices/LL_DiversitySrvces.nsf/pages/diversity_services_s5_1#cr, prisijungimo laikas: 2012 m. rugpjūčio 5 d.

⁷³ The American Bar Association Commission on Law and Aging and the American Psychological Association, *Assessment of Older Adults with Diminished Capacity: A Handbook for Lawyers*, Washington, 2005, ABA. P. 18//http://www.apa.org/pi/aging/diminished_capacity.pdf. P. 13-16, prisijungimo laikas: 2012 m. rugpjūčio 5 d.

⁷⁴ Ten pat.

mažiau turėti, kadangi teisininko duona yra bendravimas su žmonėmis ir jų problemų teisinis įvertinimas bei sprendimas. Bet kuris teisininkas, norintis išspręsti atitinkamą situaciją, pirmiausiai privalo išklaudyti žmogų, o ne spręsti problemas formaliai, vadovaudamasis tik įstatymu. Tačiau turime pripažinti, kad notarui nėra lengva iš vienos pusės, ne tik kad sugebėti transformuoti paprastą buitinę kalbą į teisinę, bet ir, iš kitos pusės, nustatyti, ar ta buitinė kalba yra paremta blaivaus proto asmens logika. Todėl manytina, kad iš notaro neturėtų būti reikalaujama atlikti detalesnį asmens veiksnio nustatymo tyrimą negu kad nustatyta šiose gairėse, nes, kaip minėta, notaras pirmiausiai yra tik teisininkas, užtikrinantis, kad civilinėje apyvarčioje nebūtų neteisėtų sandorių bei dokumentų.

Asmens protinės būklės mini tyrimo anketa ir notarų užduodami klausimai. Kaip ir minėta anksčiau, asmens civilinis veiksnys yra teisinė kategorija, tačiau, norint asmenį pripažinti neveiksniu ar ribotai veiksniu, reikalingi du kriterijai – tai medicininis ir teisinis. Medicininis kriterijus reiškia, kad, nustatant asmens neveiksnumą, pirmiausiai ištiriama asmens psichikos būklė ir nustatomas psichikos sutrikimas. Tam, kad medikai galėtų nustatyti šias asmens būsenas, pirmiausiai reikia ištirti asmens protinius sugebėjimus, o tai daroma būtent per bendravimą su pacientu, užduodant jam klausimus. Kadangi jau pateikėme notaro bendravimo su klientu metu notaro užduotinius klausimus klientui, galime juos palyginti su pavyzdiniais klausimais, užduodamais psichiatrų, bendraujančių su pacientu. Tam remsimės Protinės būklės mini tyrimo (MMSE) forma⁷⁵. Joje yra pateiktos užduotys ir klausimai, užduodami pacientui, nustatant jo protinę būklę. Tačiau pirmiausiai reikėtų paminėti, kad doktrinoje yra skiriamos dvi psichiatro, apklausiančio pacientą, įgūdžių grupės – tai procesiniai ir turinio įgūdžiai⁷⁶. Procesiniai įgūdžiai atspindi tai, kaip psichiatras sugeba įtikinti pacientą papasakoti savo istoriją ir palaikyti tvarką bei aiškumą pokalbio metu, o turinio įgūdžiai parodo tai, kaip psichiatras sugeba laikytis savo darbotvarkės (įskaitant ir paciento skundų, paciento ligos istorijos, protinės būklės išsiaiškinimą ir t.t.)⁷⁷. Taigi protinės būklės tyrimo anketos psichiatrui yra tarsi darbo įrankis, palengvinantis šių įgūdžių tinkamą realizavimą.

Protinės būklės mini tyrimo metu tikrinama paciento orientacija laike, vietoje, įsiminimas, dėmesys, trumpalaikė atmintis ir kalba. Šio tikrinimo metu pacientui pateikiamos užduotys ir užduodami klausimai, susiję su minėtomis sritimis, o už kiekvieną teisingai atliktą užduotį ar atsakytą klausimą skiriamas atitinkamas taškų skaičius (iš viso galima surinkti 30 taškų). Didžioji dauguma klausimų atrodo išties paprasti, pavyzdžiui: kurie dabar metai, mėnuo, savaitės, mėnesio diena, o taip pat ir didžioji dauguma užduočių psichiškai sveikam žmogui

⁷⁵ Respublikinės Vilniaus psichiatrijos ligoninės direktoriaus V. Mačiulio 2008 02 08 įsakymu Nr. VI-15 patvirtinta Protinės būklės mini tyrimo (MMSE) forma.

⁷⁶ A. Memon, R. Bull. Handbook of the psychology of interviewing. – Chichester, New York, Weinheim, Brisbane, Singapore, Toronto: John Willey & Sons, 1999. P.4.

⁷⁷ Ten pat. P. 4-5.

meturėtų kelti sunkumų, pavyzdžiui: pakartoti tris žodžius, įvardyti parodytą daiktą ir pan.. Tačiau yra ir tokių klausimų bei užduočių, kurie, mūsų manymu, galėtų priversti sudvejoti net ir psichiškai sveiką žmogų, pavyzdžiui, klausimas apie tai, koks ligoninės, kurioje pacientas yra šiuo metu, namo numeris arba kuriame aukšte pacientas tuo metu yra. Juk turime pripažinti, kad toli gražu, ne visų įstaigų, kuriose lankomės, namo numerius mes įsidėmime arba ne visada prisimename, į kurią aukštą mes pakilome (už šių klausimų neatsakymą pacientas netektų po vieną tašką). Taip pat ne visiems psichiškai sveikiems žmonėms gali pasirodyti lengva atiminėti iš 100 po 7 tol, kol bus paprašyta sustoti arba išvardinti žodžio „medis“ raides iš antro galo – juk ne visi žmonės turi gerų matematinių sugebėjimų ar gerą regimąją atmintį (neatsakydamas į kurią nors iš šių klausimų, pacientas netektų net penkių taškų!). Taigi, susumavę galimai netektų taškų skaičių, gautume minus šešis arba minus septynis taškus, o tai reiškia, kad tokiam pacientui būtų pripažintas lengvas kognityvinis defektas⁷⁸. Darytina išvada, kad toks žmogus jau negalėtų būti laikomas visiškai psichiškai sveiku. Tačiau ar galėtų notaras, užduodantis klausimus savo klientui, pildyti tam tikrą anketą ir žymėtis taškus už kiekvieną teisingai atsakytą klausimą? Mūsų manymu, toks reikalavimas notarui būtų per daug formalus ir užkrautų papildomos naštos.

Be to, kyla klausimas, ar ir notaras galėtų klientui užduoti tokio pobūdžio klausimus, kurie yra pateikti anketoje? Mūsų manymu, atsakymas į šį klausimą taip pat turėtų būti neigiamas. Visų pirma, notaras yra ne psichologas ar psichiatras, todėl ir gilintis į šiuos vaidmenis notarui nederėtų. Antra, kaip ir buvo minėta Amerikos advokatūros asociacijos Teisės ir senėjimo komisijos bei Amerikos psichologijos asociacijos pateiktose rekomendacijose, notaras klientui turėtų užduoti tik su konkrečia sprendžiama teisine situacija susijusius klausimus, t.y. aiškintis, ar asmuo supranta savo ketinamų atlikti teisinių veiksmų reikšmę, pasekmes ir kitas reikšmingas aplinkybes. Tačiau šioje vietoje kyla klausimas, ar notarui tokiu būdu nėra sunkiau nustatyti asmens veiksnumą negu psichiatrai nustatyti asmens psichikos sutrikimą? Juk, kaip matyti iš anketos, psichiatras užduoda bendro pobūdžio klausimus, į kuriuos galėtų atsakyti kiekvienas psichiškai sveikas asmuo, o tuo tarpu notarui tenka užduoti teisinius klausimus, kurie paprastam, teisinio išsilavinimo neturinčiam asmeniui, gali pasirodyti gana sudėtingi. Manytume, kad notarui šioje vietoje užkrauta sunkesnė našta nei medikui. Tačiau trečia priežastis, kodėl notaras neturėtų užduoti bendrojo pobūdžio klausimų asmeniui, kurio veiksnumą nustato, yra notarinių veiksmų atlikimo operatyvumas bei koncentracija. Notaras, klausinėdamas kliento apie

⁷⁸ Tokiam žmogui „būdingas atminties susilpnėjimas, sunkumai mokytis ir sumažėjusi dėmesio koncentracija, kai atliekant užduotį reikia nuolat daryti pertraukas, bandant atlikti užduotį, dažnai pajuntamas protinis nuovargis, o išmokti naują informaciją subjektyviai atrodo sunku, net jei objektyviai vertinant sunkumų nepastebima“ - Tarptautinės statistinės ligų ir sveikatos sutrikimų klasifikacijos dešimtasys pataisytas ir papildytas leidimas. Australijos modifikacija. TLK-10-AM. Sisteminių ligų sąrašas.- Australija: Australijos sandrauga, 2008 m.// <http://ebook.vlk.lt/e.vadovas/index.jsp?topic=/lt.webmedia.vlk.drg.icd.ebook.content/html/icd/5skyrius.html>, prisijungimo laikas: 2012 m. rugpjūčio 7 d.

sudaromą sandorį, vienu metu ne tik kad išsiaiškina kliento ketinimus sukurti tam tikras teises pasekmes, bet ir nustato asmens civilinį teisinį veiksnumą. Ketvirta priežastis, dėl kurios notaras neturėtų klientui užduoti bendrojo pobūdžio klausimų, yra etiketas. Juk būtų neetiška kliento klausti apie dabartinį metų laiką, mėnesį ar pan., o be to, tai galėtų sukelti didelį kliento nepasitenkinimą notaro darbu. Rusijos teisininkai taip pat akcentuoja teisinių klausimų uždavimą klientui: „tikrindamas veiksnumą, notaras privalo išsiaiškinti, ar asmuo, besikreipiantis dėl sandorio tvirtinimo, suvokia savo veiksmų reikšmę ir ar gali valdyti savo veiksmus, kitaip tariant, ar asmuo yra normalios psichinės būsenos“⁷⁹. Tačiau kai kurių valstybių, pavyzdžiui, Graikijos notarų praktikoje yra užduodami bendrojo pobūdžio klausimai: „notarai, iškilus abejonėms dėl kliento veiksnumo, apklausia jį, siekdami įsitikinti, kiek jis suvokia sudaromo sandorio esmę, arba net užduoda bendresnio pobūdžio praktinius klausimus (koks kliento vardas, amžius, kokia yra data ir pan.), ypač jei klientas yra senas ar sunkiai sergantis žmogus“⁸⁰. Apibendrinant tai, kas pasakyta, galima teigti, kad notaras, nustatydamas asmens veiksnumą, neturėtų užduoti bendrojo pobūdžio ar netgi asmeninių klausimų. Notaras, būdamas savo srities profesionalas, kartu turėtų būti ypač išvalgus ir nenukrypti nuo atitinkamo atliekamo notarinio veiksmo esmės – klausimus, susijusius su tvirtinamu sandoriu, jis turėtų užduoti taktiškai, korektiškai, o kliento atsakymus vertinti dvilypiškai: vienu metu išsiaiškinti ne tik kliento valią, bet ir jo sugebėjimą šią valią tinkamai įgyvendinti.

2.4. Informacijos apie neveiksnius (ribotai veiksniais) pripažintus asmenis šaltiniai

Nuo 2011 m. sausio 1 d. Lietuvoje pradėjo veikti Centrinės hipotekos įstaigos neveiksnių ir ribotai veiksnų asmenų registras (toliau – „**Registras**“), notarams gerokai palengvinęs darbą nustatant klientų veiksnumą, kadangi iki šio Registro įsteigimo notarai neturėjo oficialių duomenų apie fizinių asmenų neveiksnumą ar ribotą veiksnumą – duomenys buvo kaupiami Lietuvos notarų rūmų duomenų bazėje. Registro įsteigimas inspiravo 2010 m. rugsėjo 23 d. Lietuvos Respublikos CPK papildymą nauju 464¹ straipsniu, numatančiu privalomą teismo sprendimo duomenų dėl asmens veiksnumo, neveiksnumo, riboto veiksnumo registravimą Registre ir CPK 496 straipsnio pakeitimą, papildant straipsnį 2 dalimi, numatančia, kad teismo nutarčių bei sprendimų dėl globos ir rūpybos nustatymo ir panaikinimo asmenims, kurie teismo tvarka pripažinti neveiksniais arba kurių civilinis veiksnumas apribotas, taip pat turi būti pateikiami Registrui. Taip pat Lietuvos Respublikos CK buvo papildytas 2.11¹ ir 2.138¹ straipsniais ir pakeistas 2.147 straipsnis. Šio Registro steigimo tikslas buvo: „užtikrinti, kad apie

⁷⁹ В. В. Ефимова, А. М. Гатин. Нотариат России. – Москва: Экзамен, 2007. Р. 77-78.

⁸⁰ Lietuvos Respublikos Seimo kaciarijos, Parlamentinių tyrimų departamento, Teisinės ir politinės informacijos skyrius, Vidmantas Punelis. Notaro įsitikinimo kliento veiksnumu galimybės ir praktika, esant abejonėms dėl kliento veiksnumo, kai kuriose Europos valstybėse. 2011 m. balandžio 21 d.

kiekvieną įsiteisėjusį Lietuvos Respublikos teismo sprendimą, pripažįstantį fizinį asmenį neveiksniu ar panaikinantį fizinio asmens neveiksnumą, apribojantį fizinio asmens veiksnumą ar panaikinantį veiksnumo apribojimus, būtų tinkamai informuojami notarai, siekiant išvengti neteisėtų sandorių sudarymo ir tvirtinimo⁸¹.

Kaip teisingai yra pažymėjęs Kauno apygardos teismas, „asmens veiksnumu įsitikinama patikrinus ar asmuo nėra įrašytas Centrinės hipotekos įstaigos neveiksnių ir ribotai veiksnų asmenų registre bei notarui bendraujant su sandorį ketinančiu sudaryti asmeniu“⁸². Būtent tada, kai, pabendraurus su klientu, kyla abejonių dėl kliento veiksnumo, notaras gali pasinaudoti šio Registro, kuriame kaupiama Lietuvos Respublikos teismų perduota informacija apie tokio asmens veiksnumą, duomenimis. Neveiksnių ir ribotai veiksnų asmenų registro nuostatų⁸³ (toliau – „**Nuostatai**“) 3 dalyje yra nurodyti konkretūs duomenys, kuriuos Registras teikia apie asmenį: tai ne tik tokio asmens duomenys (Nuostatų 17.1. – 17.8. p.), tačiau ir duomenys apie teismo sprendimu asmeniui paskirtą globėją (Nuostatų 17.9. p.), teismo, priėmusio sprendimą duomenys (Nuostatų 18.1. – 18.5. p.). Ypač svarbūs, mūsų manymu, yra duomenys apie fizinio asmens veiksnumą ir veiksnumo apribojimą, o būtent nurodymas, ar rūpintojo sutikimo reikia sandoriams, nurodytiems ir nenurodytiems Civilinio kodekso 2.11 straipsnio 2 dalyje, sudaryti (Nuostatų 19.2.1. ir 19.2.2. p.p.). Juk, pripažinus asmenį neveiksniu, jis iš karto eliminuojamas iš civilinės apyvartos ir visus neveiksnaus asmens sandorius gali sudaryti tik jo globėjas (CK 2.10 str. 2 d.), o tuo tarpu asmens veiksnumo apribojimas toli gražu nereiškia tokio asmens „civilinės mirties“, kadangi ne visus sandorius asmuo su ribotu veiksnumu gali atlikti tik turėdamas rūpintojo sutikimą. Todėl notarui labai svarbu, kad Registre būtų aiškiai nurodoma, kokiems konkretiems asmens su apribotu civiliniu veiksnumu sudaromiems sandoriams reikalingas rūpintojo sutikimas. Taip pat Registre kaupiami duomenys apie asmens neveiksnumo, veiksnumo apribojimo panaikinimą (Nuostatų 19.4. p.) ir t.t.. Tačiau tenka pripažinti, kad Registro duomenys nėra pakankamai išsamūs, kadangi jame nėra numatytos neveiksnių ir ribotai veiksnų asmenų globėjų ir rūpintojų atstovaujamojo vardu atliekamų veiksmų ribos. Nors Lietuvos CK trečiosios knygos normomis ir yra numatytos globėjų bei rūpintojų teisės ir pareigos, tačiau jos yra bendrojo pobūdžio, o tai reiškia, kad notarams, besivadovaujantiems Registro duomenimis, gali kilti sunkumų siekiant nustatyti neveiksnių ir ribotai veiksnų asmenų globėjų bei rūpintojų atliekamų veiksmų turinį ir kartu neperžengti savo kompetencijos ribų. Kita problema, su kuria gali susidurti notarai, yra susijusi

⁸¹ Aiškinamasis raštas dėl Lietuvos Respublikos civilinio proceso kodekso 496 straipsnio papildymo ir kodekso papildymo 464¹ straipsniu įstatymo projekto// <http://www.tm.lt/dok/CPK496.pdf>, prisijungimo laikas: 2012 m. rugpjūčio 15 d.

⁸² Kauno apygardos teismo 2012 m. kovo 28 d. sprendimas, priimtas civilinėje byloje Nr. 2A-69-390/2012.

⁸³ Lietuvos Respublikos Neveiksnių ir ribotai veiksnų asmenų registro nuostatai. Patvirtinta Lietuvos Respublikos Vyriausybės 2010 m. gruodžio 15 d. nutarimu Nr. 1771 (Valstybės žinios, Nr. 148-7592).

su užsienio piliečiais, apie kurių veiksnumą ar ribotą veiksnumą duomenys Registre nėra kaupiami. Tokiu atveju notaras, tvirtindamas užsienio piliečio sandorį, apskritai neturi jokių oficialių duomenų apie šio asmens teisinį veiksnumą, o ką jau kalbėti, kai sandoris sudaromas per atstovus, pačiam atstovaujajam nedalyvaujant, kai neįmanoma nustatyti net faktinio jo veiksnumo. Todėl bent jau Europos Sąjungos mastu galėtų būti svarstoma galimybė apie tokių neveiksnių ir ribotai veiksnų asmenų registrų tinklo, kurio duomenys būtų prieinami visiems Europos Sąjungos notarams, sukūrimą. Tačiau toks pasvarstymas kol kas yra labiau teorinio nei praktinio lygmens, nes, kaip darbe bus nagrinėjama toliau, Europos Sąjungoje yra nemažai valstybių, kurios apskritai neturi tokių registrų. Tačiau, nepaisant minėtųjų trūkumų ir fakto, kad duomenys į Registrą perkelti tik nuo 1998 metų, remiantis Registro pateikiamais statistiniais duomenimis, galima tvirtinti, kad Registro įsteigimas nebuvo savitiksliis dalykas, o vienas iš būdų palengvinti notarų darbą nustatant asmenų veiksnumą sandorių tvirtinimo metu. Tai įrodo Registro pateikiami statistiniai duomenys: nuo 2012 m. pradžios iki spalio mėnesio Registre buvo užregistruota net 747 naujų objektų⁸⁴.

Tačiau, kaip minėta, egzistuoja ir tokių valstybių, kuriose iki šiol nėra jokių neveiksnių ir ribotai veiksnų asmenų registrų, kurių duomenimis gali remtis notari, o teismai nėra įpareigoti informuoti notarus dėl asmenų pripažinimo neveiksniais ar ribotai veiksniais. Lietuvos Respublikos Seimo kaciarijos, Parlamentinių tyrimų departamento, Teisinės ir politinės informacijos skyriaus vyresnysis patarėjas Vidmantas Punelis yra parengęs įvairių Europos valstybių praktikos, siekiant užtikrinti, kad notarų veikloje būtų išvengta neveiksnių (ribotai veiksnų) asmenų sandorių patvirtinimo, apžvalgą. Apžvalga yra parengta remiantis Europos parlamentinių tyrimų ir dokumentacijos centro (ECPRD) korespondentų atsakymais⁸⁵ (ECPRD yra informacijos mainų tinklas, kuriame dalyvauja Europos valstybių parlamentų administracijos). Tenka pripažinti, kad bene kiekvienos Europos valstybės praktika šioje srityje gerokai skiriasi. Štai kaimyninėse Estijoje ir Latvijoje bei Suomijoje notari naudojami Gyventojų registrų, kuriuose kaupiami ir duomenys apie asmens neveiksnumą ar ribotą veiksnumą, duomenimis, o Vengrijoje, kaip ir Lietuvoje, egzistuoja neveiksnių asmenų registras. Danijoje notarų funkcijas atlieka žemiausios grandies teismai, kurie gali naudotis elektronine civilinės registracijos duomenų baze, o Italijoje nusistovėjusi panaši praktika, kokia egzistavo Lietuvoje prieš Registro įsteigimą - regionų Apeliaciniai teismai siunčia asmenų, kurie pripažinti neveiksniais ar bankrutavusiais, sąrašus regioninėms Notarų taryboms (rūmams), o šių tarybų

⁸⁴ Neveiksnių ir ribotai veiksnų asmenų registro statistika.// <https://www.hipotekosistaiga.lt/index.php?-1080237873>, prisijungimo laikas: 2012 m. rugpjūčio 15 d.

⁸⁵ Lietuvos Respublikos Seimo kaciarijos, Parlamentinių tyrimų departamento, Teisinės ir politinės informacijos skyrius, V. Punelis. Notaro įsitikinimo kliento veiksnumu galimybės ir praktika, esant abejonėms dėl kliento veiksnumo, kai kuriose Europos valstybėse. 2011 m. balandžio 21 d.

vadovai persiunčia informaciją notarams. Kroatijoje informaciją apie neveiksnius (ribotai veiksnus) asmenis notarai gali gauti iš Gimimų registro bei savivaldybės, kurioje atitinkamas asmuo turi registruotinos nuosavybės, teismo žemės registravimo skyriaus, ar tiesiogiai iš Socialinės gerovės centro, Makedonijoje - iš Socialinių reikalų centro. Beje, įdomu tai, kad šioje šalyje notarai gali reikalauti iš kliento pateikti gimimo liudijimą, kuriame nurodoma informacija apie asmens neveiksnumą, jeigu toks nustatytas. Rusijoje notarai gali kreiptis į teismą, prašydami atsakyti, ar tam tikras asmuo pagal medicininės ekspertizės išvadas nebuvo pripažintas neveiksniu, o, tuo tarpu, Lenkijoje, Moldovoje ir Portugalijoje apskritai nėra neveiksnių asmenų registro, be to, teismai neinformuoja notarų apie sprendimus dėl veiksnio apribojimo. Kaip matyti iš pateiktų Europos valstybių sąrašo, tik viena Vengrija yra įsteigusi Neveiksnių asmenų registrą, o, tuo tarpu, kitose valstybėse tokių registrų apskritai nėra. Todėl kai kuriose valstybėse duomenų apie asmens veiksnio ar riboto veiksnio registravimo procesas yra sudėtingesnis ir užima daugiau laiko, o tai reiškia, kad notarams, nustatantiems juridinį kliento veiksnio, tai gali sukelti didesnių sunkumų. Štai Rusijos teisininkė V. V. Efimova teigia, kad: „praktikoje, nustatant besikreipiančiojo, pripažinto neveiksniu ar ribotai veiksnio, veiksnio, kyla sunkumų, kadangi notarai negauna tokios informacijos. Šiuo metu panašių situacijų išaiškinimų įstatymuose nėra“⁸⁶. Todėl darome išvadą, kad, tobulinant Lietuvos notariato teisinę sistemą, Neveiksnių ir ribotai veiksnio asmenų registro įsteigimas yra didelis žingsnis į priekį.

2.5. Medicininės pažymos pateikimo apie asmens psichinę būklę problematika

Kitas, daugelyje valstybių ypač aktualus ir nuolat gvildenamas klausimas, yra notaro teisė kliento reikalauti pateikti medicininę pažymą apie šio asmens psichinę būklę. Lietuvos įstatymai nenumato notaro pareigos, įsitikinant sandorio šalių veiksnio, kliento reikalauti pateikti tokią pažymą. Taip pat ir minėtame Kauno apygardos teismo sprendime teismas konstatavo, kad: „Lietuvos Respublikos notariato įstatymo <...> 31 straipsnyje nustatyta, jog, tvirtindamas sandorį, notaras įsitikina fizinio asmens veiksnio. Ši įstatymo nuostata jokiū būdu neraiškia, jog notaras turi pareigą reikalauti pateikti pažymą iš gydančio gydytojo ar psichiatro, patvirtinančią asmens, ketinančio sudaryti sandorį, veiksnio“⁸⁷. Tačiau 2011 m. pradžioje Lietuvos Respublikos Seime buvo pateiktos Lietuvos Respublikos notariato įstatymo pataisos, numatančios, kad vyresni nei 65 metų asmenys, sudarydami turtinius sandorius, privalėtų notarui pateikti medicininę pažymą, patvirtinančią gerą asmens psichinės sveikatos būklę. Kaip matyti, šiuo atveju asmens neveiksnumą buvo bandoma sieti su jo amžiumi. Mūsų manymu, toks įstatymo pakeitimas būtų sunkiai įgyvendinamas ir nuolat kritikuojamas. Visų pirma, mūsų

⁸⁶ В. В. Ефимова, А. М. Гатин. Нотариат России. – Москва: Экзамен, 2007. Р. 78.

⁸⁷ Kauno apygardos teismo 2012 m. kovo 28 d. sprendimas, priimtas civilinėje byloje Nr. 2A-69-390/2012.

manymu, pasirinkta per žema 65 metų amžiaus riba. Turime pripažinti, jog tokio amžiaus statistiniai asmenys paprastai būna visiškai blaiviai mąstantys ir puikiai supranta savo atliekamų veiksmų reikšmę bei pasekmes. Antra, prašymas bet kokio amžiaus asmeniui pateikti medicininę pažymą apie jo sveikatos būklę būtų nesuderinamas su jo privataus gyvenimo neliečiamumu, o taip pat ir su jo orumu. EŽTT ne kartą yra konstatavęs, kad asmens psichinė sveikata yra jo privataus gyvenimo dalis⁸⁸. Trečia, kaip ne kartą yra pažymėję Lietuvos teismai, „vien faktas, kad asmuo serga tam tikra psichikos liga, nėra pagrindas laikyti asmenį neveiksniu. Tam, kad psichikos liga būtų pagrindas pripažinti asmenį neveiksniu, turi būti įrodyta, kad asmuo dėl šios ligos negali suprasti savo veiksmų reikšmės ir jų valdyti“⁸⁹. Todėl net, jei notaras ir turėtų tokią teisę reikalauti asmens pateikti medicininę pažymą apie jo psichinę būklę, tai nebūtų teisinis pagrindas laikyti asmenį veiksniu, neveiksniu ar ribotai veiksniu. Galima sutikti su teisininkės V. Majūtės nuomone, kad: „toks notaro reikalavimas gali būti pagrįstas tik jei asmuo sutinka pateikti pažymą apie savo sveikatos būklę“⁹⁰, tačiau turime pastebėti, kad notaras tokiu atveju turėtų ne reikalauti pateikti tokią pažymą, o tiesiog to paprašyti. Šioje vietoje kyla klausimas, ar toks prašymas būtų realiai įgyvendinamas, kadangi klientas turi visišką teisę atsisakyti šį prašymą įvykdyti, nes, pagal Pacientų teisių ir žalos sveikatai atlyginimo įstatymo 8 straipsnio 1 dalį, „informacija apie paciento gyvenimo faktus gali būti renkama tik su paciento sutikimu ir tuo atveju, jei tai yra būtina ligai diagnozuoti, gydyti ar pacientui slaugyti“⁹¹. Taip pat, kaip ir minėta, medicininės pažymos notarui pateikimas negarantuotų, kad asmuo yra teisiškai neveiksnius ar ribotai veiksnus, nes asmens neveiksnumą ar ribotą veiksnumą nustato tik teismas, o tai jis daro vertindamas ne tik medicininius duomenis, tačiau ir asmens sugebėjimą suprasti savo veiksmų reikšmę. Medicininė pažyma notarui galėtų rodyti tik galimą faktinį kliento neveiksnumą, o tai jau sumenkina tokios pažymos vertę. Rusų teisininkai A. A. Mochovas ir S. V. Kolganova teigia, kad medicininės pažymos reikalavimas ne tik kad pažeistų asmens teisę į privatų gyvenimą, tačiau kartu pažymi ir kitų, galinčių kilti, problemų: „medicininės pažymos apie asmens sveikatos būklę gavimas, mūsų manymu, yra pats problemiščiausias. Pirmiausiai, pažyma turi būti gauta išimtinai tik iš gydytojo – psichiatro ir ji turi būti tinkamai patvirtinta. Bet tokia pažyma pacientui gali būti išduota tik tais atvejais, kai jis gydėsi, buvo stebimas gydytojo – psichiatro, priešingu atveju – pažymoje nebus ką nurodyti. Antra, neatmetama klaidos galimybė gydytojo, individualiai stebėjusio pacientą, pažymoje. Juk ne veltui klausimo apie medicininių asmens neveiksnumo kriterijų išsprendimui pasitelkiama gydytojų – psichiatrų komisija, kuri

⁸⁸ Pvz. Europos Žmogaus Teisių Teismo 2001 m. vasario 6 d. sprendimas byloje *Bensaid v. United Kingdom*, Nr. 44599/98.

⁸⁹ Lietuvos Aukščiausiojo Teismo 2008 m. liepos 11 d. nutartis, priimta civilinėje byloje Nr. 3K-3-370/2008.

⁹⁰ E. Čaplinskienė, J. Čiomanas, V. Majūtė ir kiti. Notariatas Nr. 7/2009. – Vilnius: Lietuvos notarų rūmai, 2009. P. 16.

⁹¹ Pacientų teisių ir žalos sveikatai atlyginimo įstatymas. Valstybės žinios, 1996, Nr. 102-2317.

padidina išvados patikimumą (nors iš šiuo atveju pasitaiko klaidų)⁹². Tai reiškia, kad, tarkim, šeimos gydytojo pažyma apskritai nebūtų informatyvi, nes toks gydytojas neturi specialių psichiatrijos žinių. Be to, ligoninės mediko (ne psichiatro) pateiktas patvirtinimas apie gerą ligonio psichinę būklę notarui, atvykusiam į ligoninę tvirtinti šio ligonio testamentą, būtų taip pat mažai informatyvus. Taigi, kaip matyti, pažymos apie asmens psichinę būklę pateikimas notarui yra sunkiai įgyvendinamas. Tačiau, kaip bebūtų keista, Europoje egzistuoja ir tokių valstybių, kuriose notaras, nustatydamas kliento veiksnumą, gali reikalauti medicininių duomenų apie jo psichinę būklę. Remiantis Europos parlamentinių tyrimų ir dokumentacijos centro (ECPRD) korespondentų atsakymais⁹³, Albanija, Gruzija, Portugalija bei Rumunija yra tos šalys, kuriose notaras turi teisę reikalauti medicininės pažymos iš kliento, o Šveicarijoje tokia pažyma gali būti pateikta vienos iš sandorio šalių reikalavimu. Toks šių valstybių įstatyminis reglamentavimas kelia pagrįstų abejonių dėl atitikties EŽTK ir EŽTT išaiškinimams apie tai, kad asmens psichinė sveikata yra sudėtinė asmens privataus gyvenimo dalis. Mūsų manymu, reikalavimas pateikti medicininę pažymą apie asmens psichinę būklę turėtų būti neįmanomas tose valstybėse, kurios deklaruoja tarptautiniuose teisės aktuose įtvirtintas pagrindines asmens teises ir laisves (tarp jų ir teisę į asmens privataus gyvenimo neliečiamumą bei teisę į orumą), kaip aukščiausias vertybes.

2.6. Etiniai notaro įsitikinimo kliento veiksnumu aspektai

Visas procesas, kurio metu notaras nustato kliento veiksnumą, neturi būti atliekamas formaliai, vadovaujantis vien įstatymo raide. Kiekvieno teisininko pareiga yra visur ir visada laikytis teisininko etikos reikalavimų ir atitikti aukštus moralinius standartus, keliamus teisininko profesijos atstovams. Lietuvos Respublikos notarų garbės (etikos) kodekso⁹⁴ 1 straipsnyje įtvirtinta notaro pareiga savo veikloje vadovautis principu, kad teisingumas yra įstatymų įstatymas, tačiau, kaip žinia, teisingumo sąvokos apibrėžimas nėra suformuluotas nei viename įstatyme, todėl notaras kiekvienu atveju privalo pats vertinti, kas yra teisinga, o kas ne. O šią pareigą notaras atlieka vadovaudamasis ne tik įstatymais, teismų suformuota praktika, bet ir savo vidiniu įsitikinimu, nulemtu moralės nuostatų bei etiketo reikalavimų. Tačiau ne paslaptis, jog teisės aktų reikalavimai yra ne visada suderinami su teisininko etikos reikalavimais - notarui, nustatančiam kliento veiksnumą, kartais gali būti sunku išlaikyti pusiausvyrą tarp šių reikalavimų ir notarinius veiksmus atlikti nepriekaištingai ir teisingai. Kaip minėta, asmens

⁹² А. А. Мохов, В. Колганова. Правовые проблемы проверки нотариусом дееспособности гражданина. Нотариус. 2007. N 1., P. 5.

⁹³ ECPRD Request No.1682 - Notary Public and verification of legal capacity of the parties to a transaction.

⁹⁴ Lietuvos Respublikos notarų garbės (etikos) kodeksas. 2000 m. kovo 25 d. redakcija.

veiksnumas yra susijęs su jo privačiu gyvenimu, todėl, net ir nustačius asmens veiksnumą pagal visus įstatymo reikalavimus, gali kilti moralinė atliktų veiksmų vertinimo problema.

Lietuvos Respublikos notarų garbės (etikos) kodekso 6 straipsnyje įtvirtinta, kad: „notaras visada korektiškas kliento atžvilgiu ir bešališkas jo patarėjas. Neigiamas sprendimas pateikiamas tokia forma, kuri neįžeidžia kliento, o įstatymo nustatytais atvejais ir tvarka - išduoda raštišką motyvuotą atsisakymą, išaiškindamas apskundimo tvarką“. Tačiau ką reiškia reikalavimas notarui būti korektiškam ir neįžeisti kliento? Ar apskritai etiška notarui klausti kliento, kokiomis ligomis jis serga? Juk tokie klausimai ir notaro pasakymas klientui, kad atsisakoma tvirtinti jo sandorį dėl to, kad abejojama kliento veiksnumu, dažnai gali būti labai nemalonus ir itin jautrus dalykas. Pasakymas, kad asmuo yra galimai neveiksnius, daugelį žmonių gąsdina, žemina jų garbę ir orumą ar net paniekina. Ar tokiu atveju apskritai suderinama notaro pareiga įsitikinti asmens veiksnumu su minėtuoju Notarų garbės (etikos) kodekso 6 straipsniu? Manytina, kad taip. Šiame straipsnyje akcentuojama būtent neigiamo notaro sprendimo pateikimo forma, o ne pats sprendimas savaime. Mūsų manymu, atsižvelgiant į šią nuostatą, korektiškai ir neįžeidžiant asmens, turėtų būti ne tik kad pateikiamas neigiamas notaro sprendimas, tačiau, vadovaujantis tomis pačiomis taisyklėmis, turėtų būti vykdomas ir pats veiksnumo nustatymo procesas iki sprendimo priėmimo. Šis procesas darbe jau aptartas anksčiau, tačiau akcentuotina, kad visuomet privaloma laikytis asmens veiksnumo prezumpcijos, klientui užduoti tik korektiškus klausimus, susijusius tik su pačiu tvirtintinu sandoriu, nereikalauti kliento pateikti medicininės pažymos apie jo psichinę būklę. Atlikus išsamų tyrimą apie asmens veiksnumą, privaloma išaiškinti klientui teisinę atsisakymo atlikti notarinius veiksmus reikšmę ir būtinybę, o taip pat išsaugoti atliktų notarinių veiksmų paslaptį. Pastarasis principas yra vienas iš pagrindinių notaro veiklos principų ir būtent jis yra paskutinis akcentas, užtikrinantis veiksnumo nustatymo proceso metu atliekamų notaro veiksmų teisėtumą ir atitikimą notarui keliamiems etiniams standartams. Visa su atliekamais notariniiais veiksmais susijusi privati informacija turi likti kliento ir notaro paslaptimi. Todėl darytina išvada, kad teisiniu – etiniu aspektu notaro pareiga įsitikinti asmens veiksnumu, mūsų manymu, yra pateisinama. Svarbiausia, kad notaras sugebėtų suderinti savo pareigos atlikimą su teisininko etikos reikalavimais ir palikti nuošalyje savo psichologinį diskomfortą, galintį kilti atsisakymo atlikti notarinių veiksmų ar notarinio veiksmo atidėjimo metu.

Apibendrinant notaro įsitikinimo asmens veiksnumu problemas, darytina išvada, kad notaro galimybės įsitikinti asmens veiksnumu yra ribotos, todėl notarui neturėtų būti keliami pernelyg griežti reikalavimai būti visiškai įsitikinusiam asmens veiksnumu. Įsitikinimas asmens veiksnumu yra sudėtingas procesas, reikalaujantis notaro ypatingo atidumo, rūpestingumo ir teisininko etikos reikalavimų laikymosi.

Aptarę įsitikinimo asmens veiksniumu problemas, toliau kalbėsime apie dažniausiai notaro tvirtinamus sandorius, tokius kaip dovanojimas, testamentai, kurių sudarymo metu reikalingas ypač tvirtas notaro įsitikinimas kliento veiksniumu. Taip pat aptarsime notarine tvarka patvirtintų sandorių negaliojimo pagrindus dėl asmens valios trūkumų, o taip pat tokių sandorių negaliojimo teisinės pasekmės.

III. ASMENS VEIKSNUMAS IR NOTARINE TVARKA TVIRTINAMI SANDORIAI

3.1. Notarine tvarka patvirtintų sandorių negaliojimas

Lietuvos CK 1.63 straipsnio 1 dalis apibrėžia, kad „sandoriais laikomi asmenų veiksmai, kuriais siekiama sukurti, pakeisti arba panaikinti civilines teises ir pareigas“. „Pagal tradicinę juridinių faktų klasifikaciją sandoriai Lietuvos teisinėje sistemoje priskiriami veiksams, kaip žmogaus valios aktams, ir priešpriešinami įvykiams, t.y. nuo žmonių valios nepriklausantiems realios tikrovės reiškiniams. Doktrinoje nurodoma, kad veiksmai atliekami sąmoningai ir valingai, jie apibrėžiami kaip juridiniai faktai, kurie priklauso nuo žmogaus valios, yra žmonių atliekami“⁹⁵. Pasak doc. dr. L. V. Papirčio, „sandoriai, geriausiai tai rodo dvišaliai ir daugiašaliai sandoriai, yra asmenų dalyvavimo civilinėje apyvartoje forma, kartu ir aktyviausia bei veiksmingiausia jų saviraiškos priemonė“⁹⁶. Tam, kad asmuo sugebėtų įgyvendinti šią saviraišką bei siekius sukurti, pakeisti arba panaikinti civilines teises ir pareigas, reikalinga tikroji asmens valia, kuri gali būti išreikšta tik asmeniui esant veiksniam. Iš tiesų, bet kurio sandorio, net ir ne notarine tvarka tvirtinamo, sudarymui reikalingas šalių veiksnumas, tačiau notarine tvarka tvirtinami sandoriai yra patys svarbiausi ir sudėtingiausi, todėl tokių sandorių tvirtinimo metu ypač svarbu įsitikinti sandorio šalių veiksniumu.

Lietuvos Respublikos CK 1.74 straipsnio 1 dalyje numatyta, kokie sandoriai privalo būti sudaromi notarine forma, tai: daiktinių teisių į nekilnojamąjį daiktą perleidimo ir daiktinių teisių bei nekilnojamojo daikto suvaržymo sandoriai, vedybų sutartys ir kiti sandoriai, kuriems CK numato privalomą notarinę formą. Notarine tvarka tvirtinami šie nekilnojamojo turto perleidimo ir suvaržymo sandoriai: nekilnojamojo daikto dovanojimo sutartys (CK 6.469 str. 2 d.), rentos sutartys (CK 6.443 str. 1 d.), pirkimo – pardavimo sutartys (CK 6.393 str. 2 d.), mainų sutartys (6.432 str. 2 d.), nekilnojamojo turto perleidimas už skolą (CK 6.436 str. 2 d.). Taip pat notarine tvarka tvirtinama ir gausybė kitų sandorių, pavyzdžiui, įgaliojimai ar laivų, orlaivių bei įmonių perleidimo sandoriai. Tačiau Lietuvos teismų praktikoje dėl sandorio šalies valios trūkumų dažniausiai ginčijami notarine tvarka sudaryti sandoriai, tokie kaip, įgaliojimai,

⁹⁵ A. Dambrauskaitė. Sandorių negaliojimo teisinės pasekmės. Monografija. – Vilnius: Justitia, 2009. P. 31.

⁹⁶ E. Baranauskas, I. Karulaitytė-Kvinauskienė, J. Kiršienė ir kiti. Civilinė teisė. Bendroji dalis. – Vilnius: Mykolo Romerio universitetas, 2008. P. 319.

dovanojimas bei oficialieji testamentai. Įrodinėjimas tokiose bylose yra gana ilgas ir sudėtingas, reikalaujantis išsamaus įrodymų rinkimo, tyrimo bei vertinimo. Be kita ko, šiose bylose notaras vaidina ypač svarbų ir aktyvų vaidmenį, kadangi jam tenka įrodinėti, kad atitinkamo sandorio tvirtinimo metu jo klientas puikiai suvokė savo ketinimus ir šių ketinimų teisinės pasekmės bei sugebėjo tinkamai notarui išreikšti savo tikrąją valią. Toliau šiame darbe bus nagrinėjami būtent notaro tvirtinamų sandorių negaliojimo pagrindai, susiję su sandorio šalių valios trūkumais, o būtent su nesugebėjimu tinkamai išreikšti tikrąją valią, nulemtą neveiksnumo ar riboto veiksnumo.

Lietuvos Aukščiausiasis Teismas yra nurodęs, kad sandorių negaliojimo tikslas – „siekti, jog civiliniuose santykiuose būtų užtikrintas teisėtumas, stabilumas, ilgaamžiškumas“⁹⁷. Tuo tarpu notaro pareiga taip pat yra užtikrinti, kad civiliniuose santykiuose nebūtų neteisėtų sandorių. Tačiau vis dėlto galimi atvejai, kuomet notaras šią pareigą atlieka netinkamai ir dėl šios priežasties notaro patvirtinti sandoriai pripažįstami negaliojančiais. Dr. K. Daškevičius ir dr. J. Marcinkevičienė 2011 m. gegužės 11 d. Lietuvos Respublikos Seime vykusioje konferencijoje „Asmens veiksnumo nustatymo problemos“ pristatė pranešimą tema „Sandorinio veiksnumo nustatymo klinikiniai – socialiniai aspektai (pomirtinių teismo psichiatrijos ekspertizių praktikoje)“⁹⁸, kuriame buvo aptarta teismo psichiatrijos ekspertizių dinamika civilinėse bylose. Nuo 2001 m. iki 2010 m. civilinėse bylose iš viso buvo atliktos 398 pomirtinės teismo psichiatrinės ekspertizės, iš kurių tik 2 buvo paskirtos civilinėse bylose dėl santuokos pripažinimo negaliojančia. Visos kitos, t.y. net 396 ekspertizės, buvo skirtos civilinėse bylose dėl sandorio pripažinimo negaliojančiu. Turime pripažinti, kad skaičiai iš tiesų stulbinantys. Deja, šioje statistikoje nėra pateikta duomenų, kiek iš šių ekspertizių buvo skirta civilinėse bylose dėl notarine tvarka patvirtintų sandorių negaliojimo. Tačiau galime numanyti, kad atsižvelgiant į tai, jog Lietuvos teismų praktikoje labai dažnai pasitaiko bylų būtent dėl notarine tvarka patvirtintų testamentų, nekilnojamojo turto dovanojimo sandorių bei notarine tvarka tvirtinamų įgaliojimų nuginčijimo, galime daryti išvadą, kad nemažą dalį civilinių bylų, kuriose skiriamos pomirtinės teismo psichiatrijos ekspertizės, sudaro būtent bylos dėl notarine tvarka patvirtintų sandorių nuginčijimo. Įdomu tai, jog pagal šį atliktą tyrimą paaiškėjo, kad visi iki vieno notarai šiose bylose duotuose parodymuose nurodė, kad tiriamojo psichikos būklė sandorio sudarymo metu jiems nekėlė jokių abejonių, nors net 45 % tirtų testatorių buvo pripažinti neveiksniais ir dėl to jų sudaryti sandoriai pripažinti negaliojančiais. Šie statistiniai duomenys tik dar kartą patvirtina, kad notaro įsitikinimas asmens veiksnumu yra sudėtingas procesas. Nors sandorio negaliojimo pagrindų yra nemažai, tačiau šiame darbe aptarsime tik tuos, kurie yra tvirtinami notarine tvarka

⁹⁷ Lietuvos Aukščiausiojo Teismo 2004 m. sausio 14 d. nutartis, priimta civilinėje byloje Nr. 3K-3-37/2004.

⁹⁸ K. Daškevičius, J. Marcinkevičienė. Sandorinio veiksnumo nustatymo klinikiniai – socialiniai aspektai (pomirtinių teismo psichiatrijos ekspertizių praktikoje). – Vilnius: 2011 m.

ir kurie susiję būtent su asmens neveiknumu ir ribotu veiknumu. Taip pat bandysime atskirti neveiksnių fizinių asmenų sudarytų sandorių negaliojimą nuo savo veiksmų reikšmės negalėjusių suprasti fizinių asmenų sudarytų sandorių negaliojimo. Visus šiuos sandorių negaliojimo pagrindus sieja tai, kad jie yra susiję būtent su sandorio šalių valios trūkumais. Apie valią ir pasirinkimo laisvę yra rašę nemažai psichologų ir filosofų. Rusų psichologas L. S. Vygodskis teigė, kad: „asmeninio elgesio valdymą geriausiai charakterizuoja pasirinkimas, todėl ne veltui senovės psichologija, nagrinėdama valios procesus, pasirinkime išvelgė valinio akto egzistavimą“⁹⁹, o kitas rusų psichologas A. M. Alachverdovas tvirtino, kad: „būtent valios laisvė žmogų daro žmogumi“¹⁰⁰. Tuo tarpu Platonas žmogaus gyvenimą lygino su vežimu, įkinkytu dviem laukiniais arkliais: jausmu ir valia, kurie bet kada gali perversti vežimą, tačiau jiems to padaryti neleidžia protas, kuris ir valdo vežimą“¹⁰¹. Kaip teigia Moldovos Respublikos notarų asociacijos narys A. A. Anatoljevičius, „žmogaus valia - tai sąmoningi, autonomiški ir savarankiški ketinimai. <...> Taip pat žmogaus, besikreipiančio į notarą dėl vieno ar kito notarinio veiksmo atlikimo, valia inicijuoja vienokias ar kitokias notarines procedūras – nuo notarinių veiksmų atlikimo iki atsisakymo juos atlikti“¹⁰². Dėl to notarui sandorio tvirtinimo metu ypač svarbu įsitikinti sandorio šalių veiknumu, kuris nustatomas per tikruosius šalių ketinimus, t.y. remiantis tikrąja asmenų valia.

Neveiksnaus fizinio asmens sudaryto sandorio pripažinimas negaliojančiu. Pagal Lietuvos CK 1.84 straipsnį, nepilnamečių iki keturiolikos metų (išskyrus smulkius buitinius sandorius) ir fizinių asmenų, kurie įstatymų nustatyta tvarka yra pripažinti neveiksniais dėl psichinės ligos ir silpnaprotystės, sudaryti sandoriai negalioja. Tokie sandoriai teisės doktrinoje laikomi nugunčijamais: „iki 2000 metų CK neveiksnaus asmens sudarytas sandoris teisinėje literatūroje buvo priskiriamas prie niekinių. Pagal šiuolaikinę teisę toks sandoris laikomas nugunčijamu <...>“¹⁰³, o tai reiškia, kad tokių sandorių pripažinimui negaliojančiais reikalingas teismo sprendimas. Be to, „nugunčijamas sandoris nuo jo sudarymo momento sukuria tokius pačius padarinius, kaip ir neydingas sandoris“¹⁰⁴. Tačiau, kaip žinia, Lietuvos teisės doktrinoje netyla diskusijos dėl niekinių sandorių atirbojimo nuo nugunčijamų sandorių. Štai A. Dambrauskaitė teigia, kad nepilnamečių iki keturiolikos metų ir neveiksniais pripažintų asmenų sudaryti sandoriai galėtų būti pripažįstami ir niekiniais sandoriais, nes pažeidžiamos imperatyvios įstatymo normos, tokios kaip CK 2.7 straipsnio 1 dalis, numatanti, kad: „už

⁹⁹ Е. П. Ильин. Психология воли. – Санкт Петербург: Питер, 2002. Р. 15.

¹⁰⁰ Ten pat.

¹⁰¹ Ten pat. Р. 35.

¹⁰² А. А. Анато́льевич. Воля и волеизъявление в системе нотариата. Практический аспект.// <http://www.md.spinform.ru/articles/aaa014.htm>, prisijungimo laikas: 2012 m. rugsėjo 25 d.

¹⁰³ E. Baranauskas, I. Karulaitytė-Kvainauskienė, J. Kiršienė ir kiti. Civilinė teisė. Bendroji dalis. – Vilnius: Mykolo Romerio universitetas, 2008. Р. 354.

¹⁰⁴ Ten pat. Р. 347.

nepilnamečius iki keturiolikos metų sandorius jų vardu sudaro tėvai arba globėjai“, bei CK 2.10 straipsnio 2 dalis: „pripažinto neveiksniu asmens vardu sandorius sudaro jo globėjas“, o, kaip žinia, imperatyvioms įstatymo normoms prieštaraujantis sandoris laikomas niekiniu (CK 1.80 str.). Tuo tarpu, remiantis Lietuvos Aukščiausiojo Teismo išaiškinimais, sandoriai, tarp jų ir testamentas, sudarytas neveiksnaus asmens (CK 5.16 str. 1 d. 1 p.), laikomas niekiniu, nes nėra išreikšta testamentą sudariusiojo asmens laisva valia¹⁰⁵. Kitose Lietuvos Aukščiausiojo Teismo nutartyse taip pat vieningai laikomasi nuomonės, kad testamentas, sudarytas neveiksnaus asmens, laikomas niekiniu. Galima daryti išvadą, kad tiek teisės doktrinoje, tiek teismų praktikoje pozicijos, išsakytos apie neveiksnių asmenų sudarytus sandorius, yra skirtingos.

Paanalizavus Lietuvos teismų praktiką, susijusią būtent su neveiksnių asmenų sudarytų ir notarine tvarka tvirtinamų sandorių nuginkijimu, paaiškėja, jog didžiąją dalį tokių bylų sudaro būtent bylos dėl oficialiųjų testamentų (notarine tvarka tvirtinamų) pripažinimo negaliojančiais. Kas susiję su civiliniais procesiniais klausimais, būtina akcentuoti tai, kad ieškinyje dėl testamentą pripažinimo negaliojančiu turi būti reiškiamas ne notarus, patvirtinusi testamentą, o asmeniui, kuriam testamentu paliktas turtas. Deja, bet pasitaiko ir tokių atvejų, kai toks ieškinyje reiškiamas būtent notarus. Nors oficialiųjų testamentų tvirtinimo metu notarus yra būtent tas asmuo, kuris privalo įsitikinti testatoriaus veiksniumu, tačiau Lietuvos Aukščiausiasis Teismas yra pabrėžęs, kad notarus tokiose bylose neturi materialinio teisinio suinteresuotumo: „ieškovas byloje notarei nereiškia jokio materialinio teisinio reikalavimo, pagal kurį galėtų atsakyti notarė, nes notarė nedalyvauja buto paveldėjimo teisiniuose santykiuose, notarė negali jos patvirtinto testamentą panaikinti ar pakeisti. Kaip jau buvo minėta, testamentas – tai asmeninis, vienašalis, rašytinis, įstatymo nustatyta tvarka testatoriaus sudarytas sandoris, kurio teisiniai padariniai atsiranda tik testatoriui mirus, ir šie padariniai atsiranda ne notarei“¹⁰⁶, notarus tokiose bylose patraukiamas trečiuoju asmeniu, nepareiškiančiu savarankiškų reikalavimų. Todėl aiškinimas, kad notarus, tvirtinantis įvairius sandorius ir jų tvirtinimo metu nustatydamas asmenų veiksnumą, yra pripažįstamas šių sandorių pagrindu susiklosčiusių civilinių teisinių santykių dalyviu, neatitiktų tikrosios teisinių santykių esmės. Kalbant apie asmenų veiksnumo įrodinėjimą tokiose bylose, galima teigti, kad šis procesas nėra sudėtingas, kadangi, kaip minėta, asmens neveiksnumui konstatuoti besąlygiškai reikalingas teismo sprendimas dėl asmens pripažinimo neveiksniu. Nesant šio sprendimo, testamentą ar kito notarine tvarka tvirtinamo sandorio negalima nuginkyti remiantis būtent asmens neveiksnumu ir vadovaujantis CK 5.16 straipsnio 1 dalies 1 punktu. Tačiau neretai pasitaiko ir tokių civilinių bylų, kuriose ieškovas, norėdamas nuginkyti testatoriaus sudarytą testamentą, teigia, kad šis

¹⁰⁵ Pvz. Lietuvos Aukščiausiojo Teismo 2007 m. sausio 12 d. nutartis, priimta civilinėje byloje Nr. 3K-3-20/2007, Lietuvos Aukščiausiojo Teismo 2005 m. spalio 5 d. nutartis, priimta civilinėje byloje Nr. 3K-3-451/2005.

¹⁰⁶ Vilniaus apygardos teismo 2011 m. birželio 1 d. nutartis civilinėje byloje Nr. 2A-593-520/2011.

asmuo testamentu sudarymo metu buvo neveiksnus, nepaisant to, kad tuo metu testatorius teismo nebuvo pripažintas neveiksniu. Ieškovas tokiose bylose dažnai bando įrodyti faktinį asmens neveiksnumą: „<...> V. C. tuo metu negalėjo suvokti savo veiksmų reikšmės bei jų valdyti. Be to, notarė nepaaiškino testamentu turinio, neįsitikino V. C. veiksnumu, V. C. tuo metu jau buvo aklas, testamentas buvo surašytas tik lietuvių kalba <...> Tai, kad V. C. nėra teismo sprendimu pripažintas neveiksniu, nesuponuoja išvados dėl faktinės V. C. neveiksnumo būsenos. Byloje pateiktų įrodymų visuma liudija V. C. neveiksnumą“¹⁰⁷. Mūsų manymu, tokia ieškovo pozicija pasirenkama dėl to, kad, kaip minėta, neveiksnaus asmens sudarytas sandoris pripažįstamas niekiniu *ab initio*, jis yra savaime negaliojantis, o tuo tarpu nuginkčijamo sandorio pripažinimas negaliojančiu yra sudėtingesnis procesas. Galima sutikti su Lietuvos TSR civilinio kodekso komentare išsakyta pozicija, kad: nuginkčijamų sandorių „ydingumas dažniausiai nėra pakankamai akivaizdus, jį reikia įrodyti, be to, suinteresuotoji šalis gali ir nepaisyti sandorio ydingumo ir laikyti jį sau priimtiniu, tada nebus kliūčių laikyti jį galiojančiu“¹⁰⁸. Tačiau ieškovo reikalavimas pripažinti negaliojančiu sandorį, kaip sudarytą faktiškai neveiksnaus asmens, nesant teismo sprendimo dėl asmens pripažinimo neveiksniu, nėra teisiškai pagrįstas ir negali būti tenkinamas. Pridurtina, kad faktinio asmens neveiksnumo sąvoką vartoja ir Lietuvos teismai: „<...> gali būti pripažintas negaliojančiu sandoris, kurį fizinis asmuo sudarė nors ir būdamas juridiskai veiksnus - nesant galiojančio teismo sprendimo dėl pripažinimo neveiksniu - bet kuris sandorio sudarymo metu buvo tokios būsenos, kad negalėjo suprasti savo veiksmų reikšmės ar jų valdyti, pagrindu, t. y. faktiškai neveiksnus sudarant sandorį“¹⁰⁹. Šiuo atveju Teismas turi omenyje savo veiksmų reikšmės negalėjusio suprasti fizinio asmens sudaryto sandorio pripažinimą negaliojančiu, remiantis CK 1.89 straipsniu, tačiau pabrėžtina, kad faktinis neveiksnumas, arba negalėjimas suprasti savo veiksmų reikšmės, yra asmens būsenos, nebūtinai nulemta psichinių sutrikimų. Apibendrinant tai, kas pasakyta, darytina išvada, kad sandorių, sudarytų neveiksnaus asmens, nuginkčijimo klausimas sprendžiamas gana paprastai: tam, kad būtų galima nuginkčyti notarine tvarka patvirtintą sandorį remiantis CK 1.84 straipsniu, būtinas teismo sprendimas pripažinti asmenį neveiksniu, o šis teismo sprendimas turi galioti būtent asmens sandorio sudarymo metu. Nesant tokio teismo sprendimo, nuginkčyti sandorius minėtuju pagrindu negalima. Tokiu atveju galima bandyti remtis CK 1.89 straipsniu, numatančiu savo veiksmų reikšmės negalėjusio suprasti fizinio asmens sudaryto sandorio pripažinimą negaliojančiu. Būtent šiuo pagrindu, esant reikalui nuginkčyti notarine tvarka patvirtintus sandorius, Lietuvos teismų praktikoje remiamasi dažniausiai.

¹⁰⁷ Vilniaus apygardos teismo 2008 m. birželio 12 d. sprendimas civilinėje byloje Nr. 2A²⁹-536/08.

¹⁰⁸ J. Žeruolis ir kt. Lietuvos TSR civilinio kodekso komentaras. - Vilnius: Mintis, 1976 m. P. 38.

¹⁰⁹ Lietuvos Aukščiausiojo Teismo 2007 m. sausio 12 d. nutartis, priimta civilinėje byloje Nr. 3K-3-20/2007.

Savo veiksmų reikšmės negalėjusio suprasti fizinio asmens sudaryto sandorio pripažinimas negaliojančiu. Nors, pagal CK 1.89 straipsnio 1 dalį, fizinis asmuo, kuris negalėjo suprasti savo veiksmų reikšmės ar jų valdyti, yra laikomas veiksniumi, tačiau notarui, nustatančiam asmens veiksnumą, praktiškai beveik neįmanoma, vadovaujantis vien savo įsitikinimu, atskirti tokį asmenį nuo teisiškai neveiksnaus asmens. Todėl sandorių negaliojimo pagrindas, numatytas CK 1.89 straipsnyje, aptartinas plačiau. Visų pirma, skirtingai nei neveiksnaus asmens sudaryti sandoriai, savo veiksmų reikšmės negalėjusio suvokti ar jų valdyti asmens sudaryti sandoriai yra nugrinčijami: tam, kad tokie sandoriai būtų pripažinti negaliojančiais, reikalingas teismo sprendimas. Tai reiškia, kad, pavyzdžiui, savo veiksmų reikšmės negalėjusio suprasti asmens sudarytas testamentas yra galiojantis tol, kol nėra teismo nepripažintas negaliojančiu, ir toks testamentas sukuria visas galiojančio testamento teises pasekmes. Beje, tokie sandoriai pripažįstami negaliojančiais, neatsižvelgiant į kitos šalies sąžiningumą, skirtingai nei, pavyzdžiui Italijoje, nes šioje šalyje „*de facto*“ neveiksnišios šalies sudaryta sutartis pagal jos pačios ieškinį gali būti pripažinta negaliojančia, tačiau tik įrodžius, kad kita sutarties šalis buvo nesąžininga <...>¹¹⁰ Antra, asmens neveiksnumas yra konstatuojamas esant psichinei ligai ar silpnaprotystei (CK 2.10 str. 1 d.), tuo tarpu, remiantis Lietuvos Aukščiausiojo Teismo praktika bei doktrina, asmens negalėjimas suprasti savo veiksmų reikšmės ar jų valdyti, susijęs nebūtinai su psichine liga ar silpnaprotyste: „tai gali būti dėl ilgalaikio ar trumpalaikio sveikatos sutrikimo ar kitų priežasčių, kurios iš esmės paveikia asmens gebėjimą suvokti savo atliekamus veiksmus. <...> Teismas daro išvadą, ar asmuo sandorio sudarymo metu buvo tokios būsenos, kad nesuvokė savo veiksmų reikšmės ar negalėjo jų valdyti, iš asmens sveikatos, psichikos būklės, sudaromo sandorio pobūdžio ir reikšmės, asmens konkretaus elgesio, rodančio, jog atliekamų veiksmų jis nesupranta“¹¹¹. „Tokia būseną gali būti ligos, nebūtinai psichinės, didelio susijaudinimo padarinys“¹¹². Siekiant išsiaiškinti, ar asmuo nesuvokė savo veiksmų reikšmės, turi būti atsižvelgiama į: „asmens sveikatą, psichikos būklę, sudaromo sandorio pobūdį ir reikšmę, asmens konkretų elgesį, rodantį, kad atliekamų veiksmų jis nesupranta“. <...> Vien tik ligos buvimas nėra pagrindas sandorį pripažinti negaliojančiu pagal CK 1.89 straipsnį“¹¹³. „Šis pagrindas taikytinas taip pat tada, kai pripažįstama, kad fizinis asmuo dėl apsvaigimo nuo alkoholio arba narkotikų negalėjo suprasti savo veiksmų reikšmės“¹¹⁴. Pridurtina, kad asmuo gali nesuprasti savo veiksmų reikšmės ir dėl kitų veiksnių, pavyzdžiui, dėl vaistų vartojimo arba dėl didelio streso, todėl kiekvieno asmens būseną reikia vertinti individualiai ir atsižvelgti į daugelį

¹¹⁰ V. Mikelėnas. Sutačių teisė. – Vilnius: Justitia, 1996. P. 177.

¹¹¹ Lietuvos Aukščiausiojo Teismo 2003 m. spalio 29 d. nutartis, priimta civilinėje byloje Nr. 3K-3-1022/2003.

¹¹² Lietuvos Aukščiausiojo Teismo 2002 m. rugsėjo 9 d. nutartis, priimta civilinėje byloje Nr. 3K-3-993/2002.

¹¹³ Lietuvos Aukščiausiojo Teismo 2009 m. birželio 29 d. nutartis, priimta civilinėje byloje Nr. 3K-3-278/2009.

¹¹⁴ E. Baranauskas, I. Karulaitytė-Kvainauskienė, J. Kiršienė ir kiti. Civilinė teisė. Bendroji dalis. – Vilnius: Mykolo Romerio universitetas, 2008. P. 359.

kitų aplinkybių. Teismų praktikoje be veiksmų, darančių neigiamos įtakos asmens būsenai, dėl kurios jis nesuvokia savo veiksmų reikšmės ar negali jų valdyti, vertinamas ir pats sudaromo sandorio turinys: „sprendžiant klausimą, galėjo ar negalėjo asmuo, sudarydamas sandorį, suvokti savo veiksmų reikšmę ir juos valdyti, būtina atsižvelgti į sudaryto sandorio turinį (jo naudingumą, pagrįstumą, protingumą ir kita), taip pat į asmens elgesio nuoseklumą, ar sandorio sudarymas nulemtas objektyvių aplinkybių, ar ketinimai susiformavo spontaniškai“¹¹⁵. Taip pat, mūsų manymu, turėtų būti atsižvelgiama ir į bendruosius civilinės teisės principus, tokius kaip teisingumas bei sąžiningumas. Taigi, galima daryti pagrįstą išvadą, kad sandorio pripažinimui negaliojančiu, remiantis CK 1.89 straipsniu, būtinas ne tik asmens psichinės būsenos vertinimas, tačiau ir pats sandorio turinio teisinis vertinimas. Remiantis loginiais samprotavimais, jei įvertinama, kad sandoris asmeniui yra naudingas, net ir nustačius, kad asmuo negalėjo suprasti savo veiksmų reikšmės, toks sandoris negalėtų būti pripažintas negaliojančiu. Be to, teismų praktikoje galima susidurti ir su gana prieštaringa situacija, kai žalos sau nepadarymas laikomas savo veiksmų reikšmės suvokimu. Antai Lietuvos Aukščiausiasis Teismas dar 2000 metais priimtoje nutartyje ypač sureikšmino faktą, kad, remiantis savo veiksmų reikšmės nesuvokimu ar negalėjimu jų valdyti, tokį sandorį gali nugincyti tik pats sudaręs sandorį asmuo, ir konstatavo: „sandorį sudariusi R. Rugienienė tokio ieškinio nereikšė ir savo sudaryto sandorio neginčijo. Be to, pažymėtina, <...> jog ydingas sandorio subjektas kaip taisyklė sandorius sudaro ne savo naudai, o tai ir patvirtina, kad toks subjektas neteisingai suvokia savo veiksmus. Šiuo atveju R. Rugienienė, privatizuodama nuomojamą butą savo vardu ir tapdama to buto savininke sau žalos nepadarė, taigi savo veiksmus suvokė“¹¹⁶. Taigi, remiantis anksčiau suformuota Teismo praktika, galima būtų daryti išvadą, kad tokiu atveju apskritai neturėtų būti vertinama asmens psichinė būklė – užtektų įvertinti tik šio asmens sudaromo sandorio naudingumą tam asmeniui. Tačiau kaip tokiu atveju turėtų būti vertinamas sandoris, sudarytas savo veiksmų reikšmės nesuvokiančio asmens, kuris jau yra miręs? Juk, remiantis CK 5.17 straipsnio 1 dalimi, „ieškinį dėl testamentu ar jo atskirų dalių pripažinimo negaliojančiomis gali pareikšti tik kiti įpėdiniai pagal įstatymą arba pagal testamentą, kurie paveldėtų, jeigu testamentas ar jo atskiros dalys būtų pripažintos negaliojančiomis“, todėl šiuo atveju testamentu ginčijimas susijęs ne su mirusio asmens teisėmis, o su trečiųjų asmenų teisėmis. Kadangi tokio sandorio ginčijimo metu asmuo dažniausiai jau būna miręs, todėl negalėtų būti vertinamas testamentu naudingumas jam pačiam, o taip pat negalėtų būti vertinamas ir naudingumas galimiems testatoriaus paveldėtojams, kadangi testamentas yra vienašalis sandoris ir jį sudaro tik viena šalis, t.y. testatorius. Iš to išplaukia, kad testamentu, ginčijamo po testatoriaus mirties, negaliojimo klausimas turėtų būti

¹¹⁵ Lietuvos Aukščiausiojo Teismo 2005 m. spalio 5 d. nutartis, priimta civilinėje byloje Nr. 3K-3-451/2005, Lietuvos Aukščiausiojo Teismo 2002 m. rugsėjo mėn. 16 d. nutartis, priimta civilinėje byloje Nr. 3K-3-993/2002.

¹¹⁶ Lietuvos Aukščiausiojo Teismo 2000 m. gegužės 8 d. nutartis, priimta civilinėje byloje Nr. 3K-3-256/2000.

sprendžiamas tik remiantis testatoriaus būseną testamentą sudarymo metu, o ne testamentą naudingumą testatoriui. Be to, Lietuvos teismuose nusistovėjusi praktika, pagal kurią testamentą pripažinimas negaliojančiu galimas tik išskirtiniais atvejais, nes turi būti gerbiama testatoriaus valia¹¹⁷, kuri, anot Lietuvos Aukščiausiojo Teismo neatsispindi tais atvejais, kai pažeidžiama testamentą tvirtinimo tvarka ir toks pažeidimas yra pagrindas testamentą pripažinti negaliojančiu¹¹⁸. Dar vienas klausimas kyla, ar notaras, įtardamas, kad asmuo nesuvokia savo veiksmų reikšmės (tarkim notaras mato, kad asmuo yra veiksnus, tačiau gerokai apsvaigęs nuo alkoholio), galėtų tvirtinti tokio asmens sandorį, jei šis sandoris yra naudingas asmeniui? Mūsų manymu, atsakymas iš esmės galėtų būti teigiamas, kadangi, kaip minėta, Lietuvos teismų praktikoje įtvirtinta, kad sandorio pripažinimui negaliojančiam turi būti vertinama ir asmens psichinė būklė sandorio sudarymo metu, ir sandorio naudingumas šiam asmeniui. Tik esant šioms dviem sąlygoms, sandoris gali būti pripažintas negaliojančiu, o tuo tarpu, jei nors viena sąlyga nėra tenkinama, toks sandoris negaliojančiu pripažintas negali būti.

Pridurtina, kad ieškovai, remdamiesi tuo pagrindu, kad asmuo sandorio sudarymo metu nesuprato savo veiksmų reikšmės ar negalėjo jų valdyti dėl sandorių pripažinimo negaliojančiais dažniausiai kreipiasi po testatoriaus mirties, kai sužino, kad testatorius visą savo palikimą paliko tretiesiems asmenims. Todėl neretai pasitaiko atveju, kai tokiose bylose ieškovai, inspiruojami savanaudiškų paskatų, bando tokius sandorius nugynyti pateikdami ne psichinę testatoriaus ligą patvirtinančius įrodymus, o kitus, būtent fizinės sveikatos sutrikimus patvirtinančius įrodymus, ne visada įrodančius testatoriaus sunkią psichinę būklę sandorio sudarymo metu. Pavyzdžiui, vienoje byloje ieškovas prašė pripažinti negaliojančiu testatorės sudarytą testamentą vien tik tuo pagrindu, kad testatorė testamentą sudarymo metu sirgo onkologine liga, tačiau, atlikus pomirtinę teismo psichiatrinę ekspertizę, paaiškėjo, jog, remiantis ekspertizės išvadomis, nėra jokio pagrindo teigti, kad testatorė, sudarydama testamentą, būtų nesupratusi savo veiksmų¹¹⁹. Kitoje byloje ieškovas prašė pripažinti testamentą negaliojančiu dėl to, kad testatorė testamentą sudarymo metu nekalbėjo ir pati negalėjo pasirašyti testamentą, tačiau ir šioje byloje, atlikus pomirtinę teismo psichiatrijos ekspertizę, teismai nusprendė, kad testatorė suprato savo atliekamų veiksmų reikšmę¹²⁰. Tokia teismų praktika tik dar kartą patvirtina, kad ne bet kokia asmens liga ar negalavimas yra pagrindas pripažinti šio asmens sandorį negaliojančiu – visais atvejais būtina nustatyti, kad būtent dėl šių priežasčių asmuo negalėjo suprasti savo veiksmų reikšmės ar jų valdyti.

¹¹⁷ Pvz. Kauno apygardos teismo 2011 m. gegužės 17 d. nutartis, priimta civilinėje byloje Nr. 2A-93-601/2011.

¹¹⁸ Pvz. Lietuvos Aukščiausiojo Teismo 2000 m. sausio 10 d. nutartis, priimta civilinėje byloje Nr. 3K-3-389/2000, Lietuvos Aukščiausiojo Teismo 2002 m. birželio 20 d. nutartis, priimta civilinėje byloje Nr. 3K-3-814/2002.

¹¹⁹ Šiaulių apygardos teismo 2010 m. gruodžio 6 d. sprendimas, priimtas civilinėje byloje Nr. 2A-3-267/2010.

¹²⁰ Lietuvos Aukščiausiojo Teismo 2002 m. rugsėjo 18 d. nutartis, priimta civilinėje byloje Nr. 3K-3-1070/2002.

Alkoholinais gėrimais arba narkotinėmis medžiagomis piktnaudžiaujančio fizinio asmens sudaryto sandorio pripažinimas negaliojančiu. Kol kas Lietuvos CK numato tik vieną atvejį, kai fizinių asmenų veiksnumas gali būti apribotas teismo tvarka. Tokie asmenys, turi piktnaudžiauti alkoholiniais gėrimais, narkotikais, narkotinėmis ar toksinėmis medžiagomis (CK 2.11 str.). Remiantis CK 1.85 straipsnio 1 dalimi, „fizinio asmens, kurio veiksnumas apribotas dėl piktnaudžiavimo alkoholiniais arba narkotinėmis medžiagomis, be rūpintojo sutikimo sudarytas turto ar daiktinės teisės perdavimo sandoris, išskyrus smulkius buitinius sandorius, gali būti teismo tvarka pripažintas negaliojančiu pagal rūpintojo ar prokuroro ieškinį“. Kas susiję būtent su notarine tvarka tvirtinamais sandoriais, tai į tokį sandorių sąrašą pakliūtų visi turto ar daiktinės teisės perdavimo sandoriai, kurie turi būti tvirtinami notaro, pvz. nekilnojamojo turto perleidimo sandoriai, dovanojimo sandoriai, kurių suma didesnė kaip penkiasdešimt tūkstančių litų ir t.t.. Tokie sandoriai taip pat laikomi nuginčijamais¹²¹. Vadinasi, norint įrodyti notaro kaltę dėl tokio sandorio neteisėto patvirtinimo, remiantis CK 1.85 straipsniu, reikėtų įrodyti, kad sandorio tvirtinimo metu jau buvo teismo sprendimas pripažinti asmenį ribotai veiksnium ir nebuvo duotas šio asmens rūpintojo sutikimas sudaryti sandorį. Lietuvos teismų praktikoje retai pasitaiko bylų, susijusių su sandorių nuginčijimu remiantis būtent CK 1.85 straipsniu. Taip pat, kaip ir faktinio neveiksnumo atveju, visų sandorių, sudarytų faktiškai ribotai veiksniaus asmens, nesant teismo sprendimo dėl riboto veiksnumo pripažinimo, nuginčijimas patenka į CK 1.89 straipsnio taikymo sritį. Asmens, piktnaudžiaujančio alkoholiniais gėrimais arba narkotinėmis medžiagomis, nesant teismo sprendimo dėl tokio asmens pripažinimo ribotai veiksnium, sudaryti sandoriai gali būti nuginčijami tuo pagrindu, kad toks asmuo sandorio sudarymo metu negalėjo suprasti savo veiksmų reikšmės. Kauno apygardos teisme buvo nagrinėjama byla dėl buto pirkimo – pardavimo sandorio pripažinimo negaliojančiu dėl to, kad asmuo, piktnaudžiavęs alkoholiu, šio sandorio sudarymo metu nesuprato savo veiksmų reikšmės. Šioje byloje ekspertai nustatė, kad asmens psichikos ir elgesio sutrikimai vartojant alkoholį turėjo įtakos bendrai asmens psichinei būsenai, tačiau asmuo suprato savo veiksmų reikšmę, o atsiliepime į ieškinį notarė paaiškino, kad sandorio sudarymo metu asmenims buvo išaiškinta atliekamų notarinių veiksmų prasmė ir pasekmės, patikrintas veiksnumas. Tačiau Kauno apygardos teismas nusprendė, kad sandorio tvirtinimo metu viena iš šalių negalėjo suprasti savo veiksmų reikšmės būtent dėl piktnaudžiavimo alkoholiu. Teismas nustatė, kad asmens parašas sutartyje buvo pasirašytas drebančia ranka. „Ši nustatyta aplinkybė, kolegijos vertinimu leidžia abejoti ieškovės būsenos stabilumu sandorio sudarymo metu. Be to, sprendama apie ieškovės būseną sandorio sudarymo metu, teisėjų kolegija atsižvelgia į sandorio šalių veiksmus po ginčijamos sutarties

¹²¹ E. Baranauskas, I. Karulaitytė-Kvinauskienė, J. Kiršienė ir kiti. *Civilinė teisė. Bendroji dalis.* – Vilnius: Mykolo Romerio universitetas, 2008. P. 356.

sudarymo. Ieškovė (buto pardavėja, kuri galimai nesuprato savo veiksmų reikšmės, – aut. past.) po ginčijamos sutarties sudarymo toliau gyveno ginčo bute ir iki šiol jame gyvena <...> Nustatytų aplinkybių visuma, teisėjų kolegijos vertinimu, leidžia daryti labiau tikėtiną išvadą, jog ieškovė, sudarydama 1993 m. balandžio 15 d. buto perleidimo sutartį, ne tik kad nesuprato savo veiksmų reikšmės, bet ir nežinojo, kad buvo sudariusi ginčo buto perleidimo sandorį¹²². Mūsų manymu, toks teismo sprendimas nėra pakankamai pagrįstas tam, kad būtų galima teigti, jog sandorio sudarymo metu asmuo tikrai nesuprato savo veiksmų reikšmės. Apskritai, peržvelgus Lietuvos teismų praktiką dėl notarine tvarka patvirtintų sandorių negaliojimo, galima teigti, kad kai kuriose bylose notaro patvirtinti oficialūs dokumentai, kurie pripažįstami *prima facie* įrodymais, turi per mažą įrodomąją reikšmę, o taip pat ir notaro, kaip trečiojo asmens, nepareiškiančio savarankiškų reikalavimų, paaiškinimams dėl asmens veiksnio sandorio sudarymo metu skiriama per mažai dėmesio. Juk notaras yra valstybės įgaliotas asmuo, kuris užtikrina sandorių teisėtumą ir tiesiogiai dalyvauja sandorių sudarymo procese, todėl teismų pasitikėjimas notarais, mūsų manymu, turėtų būti didesnis, o bylose pateikiami notaro paaiškinimai turėtų įgyti svaresnę įrodomąją reikšmę. Taip pat būtina akcentuoti, kad notarui gali būti sudėtinga nustatyti veiksnumą asmens, kuris teismo pripažintas ribotai veiksnium dėl piktnaudžiavimo alkoholiniais gėrimais ar narkotinėmis medžiagomis. Gali pasitaikyti atveju, kai tokio asmens elgesys notarui visiškai nesukelia abejonų dėl jo veiksnio. Juk ribotai veiksnus asmuo visą laiką paprastai nebūna apsvaigęs nuo alkoholio ar narkotinių medžiagų ir gali puikiai suprasti savo veiksmų reikšmę, todėl logiška, kad notaras tokiu atveju net netikrins jo veiksnio Neveiksnių ir ribotai veiksnų asmenų registre. Tačiau, paaiškėjus, kad tokio asmens sudarytas sandoris yra patvirtintas, asmenys, turintys suinteresuotumą šiuo sandoriu, kreipsis į teismą ir reikalautų iš notaro atlyginti žalą, kilusią būtent dėl notaro neteisėto sandorio patvirtinimo neįsitikinus kliento veiksnium. Šiuo atveju notaras atsidurtų paradoksaliaje situacijoje, nes, jei būtų nustatyta notaro kaltė, galima būtų daryti išvadą, kad notaras į Neveiksnių ir ribotai veiksnų asmenų registrą turėtų kreiptis kiekvieno sandorio tvirtinimo atveju, tačiau tokio reikalavimo įstatymas nenumato, o toks notaro elgesys, kaip jau minėta anksčiau, sukeltų didelį klientų nepasitenkinimą. Viso labo, šiuo metu teismų praktikoje tokių situacijų nepasitaiko arba pasitaiko labai mažai ir, mūsų manymu, teismų nuomonės šiuo klausimu turėtų gerokai skirtis. Apibendrinant sandorių, sudarytų alkoholiniais gėrimais arba narkotinėmis medžiagomis piktnaudžiaujančio fizinio asmens, pripažinimą negaliojančiais, tokiam sandorių pripažinimui reikalingas teismo sprendimas dėl asmens pripažinimo ribotai veiksnium arba būtina įrodyti, kad, nors asmuo teismo ir nėra pripažintas ribotai veiksnium, sandorio sudarymo metu jis nesuprato

¹²² Kauno apygardos teismo 2010 m. balandžio 7 d. nutartis, priimta civilinėje byloje Nr. 2A-459-109/2010.

savo veiksmų reikšmės. Būtent šios aplinkybės notarui, tvirtinančiam alkoholiniais gėrimais ar narkotinėmis medžiagomis piktnaudžiaujančio asmens sandorį, yra svarbiausios.

Nepilnamečių sudarytų sandorių pripažinimas negaliojančiais ir paveldėjimo klausimai. CK 1.88 straipsnio 1 dalis numato, kad: „nepilnamečio nuo keturiolikos iki aštuoniolikos metų be tėvų ar rūpintojų sutikimo sudarytą sandorį, išskyrus sandorius, kuriuos toks nepilnametis pagal šį kodeksą ar kitus įstatymus turi teisę sudaryti savarankiškai, gali būti teismo tvarka pripažintas negaliojančiu pagal to nepilnamečio tėvų ar rūpintojų ieškinį“. Kaip matyti iš įstatymo formuluotės, tokie sandoriai taip pat pripažįstami negaliojančiais. Lietuvos teismų praktikoje kol kas nėra bylų dėl notarine tvarka tvirtinamų sandorių pripažinimo negaliojančiais, remiantis būtent tuo pagrindu, kad sandorį sudarė nepilnametis asmuo. Toks teismų praktikos nebuvimas paaiškinamas tuo, kad, remiantis Lietuvos Respubliko notariato įstatymo 31 straipsnio 1 dalimi, kuri numato, kad: „notaras, atlikdamas notarius veiksmus, nustato fizinių asmenų, jų atstovų arba juridinių asmenų atstovų asmens tapatybę. Lietuvos Respublikos piliečių asmens tapatybė nustatoma pagal pateiktą asmens tapatybės kortelę arba kitą asmens tapatybę patvirtinantį dokumentą, kuriame yra asmens kodas ir nuotrauka“. Skirtingai nei kliento veiksnio nustatymo atveju, notaras, nustatydamas asmens tapatybę, turi objektyvią tapatybę patvirtinančių duomenų – asmens tapatybę patvirtinantį dokumentą, todėl natūralu, kad praktiškai neįmanoma patvirtinti nepilnamečio asmens sandorį (išskyrus asmens tapatybę patvirtinančio dokumento suklastojimą). Kas susiję su nepilnamečių sudaromais sandoriais per atstovus, teismų praktikoje yra ypač aktualūs nepilnamečių asmenų paveldėjimo ir disponavimo nepilnamečiams priklausančiu nekilnojamuoju turtu klausimai. Todėl manytina, kad šis klausimas turėtų būti aptartas kiek plačiau.

Nepilnamečių asmenų paveldėjimo teisiniai santykiai nuo įprastų skiriasi tuo, kad nepilnamečių asmenų palikimą jų vardu priima bei atsisako jų tėvai, tik gavę išankstinį teismo leidimą (CK 3.188 str. 1 d. 2 p., 5.56 str.) ir nėra jokių išimčių, numatančių, kad toks leidimas nėra būtinas. Toks įstatymo reglamentavimas susijęs su tuo, kad nepilnamečiai laikomi neveiksniais arba ribotai veiksniais asmenimis, kurie, nesulaukę pilnametystės, patys negali savarankiškai disponuoti savo turtu, o paveldėjimo teisiniuose santykiuose nepilnamečių asmenų interesai laikomi prioritetiniais. Todėl notaras negali atlikti jokių veiksmų tol, kol nebus priimtas teismo leidimas priimti ar atsisakyti priimti palikimą nepilnamečių asmenų vardu. Lietuvos Aukščiausiojo Teismo 2011 m. atliktoje apžvalgoje „Nepilnamečių turtinių teisių apsauga paveldėjimo teisiniuose santykiuose“ buvo konstatuota principinė nuostata, jog: „siekiant išvengti galimų neigiamų turtinių padarinių nepilnamečiam vaikui, taip pat atsižvelgiant į CK 3.3 straipsnio 1 dalyje įtvirtinto prioritetinės vaikų teisių ir interesų apsaugos ir gynimo principo turinį ir tikslus, darytina išvada, kad teismo leidimas yra būtina sąlyga (*conditio sine qua non*)

minėtam sandoriui sudaryti, t. y. tėvams nepilnamečio vaiko vardu tiek priimti, tiek atsisakyti priimti palikimą, nepriklausomai nuo nepilnamečio vaiko amžiaus. Tokiu atveju CK 2.8 straipsnio norma, kurioje nustatyta, kad nepilnamečiai nuo 14 iki 18 metų sandorius sudaro turėdami tėvų arba rūpintojų sutikimą, netaikoma.¹²³ Mūsų manymu, toks išaiškinimas iš dalies yra kritikuotinas. Juk Lietuvos Aukščiausiasis Teismas ne kartą yra pažymėjęs, kad: „nuosavybės teisę į tam tikrą turtą nepilnametis gali įgyti įvairiais būdais: paveldėti, gauti kaip dovaną, darbo užmokestį, stipendiją, išlaikymą, laimėti loterijoje ir kt.“¹²⁴. Tuomet kuo gi skiriasi nepilnamečio asmens paveldėjimo teisiniai santykiai nuo dovanojimo teisinių santykių tuo aspektu, kad paveldėjimo teisiniuose santykiuose reikalingas teismo leidimas, o dovanojimo teisiniuose santykiuose toks leidimas nėra numatytas? Kaip pavyzdį galime laikyti nekilnojamojo daikto dovanojimą ir to paties nekilnojamojo daikto paveldėjimą (turint omenyje, kad abiem atvejais vaikui neatsiras daugiau žalos negu naudos, t.y. šis turtas nėra suvaržytas jokiais kreditorių reikalavimais ir pan.). Juk abu atvejai teisinių pasekmių atžvilgiu yra analogiški, tačiau pirmuoju atveju teismo leidimas nėra reikalingas, o antruoju atveju toks leidimas būtinas. Manytina, kad Teismo pozicija, jog teismo leidimas nepilnamečio asmens tėvams ar globėjams priimti palikimą nepilnamečio asmens vardu visais atvejais yra privalomas, yra šiek tiek per griežta. Mūsų nuomone, tokio leidimo nereikėtų tais atvejais, kai paveldimas turtas nepilnamečiui suteikia daugiau naudos negu žalos.

Notarine tvarka patvirtintų sandorių negaliojimo dėl asmens valios trūkumų teisinės pasekmės. Lietuvos CK 1.95 straipsnio dalis numato, kad: „pripažintas negaliojančiu sandoris laikomas negaliojančiu *ab initio* (nuo jo sudarymo momento). Būtent šiame straipsnyje yra įtvirtintas negaliojančių sandorių retroaktyvumo principas. „Siekiant grįžti į padėtį, buvusią iki sandorio sudarymo (*status quo ante*), reikia pasitelkti grįžtamosios galios (retroaktyvumo) fikciją“¹²⁵. Taip pat šia prasme retroaktyvumo terminas vartojamas ir UNIDROIT principų 3.17 straipsnyje¹²⁶. „Priežastis, dėl kurios pripažįstamas grįžtamasis teismo sprendimo veikimas, glūdi teisės politikoje, grindžiamoje „*restitutio in integrum*“ idėja“¹²⁷. Tačiau galima būtų ginčyti dėl to, kad retroaktyvumas yra būtina sandorių negaliojimo pasekmė, kadangi teismas gali apskritai netaikyti restitucijos arba pakeisti jos taikymo būdą (CK 6.145 str. 2 d.).

Remiantis jau anksčiau aptartais notarine tvarka patvirtintų sandorių dėl asmens valios trūkumų negaliojimo pagrindais, tokių sandorių negaliojimas gali sukelti šias pasekmes: 1)

¹²³ Lietuvos Aukščiausiojo Teismo 2011 m. rugpjūčio 8 d. apžvalga Nr. AC-35-1 „Nepilnamečių turtinių teisių apsauga paveldėjimo teisiniuose santykiuose“.

¹²⁴ Lietuvos Aukščiausiojo Teismo 2004 m. lapkričio 22 d. nutartis, priimta civilinėje byloje Nr. 3K-3-618/2004.

¹²⁵ A. Dambrauskaitė. Sandorių negaliojimo teisinės pasekmės. Monografija. – Vilnius: Justitia, 2009. P. 122.

¹²⁶ UNIDROIT principles.// <http://www.unilex.info/dynasite.cfm?dssid=2377&dsmid=1367>, prisijungimo laikas: 2012 m. spalio 16 d.

¹²⁷ A. Dambrauskaitė. Sandorių negaliojimo teisinės pasekmės. Monografija. – Vilnius: Justitia, 2009. P. 123.

remiantis CK 1.84 straipsnio 3 dalimi - restitucijos taikymą („kai sandoris negalioja, viena jo šalis privalo grąžinti kitai sandorio šaliai visa, ką yra gavusi pagal sandorį (restitucija), o kai negalima grąžinti to, ką yra gavusi, natūra, – atlyginti to vertę pinigais, jeigu įstatymai nenumato kitokių sandorio negaliojimo pasekmių“), o taip pat „veiksnioji šalis privalo atlyginti antrajai šaliai šios turėtas išlaidas, taip pat jos turto netekimą ar sužalojimą, jeigu veiksnioji šalis žinojo arba turėjo žinoti, kad antroji šalis yra neveiksni“; 2) remiantis CK 1.85 straipsnio 2 dalimi, alkoholiniais gėrimais ar narkotinėmis medžiagomis piktnaudžiaujančio asmens sudaryti sandoriai sukelia tokias pačias pasekmes, kaip ir prieš tai minėtų neveiksnių asmenų sudaryti sandoriai; 3) remiantis CK 1.88 straipsnio 3 dalimi – analogiškos pasekmės; remiantis CK 1.89 straipsnio 2 dalimi – restitucijos taikymą ir „šaliai, kuri sandorio sudarymo metu negalėjo suprasti savo veiksmų reikšmės ar jų valdyti, tos šalies turėtas išlaidas, taip pat jos turto netekimą ar sužalojimą atlygina antroji šalis, jeigu ši antroji šalis žinojo ar turėjo žinoti, kad su ja sandorį sudaręs asmuo buvo tokios būsenos“. Kaip matyti, visos šios pasekmės yra susijusios būtent su negaliojančiu pripažinto sandorio šalimis, tačiau, esant vadinamajai „sandorių grandinei“, sandorių negaliojimo pasekmės gali „paliesti“ ir trečiuosius asmenis. Remiantis CK 1.80 straipsnio 4 dalimi, „turtas, buvęs pripažinto negaliojančiu sandorio dalyku, negali būti išreikalautas iš jį sąžiningai įgijusio trečiojo asmens, išskyrus šio kodekso 4.96 straipsnio 1, 2 ir 3 dalyse numatytus atvejus“. Lietuvos civilinėje teisėje yra ginamas sąžiningas daikto įgijėjas, todėl neretai gali nutikti taip, kad tikrasis daikto savinininkas (mūsų nagrinėjamu atveju – neveiksnius ar ribotai veiksnus asmuo), negaliojančiu pripažinto notarine tvarka tvirtinamo sandorio pagrindu perleidęs savo turtą, to turto taip ir neatgaus. Nors tokiu atveju kita sandorio šalis privalėtų daikto savinininkui atlyginti to daikto vertę pinigais, tačiau, pavyzdžiui, buto, kuriame jis su savo šeima gyveno keliasdešimt metų, neveiksnius ar ribotai veiksnus asmuo jau nebeatgaus. Tačiau A. Dambrauskaitės nuomone, grįžtamosios galios (retroaktyvumo) principas turėtų būti dar labiau ribojamas, taip neleidžiant sugriauti sąžiningų trečiųjų asmenų teisių¹²⁸.

Kas susiję būtent su testamentų negaliojimo pasekmėmis, tai CK 5.17 straipsnio 2 dalyje yra numatytos specialiosios, palyginti su bendrosiomis sandorių negaliojimo nuostatomis, taisyklės: „vėlesnį testamentą pripažinus negaliojančiu, anksčiau sudarytas testamentas netampa galiojančiu, išskyrus atvejus, kai vėlesnis testamentas pripažįstamas negaliojančiu dėl to, kad jis buvo sudarytas dėl smurto ar realaus grasinimo, taip pat asmens, teismo pripažinto neveiksniu, ar asmens, kurio veiksnumas teismo apribotas dėl piktnaudžiavimo alkoholiniais gėrimais, narkotikais, narkotinėmis ar toksinėmis medžiagomis“. Lietuvos teismų praktikoje daugiausiai problemų kelia vėlesnio testamento galiojimo klausimai, testatoriui testamento sudarymo metu nesupratus savo veiksmų reikšmės ar negalėjus jų valdyti. Antai Kauno apygardos teismo

¹²⁸ A. Dambrauskaitė. Sandorių negaliojimo teisinės pasekmės. Monografija. – Vilnius: Justitia, 2009. P. 243.

vienoje iš nutarčių konstatuota, kad: „Lietuvos Aukščiausiasis Teismas dar nėra suformavęs vienodos ir nuoseklios CK 5.17 straipsnio nuostatų aiškinimo ir taikymo praktikos, tačiau vėliausiai nagrinėtoje civilinėje byloje, kurioje buvo analizuotas šis klausimas, <...> išaiškinta, kad CK 5.17 straipsnio 2 dalies norma yra imperatyvioji, todėl draudžiama ją aiškinti plečiamai ir negalima sutapatinti teisinių padarinių, kurie atsiranda pripažinus negaliojančiu vėliau sudarytą testamentą CK 1.84 ir 1.89 straipsniuose nustatytais pagrindais; teismui pripažinus negaliojančiu vėliau sudarytą testamentą tuo pagrindu, jog jį sudarė asmuo, negalėjęs suprasti savo veiksmų reikšmės ir jų valdyti, ankstesnis testamentas netampa galiojančiu“¹²⁹. Tuo tarpu kitoje nutartyje¹³⁰ Lietuvos Aukščiausiasis Teismas neveiksnaus ir ribotai veiksnaus asmens sudaryto testamento negaliojimo teisinių pasekmių tapatumą aiškina per asmens negalėjimą testamento sudarymo metu suprasti savo veiksmų reikšmės ar jų valdyti. Todėl nelabai suprantama, kodėl asmens, testamento sudarymo nesuvokusio savo veiksmų reikšmės, anksčiau sudarytas testamentas nelaikomas galiojančiu, taip neskatinant civilinių teisinių santykių stabilumo ir nuvertinant pasitikėjimą notaru, patvirtinusi anksčiau sudarytą testamentą. Be to, kaip darbe minėta anksčiau, negalėjimą suprasti savo veiksmų reikšmės ar jų valdyti teismai laiko faktiniu neveiksnumu, o neveiksnaus asmens, ribotai veiksnaus asmens ir asmens, negalėjusio suprasti savo veiksmų reikšmės sudarytų sandorių negaliojimo pasekmės, pagal CK 1.84 straipsnio 3 dalį, 1.85 straipsnio 2 dalį ir 1.89 straipsnio 2 dalį, yra analogiškos.

Apibendrinant notarine tvarka sudaromų sandorių negaliojimą dėl asmens valios trūkumų, galima teigti, kad bylose dėl notarine tvarka patvirtintų sandorių pripažinimo negaliojančiais notarų vaidmuo yra ypatingas, kadangi notaras yra tiesioginis sandorio sudarymo proceso dalyvis ir liudytojas, todėl jo įrodymai tokiose bylose turėtų turėti didesnę įrodomąją reikšmę. Notarine tvarka tvirtinami sandoriai yra ypatingos reikšmės sandoriai, todėl jų negaliojimo teisinės pasekmės gali būti sunkesnės nei įprasta forma sudaromų sandorių negaliojimo sukeltos pasekmės. Jos gali kilti sandorio šalims, tretiesiems asmenims ar net pačiam sandorį patvirtinusiui notarui, reikalaujant atlyginti sukeltą žalą. Todėl kiekvieno sandorio sudarymo metu ypač svarbu įsitikinti sandorio šalių veiksniumu ir išsiaiškinti tikrąją šalių valią.

IV. NOTARO ATSAKOMYBĖS YPATUMAI PATVIRTINUS NEVEIKSNAUS AR RIBOTAI VEIKSNAUS ASMENS SANDORĮ

Kaip ir minėta anksčiau, pripažinus notarine tvarka patvirtintą sandorį negaliojančiu, gali atsirasti neigiamų teisinių pasekmių – žala gali atsirasti ne tik sandorio šalims, bet ir kitiems

¹²⁹ Kauno apygardos teismo 2011 m. vasario 22 d. nutartis, priimta civilinėje byloje Nr. 2A-392-657/2011 arba pvz. Lietuvos Aukščiausiojo Teismo 2007 m. sausio 12 d. nutartis, priimta civilinėje byloje Nr. 3K-3-368/2007.

¹³⁰ Lietuvos Aukščiausiojo Teismo 2007 m. sausio 12 d. nutartis, priimta civilinėje byloje Nr. 3K-3-20/2007.

asmenims. Lietuvos Respublikos notariato įstatymo 16 straipsnio 1 dalis numato, kad „notaras atsako CK ir šio įstatymo nustatyta tvarka už savo <...> kaltais veiksmais fiziniams ar juridiniams asmenims padarytą žalą, vykdant notaro profesinę veiklą“. Konstatavus civilinės atsakomybės sąlygas (žalą, neteisėtus veiksmus, priežastinį ryšį tarp neteisėtų veiksmų bei kaltę), notarui gali tekti atlyginti žalą, kilusią dėl netinkamai atliktos pareigos įsitikinti sandorio šalių veiksnumu. Tokiu atveju iš notaro gali būti priteistas ne tik turtinės, bet ir neturtinės žalos atlyginimas, o žala dėl sandorių sudėtingumo bei didelės vertės gali siekti nemažas pinigines sumas.

Lietuvos teismai yra ne kartą konstatavę, kad notaro, atliekančio sandorių teisėtumo užtikrinimo vaidmenį, pareiga, yra elgtis itin atidžiai ir rūpestingai. „Jeigu teismas panaikina ar pripažįsta negaliojančiu notaro patvirtintą sandorį, tai yra prielaida svarstymui, kad notaras ne viską atliko, nes objektyviai įstatymo pažeidimas konstatuotas. <...> Notarui, kaip ir kiekvienam asmeniui, nustatyta pareiga elgtis taip, kad nebūtų padaroma žala. <...> Kaltė yra bendroji civilinės atsakomybės sąlyga. Notaro atsakomybės atveju ji turi ypatumų, nes reikia atsižvelgti, kad asmuo vykdo profesinę veiklą. Tokiam asmeniui yra nustatyti griežtesni rūpestingumo ir atidumo reikalavimai negu paprastai, jo atsakomybės pagrindu gali būti paties mažiausio laipsnio neapsižiūrėjimas, neatidumas ar net klaida. <...> Notaras privalo nustatyti faktinę padėtį, kurioje esant šalys ketina sudaryti sandorį, asmenų pageidaujamas ar prognozuojamas pasekmes, jų pageidaujamas sąlygas ir tikėtinas pasekmes.“¹³¹. Šioje nutartyje Lietuvos Aukščiausiasis Teismas labai išsamiai išaiškino notaro pareigas bei atsakomybės dėl netinkamo notaro pareigų vykdymo principus. Kaip matyti, teismų praktikoje į bet kokį notaro pareigų netinkamą atlikimą žiūrima gana griežtai. Tačiau labai svarbu akcentuoti, kad toje pačioje nutartyje Teismas pažymėjo, kad: „žemutinė suklydimo riba nustatyta pagal tai, ar notaras padarė viską, ko yra protinga iš jo reikalauti“¹³². Būtent protingumo principas yra tas barjeras, ties kuriuo užsibaigia notaro atsakomybė. Be to, teisininko Vaido Jurkevičiaus nuomone, „teiginys, kad notarams keliami griežtesni atidumo ir rūpestingumo reikalavimai, turėtų būti taikomas notarui, kaip teisininkui, bet ne kaip kitų specialių žinių turinčiam asmeniui. Todėl byloje, kurioje notaras įrodys, kad jis padarė viską, ką tokiomis aplinkybėmis būtų padaręs rūpestingiausias ir atsargiausias notaras, ir neturėjo teisėtų argumentų atsisakyti atlikti notarinį veiksma, ieškinyms turėtų būti atmestas. Priešingu atveju būtų konstatuota atsakomybė be kaltės“¹³³. Vadinasi, kaip ir analizuota visame darbe, kliento veiksnumo nustatymo metu negalima neprotingai iš notaro reikalauti daugiau negu kad leidžia jo galimybės. Bylose dėl notarine tvarka patvirtintų sandorių negaliojimo turi būti ypač atidžiai nustatoma, kiek notaro pastangų sandorio tvirtinimo metu buvo įdėta tam, kad būtų

¹³¹ Lietuvos Aukščiausiojo Teismo 2002 m. birželio 13 d. nutartis, priimta civilinėje byloje Nr. 3K-7-645/2002.

¹³² Ten pat.

¹³³ V. Jurkevičius. Notarų civilinės atsakomybės klausimai. Prezentacija. Mykolo Romerio universitetas. 11 skaidrė.

tinkamai nustatytas sandorio šalių veiksnumas ir kiek iš tikrųjų jų buvo įdėta, vadovaujantis sisteminiu įstatymų bei bendrųjų teisės principų aiškinimu. Tik teisingai įvertinus tai, kas buvo padaryta, ir tai, kas turėjo būti padaryta, t.y. nustačius santykį tarp fakto ir pareigos, galima kalbėti apie notaro pareigų tinkamą ar netinkamą atlikimą. Taip pat ir vertinant notaro atsakomybės ribas turėtų būti vadovujamasi šiuo santykiu. Kiekvienu tokiu atveju yra labai svarbu atsižvelgti į tą aplinkybę, kad notaras, visų pirma, yra teisininkas, o ne kitų sričių specialistas, todėl teismas, vertindamas notaro atsakomybę dėl netinkamo sandorio šalių veiksnumo nustatymo, turi visuomet įvertinti šią aplinkybę. Todėl notaro atsakomybė neturėtų būti taikoma tais atvejais, kai, patvirtinus neveiksnaus ar ribotai veiksnus asmens sandorį, sandorio sudarymo metu asmens neveiksnumas ar ribotas veiksnumas nebuvo objektyviai pastebimas. Taip pat notaro atsakomybė turėtų būti švelninama tais atvejais, kai notaras patvirtina neveiksnaus ar ribotai veiksnus asmens sandorį, nors asmens neveiksnumas ar ribotas veiksnumas notarui kėlė nežymių įtarimų, tačiau kitas pareigas notaras atliko nepriekaištingai, t.y. jis ne tik atliko visus sandorio tvirtinimui būtinus formalumus, bet ir tinkamai išaiškino sandorio šalims sandorio turinį bei teises pasekmes. Būtent šios aplinkybės turėtų įrodyti tai, kad tuo metu notaras stengėsi tinkamai atlikti savo profesinę pareigą - elgtis atidžiai ir rūpestingai. Tik nusistovėjus tokiai praktikai, galima būtų kalbėti apie tinkamą teisingumo vykdymą, siekiant civilinės apyvartos stabilumo, teisėtumo ir jos dalyvių (įskaitant tiek sandorio šalis, tiek notarus) veiksmingos teisių apsaugos. Be to, iš kitos pusės, svarbu pažymėti ir tai, kad notaras, atlikdamas savo pareigas, visų pirma, yra nešališkas ir veikia valstybės vardu, todėl notarui, kaip valstybei atstovaujančiam asmeniui, svarbūs ne tik kliento interesai, bet ir pačios valstybės prestižas. Taigi notaras, atsisakydamas tvirtinti sandorį asmens, kurio negalėjimas suprasti savo veiksmų reikšmės buvo objektyviai pastebimas, yra tinkamo atstovavimo valstybės interesams pavyzdys ir notaro atsakomybės negalimumas šiuo atveju nekvestionuotinas.

IŠVADOS

Magistro baigiamajame darbe iškelta hipotezė, kad nėra vieno mechanizmo, nustatančio, kaip notaras turėtų įsitikinti savo kliento veiksnumu, pasitvirtino.

Tai pagrindžia šios išvados:

1. Fizinio asmens veiksnumas yra sudėtinga ir neuniversali teisinė kategorija, kurios turinys priklauso ne tik nuo įstatymo leidėjo, bet ir nuo kiekvieno asmens individualių savybių. Asmuo gali gebėti sudaryti paprastesnius sandorius, bet nesugebėti sudaryti notarine tvarka tvirtinamų sandorių. Todėl kiekvieno asmens veiksnumas turi būti vertinamas individualiai;
2. Fizinio asmens veiksnumo panaikinimas ar apribojimas sukelia šiam asmeniui sunkias teises pasekmes. Todėl tik patys sunkiausi ir nuolat egzistuojantys psichikos sutrikimai gali nulemti asmens veiksnumo panaikinimą ar apribojimą, o asmens veiksnumo ribojimo ribos turi būti nurodytos Neveiksnių ir ribotai veiksnų asmenų registre;
3. Notaras, visų pirma, yra tik teisininkas, o ne psichologas ar net psichiatras, išmanantis asmens dvasinės ar psichinės sveikatos problemas. Gydytojai psichiatrai, pagal Lietuvos Respublikos įstatymus, turi teisę tvirtinti oficialiesiems prilyginamus testamentus, tačiau pareiga atlikti teisinį testamento turinio vertinimą jiems nenumatyta. Tuo tarpu notaras, neturėdamas medicininio išsilavinimo, privalo ne tik kad patikrinti testamento turinį, bet ir įsitikinti testatoriaus veiksnumu;
4. Notaras gali būti visiškai įsitikinęs tik teisiniu kliento veiksnumu, o reikalavimas notarui būti visiškai įsitikinusiam faktiniu tokio asmens veiksnumu yra praktiškai neįgyvendinamas, todėl faktiniu veiksnumu notaras turėtų įsitikinti vadovaudamasis tikimybių pusiausvyros principu;
5. Išoriniai kliento veiksmai, t.y. kūno ir verbalinė kalba turėtų būti pirmieji indikatoriai, bylojantys apie galimą asmens neveiksnumą, tačiau notarui jokių būdu, vien tik remiantis šiais požymiais, negalima daryti kategoriškos išvados, kad toks asmuo yra neveiksnius;
6. Pokalbio su klientu metu notaras per kliento buitinės kalbos transformaciją į teisinę turėtų išsiaiškinti tikrąją kliento valią ir įsitikinti jo veiksnumu. Bendrojo pobūdžio klausimų, nesusijusių su tvirtinamu sandoriu, uždavimas neatitiktų teisininko etikos reikalavimų bei notarinių veiksmų atlikimo koncentracijos ir operatyvumo principų;
7. Kilus abejonų dėl kliento veiksnumo, notaras gali pasinaudoti Neveiksnių ir ribotai veiksnų asmenų registro duomenimis, tačiau jie neatspindi neveiksnių bei ribotai veiksnų asmenų globėjų bei rūpintojų teisių ir pareigų apimties;
8. Notaras, tvirtindamas užsienio piliečio tiesiogiai ar per įgaliotą asmenį sudaromą sandorį, apskritai neturi jokių oficialių duomenų apie šios sandorio šalies teisinį ar net faktinį

- veiksnumą. Be to, notaro reikalavimas klientui pateikti medicininę pažymą apie jo sveikatos būklę yra sunkiai įgyvendinamas ir neįmanomas tose valstybėse, kurios deklaruoja tarptautiniuose teisės aktuose įtvirtintas pagrindines asmens teises ir laisves bei griežtai laikosi teisininko etikos reikalavimų;
9. Remiantis Lietuvos Aukščiausiojo Teismo išaiškinimais, norint sandorį pripažinti negaliojančiu tuo pagrindu, kad asmuo sandorio metu nesuprato savo veiksmų reikšmės ar negalėjo jų valdyti, reikia atsižvelgti ne tik į asmens psichinę būklę, bet ir nustatyti sudaryto sandorio naudingumą šiam asmeniui. Toks Teismo išaiškinimas kelia pagrįstą klausimą, ar notaras gali tvirtinti savo veiksmų reikšmės nesuprantančio asmens sandorį, kuris šiam asmeniui yra naudingas;
 10. Neturėtų būti laikoma tinkama tokia teismų praktika, kai asmens pomirtinės ekspertizės išvada daroma remiantis vien liudytojų, kurie net nedalyvavo sandorio sudarymo metu, parodymais;
 11. Nepilnamečių asmenų paveldėjimo teisiniuose santykiuose teismų praktikos įtvirtintas besąlygiškas teismo leidimas tėvams ar globėjams priimti palikimą nepilnamečio asmens vardu yra per griežtas, turint omenyje tai, kad dovanojimo teisiniuose santykiuose toks leidimas nėra privalomas;
 12. Įgaliojimus notarui suteikia valstybė, todėl notaras yra valstybės mechanizmo dalis. Atsižvelgiant į tai, pasitikėjimas notaro kompetencija, o kartu ir tinkamai atliekamu asmenų veiksnio nustatymu, turėtų būti didesnis;
 13. Bylose dėl notarine tvarka patvirtintų sandorių pripažinimo negaliojančiais notari bylose dalyvauja trečiųjų asmenų, nepareiškiančių savarankiškų reikalavimų, teisėmis. Notaro patvirtinti dokumentai, o kartu su jais ir sandorio šalių veiksniumas turi *prima facie* įrodomąją galią, o tai reiškia, kad šių įrodymų negalima paneigti liudytojų parodymais (išskyrus, jei tai prieštarautų teisingumo, protingumo ir sąžiningumo principams);
 14. Atsižvelgiant į ribotas notaro galimybes įsitikinti fizinio asmens veiksniumu bei vadovaujantis teisingumo, protingumo bei sąžiningumo principais, notaro atsakomybė dėl sandorio, susijusio su asmens valios trūkumais, patvirtinimo, turėtų būti švelninama arba netaikoma apskritai;
 15. Notaras, įgyvendindamas jam valstybės suteiktus įgalinimus, yra nešališkas asmuo, todėl jis, nustatydamas sandorio šalių veiksniumą ir taip užtikrindamas sandorių teisėtumą, privalo atsižvelgti ne tik į kliento interesus, bet ir į valstybės prestižą, pirmenybės nesuteikdamas nei vienam iš šių subjektų.

PASIŪLYMAI IR REKOMENDACIJOS

1. Atsižvelgiant į tai, kad notaras privalo įsitikinti fizinių asmenų veiksnumu ne tik siaurąja, bet ir plačiąja prasme, o įstatymuose ši nuostata nėra aiškiai suformuluota, Lietuvos Respublikos įstatymų leidėjas turėtų pakeisti Lietuvos Respublikos notariato įstatymo 31 straipsnio 2 dalį, po žodžių „fizinių asmenų veiksnumu“ įrašant žodžius „ir jų galėjimu suprasti savo veiksmų reikšmę ar juos valdyti“, o po žodžių „testatoriaus veiksnumu“ įrašant žodžius „ir jo galėjimu suprasti savo veiksmų reikšmę ar juos valdyti“ ir šią dalį išdėstyti taip: „2. Tvirtinant sandorius, įsitikinama fizinių asmenų veiksnumu ir jų galėjimu suprasti savo veiksmų reikšmę ar juos valdyti, patikrinamas juridinių asmenų, dalyvaujančių sandoriuose, teisnumas. Tvirtindamas testamentą, notaras privalo jame nurodyti, kad jis įsitikino testatoriaus veiksnumu ir jo galėjimu suprasti savo veiksmų reikšmę ar juos valdyti. Jeigu sandorį sudaro atstovas, patikrinami jo įgaliojimai.“;
2. Pagal Lietuvos Respublikos civilinio kodekso 2.11 straipsnio 1 dalį, ribotai veiksniais yra pripažįstami tik tie asmenys, kurie piktnaudžiauja alkoholiniais gėrimais, narkotikais, narkotinėmis ar toksinėmis medžiagomis, tačiau egzistuoja ir tokių asmenų, kurie turi psichinę negalią, tačiau, pagal dabartinį teisinį reglamentavimą, negali būti pripažinti nei neveiksniais, nei ribotai veiksniais, t.y. nepatenka nei į Lietuvos Respublikos civilinio kodekso 2.10, nei į 2.11 straipsnio taikymo sritį. Duomenys apie tokius asmenis notarams nėra teikiami, todėl, atsižvelgiant į tai, Neveiksnių ir ribotai veiksnų asmenų registras turėtų būti papildomas šiais duomenimis, kurių tiekėjai galėtų būti medikai – psichiatrai;
3. Siūlytina į Notarų rūmų prezidiumo ir Notarų rūmų prezidiumo profesinio tobulinimo ir notarinės praktikos apibendrinimo komisijos rengiamas notarų kvalifikacijos kėlimo programas įtraukti psichologijos ir/ar psichiatrijos mokslų pagrindus, palengvinsiančius notarams įsitikinti savo klientų veiksnumu;
4. Pagal Lietuvos Respublikos civilinio proceso kodekso 469 ir 474 straipsnius, dėl teismo sprendimo pripažinti asmenį neveiksnium arba ribotai veiksnium panaikinimo gali kreiptis tik tokių asmenų globėjai arba rūpintojai ir visi 463 straipsnio 1 dalyje nurodyti asmenys. Siekiant labiau apsaugoti tokių asmenų teises, įstatymų leidėjas turėtų numatyti galimybę asmenims, teismo pripažintiems neveiksniais ar ribotai veiksniais, bent kartą per metus patiems kreiptis į teismą dėl teismo sprendimo pripažinti juos neveiksniais ar ribotai veiksniais panaikinimo.

LITERATŪROS SĄRAŠAS

Nacionaliniai teisės aktai, įstatymų projektai bei aiškinamieji raštai:

- 1) Lietuvos Respublikos civilinis kodeksas // Valstybės žinios. 2000, Nr.74-2262;
- 2) Lietuvos Respublikos civilinio proceso kodeksas // Valstybės žinios. 2002, Nr. 36-1340;
- 3) Lietuvos Respublikos notarų garbės (etikos) kodeksas. 2000 m. kovo 25 d. redakcija;
- 4) Pacientų teisių ir žalos sveikatai atlyginimo įstatymas // Valstybės žinios, 1996, Nr. 102-2317;
- 5) Lietuvos Respublikos psichikos sveikatos priežiūros įstatymas // Valstybės žinios, 1995, Nr. 53-1290;
- 6) Lietuvos Respublikos civilinio kodekso 1.16, 1.84, 1.85, 2.10, 2.11, 2.11¹, 2.25, 2.26, 3.15, 3.38, 3.48, 3.55, 3.58, 3.72, 3.144, 3.152, 3.157, 3.212, 3.213, 3.216, 3.241, 3.242, 3.243, 3.246, 3.269, 4.80, 5.16, 5.17, 5.64, 6.48, 6.56, 6.268, 6.586, 6.723, 6.765 straipsnių pakeitimo ir papildymo ir kodekso papildymo 2.137¹, 2.137², 2.137³, 3.279¹, 3.279², 3.279³ straipsniais įstatymo projektas;
- 7) Aiškinamasis raštas dėl Lietuvos Respublikos civilinio proceso kodekso 496 straipsnio papildymo ir kodekso papildymo 464¹ straipsniu įstatymo projekto// <http://www.tm.lt/dok/CPK496.pdf>, prisijungimo laikas: 2012 m. rugpjūčio 15 d.;
- 8) Teismo psichiatrijos, teismo psichologijos ekspertizių darymo Valstybinėje teismo psichiatrijos tarnyboje prie Sveikatos apsaugos ministerijos nuostatai (patvirtinta Lietuvos Respublikos sveikatos apsaugos ministro 2003 m. rugpjūčio 18 d. įsakymu Nr.V-499);
- 9) Lietuvos Respublikos Neveiksnių ir ribotai veikusių asmenų registro nuostatai. Patvirtinta Lietuvos Respublikos Vyriausybės 2010 m. gruodžio 15 d. nutarimu Nr. 1771 (Valstybės žinios, Nr. 148-7592);

Tarptautiniai dokumentai:

- 10) Jungtinių Tautų Neįgaliųjų teisių konvencija // Valstybės žinios, 2010, Nr. 71-3561;
- 11) Visuotinė žmogaus teisių deklaracija // Valstybės žinios, 2006, Nr. 68-2497;
- 12) Europos žmogaus teisių ir pagrindinių laisvių apsaugos konvencija // Valstybės žinios, 1995, Nr. 40-987;
- 13) Europos Sąjungos pagrindinių teisių chartija, Nr. 2007/C 303/01;
- 14) Europos Tarybos Ministrų Komiteto rekomendacija Nr. R(99)⁴ dėl Pilnamečių neveiksnių asmenų teisinės apsaugos principų;
- 15) Žmogaus teisių ir biomedicinos konvencija // Valstybės žinios, 2002, Nr. 97-4258;
- 16) Konvencija dėl asmenų apsaugos ryšium su asmens duomenų automatizuotu tvarkymu // Valstybės žinios, 2001, Nr. 32-1059;
- 17) Hagos konvencija dėl pilnamečių asmenų tarptautinės apsaugos;

18) Europos psichikos sveikatos apsaugos deklaracija Nr. EUR/04/5047810/6;

Užsienio valstybių teisės aktai:

19) Afganistano Respublikos civilinis kodeksas //

<http://asianlii.org/af/legis/laws/clotroacogn353p1977010513551015a650/>, prisijungimo

laikas: 2012 m. gruodžio 7 d.;

20) Гражданский кодекс Российской Федерации // <http://base.garant.ru/10164072/3/#1003>,

prisijungimo laikas: 2012 m. birželio 25 d.;

21) Estijos Respublikos civilinis kodeksas. General Principles of the Civil Code Act //

<http://www.legaltext.ee/text/en/X0015.htm>, prisijungimo laikas: 2012 m. birželio 25 d.;

Specialioji literatūra:

22) E. Baranauskas, I. Karulaitytė-Kvinauskienė, J. Kiršienė ir kiti. Civilinė teisė. Bendroji dalis. – Vilnius: Mykolo Romerio universitetas, 2008;

23) В. П. Грибанов Основные проблемы осуществления и защиты гражданских прав: Автореф. дис. ... д-ра юрид. наук. М., 1970;

24) Jamal J Nasir. Arab and Islamic Laws Series. The Islamic Law of Personal Status. Second edition. – Graham & Trotman, 1990. P. 209.//

http://books.google.lt/books?id=N4WmwikquDIC&pg=PA47&lpg=PA47&dq=civil+caPA+CITY&source=bl&ots=sthYG_vszJ&sig=CanPTsvQ3n2QzL07H0f6_dtR1_8&hl=lt&sa=X&ei=fHsnUKzwFsXrsgb3sIHADA&redir_esc=y#v=onepage&q=210&f=false,

prisijungimo laikas: 2012 m. birželio 25 d.;

25) When a client's capacity is in doubt. A practical guide for solicitors. - The law society in New South Wales, 2009. P. 2.//

<http://www.lawsociety.com.au/idc/groups/public/documents/internetcontent/023880.pdf>,

prisijungimo laikas: 2012 m. birželio 25 d.

26) E. Čaplinskienė, J. Čiomasas, V. Majūtė ir kiti. Notariatas Nr. 7/2009. – Vilnius: Lietuvos notarų rūmai, 2009;

27) J. Deveikė. Didžiosios Lietuvos Kunigaikštijos 1529 m. statutas.– Chicago: Algimanto Mockaus knygų leidimo fondas, 1971;

28) L. E. Radavičius. Teisės psichiatrija: istorija ir dabartis. – Vilnius: Mykolo Romerio universitetas. 2004. P. 64.

29) R. Valentukevičius, D. Juodkaitė, A. Dumčius ir kiti. Neveiksnumo problematika Europos Sąjungos deklaruojamų vertybių kontekste. – Vilnius: Globali iniciatyva psichiatrijoje, 2007;

30) A. Germanavičius. Bendruomenės (socialinės) psichiatrijos pagrindai. Psichikos ligonių reabilitacija bendruomenėje. – Vilnius: BMK, 2008;

- 31) H. Blonski. Senų žmonių baimės: priežastys, gydymas, praktiniai patarimai. – Vilnius: Alma littera, 2003;
- 32) В. Вилюнас. Психология эмоций. – Питер: Питер, 2004;
- 33) A. Adler. Žmogaus pažinimas. – Vilnius: Vaga, 2003;
- 34) J. Rozines Roy. Depression. – New York: Marshall Cavendish Corporation, 2005;
- 35) R. Filipavičiūtė, A. Jurgelėnas, A. Juozulynas, B. Butkienė. „Depresijos sindromas – pagyvenusių žmonių socialinės rizikos veiksnys“. Gerontologija 9 (2): 93-98: Vilnius, 2008;
- 36) A. Prancėvičienė, A. Goštautas. „Klausimyno depresijos pokyčiams vertinti kūrimas ir taikymas stacionarinio gydymo įstaigoms“. Medicinos teorija ir praktika. T-13 (Nr. 1): Kaunas, 2007;
- 37) R. Warner. Schizofrenijos aplinka. Praktikos, politikos ir komunikacijos naujovės. – Vilnius: Via Recta, 2003;
- 38) The American Bar Association Commission on Law and Aging and the American Psychological Association, Assessment of Older Adults with Diminished Capacity: A Handbook for Lawyers, Washington, 2005, ABA. // http://www.apa.org/pi/aging/diminished_capacity.pdf. , prisijungimo laikas: 2012 m. rugpjūčio 3 d.;
- 39) New South Wales Department of Justice and Attorney General's Department. Capacity Toolkit: Information for government and community workers, professionals, families and carers in New South Wales, (2008) // http://www.lawlink.nsw.gov.au/lawlink/diversityservices/LL_DiversitySrvces.nsf/pages/diversity_services_s5_1#crc, prisijungimo laikas: 2012 m. rugpjūčio 5 d.;
- 40) Respublikinės Vilniaus psichiatrijos ligoninės direktoriaus V. Mačiulio 2008 02 08 įsakymu Nr. VI-15 patvirtinta Protinės būklės mini tyrimo (MMSE) forma;
- 41) A. Memon, R. Bull. Handbook of the psychology of interviewing. – Chichester, New York, Weinheim, Brisbane, Singapore, Toronto: John Willey & Sons, 1999;
- 42) Tarptautinės statistinės ligų ir sveikatos sutrikimų klasifikacijos dešimtasys pataisytas ir papildytas leidimas. Australijos modifikacija. TLK-10-AM. Sisteminiis ligų sąrašas.- Australija: Australijos sandrauga, 2008 m.// <http://ebook.vlk.lt/e.vadovas/index.jsp?topic=/lt.webmedia.vlk.drg.icd.ebook.content/html/icd/5skyrius.html>, prisijungimo laikas: 2012 m. rugpjūčio 7 d.;
- 43) В. В. Ефимова, А. М. Гатин. Нотариат России. – Москва: Экзамен, 2007;
- 44) V. Punelis. Notaro įsitikinimo kliento veiksniumu galimybės ir praktika, esant abejonėms dėl kliento veiksnio, kai kuriose Europos valstybėse. 2011 m. balandžio 21 d.;

- 45) Neveiksnių ir ribotai veiksnių asmenų registro statistika.// <https://www.hipotekosistaiga.lt/index.php?-1080237873>, prisijungimo laikas: 2012 m. rugpjūčio 15 d.;
- 46) А. А. Мохов, В. Колганова. Правовые проблемы проверки нотариусом дееспособности гражданина. Нотариус. 2007. N 1.;
- 47) ECPRD Request No.1682 - Notary Public and verification of legal capacity of the parties to a transaction;
- 48) V. Mikelėnas. Sutačių teisė. – Vilnius: Justitia, 1996;
- 49) A. Dambrauskaitė. Sandorių negaliojimo teisinės pasekmės. Monografija. – Vilnius: Justitia, 2009;
- 50) K. Daškevičius, J. Marcinkevičienė. Sandorinio veiksnio nustatymo klinikiniai – socialiniai aspektai (pomirtinių teismo psichiatrijos ekspertizių praktikoje). – Vilnius: 2011;
- 51) Е. П. Ильин. Психология воли. – Санкт Петербург: Питер, 2002;
- 52) А. А. Анатольевич. Воля и волеизъявление в системе нотариата. Практический аспект.// <http://www.md.spinform.ru/articles/aaa014.htm>, prisijungimo laikas: 2012 m. rugsėjo 25 d.;
- 53) J. Žeruolis ir kt. Lietuvos TSR civilinio kodekso komentaras. - Vilnius: Mintis, 1976 m.;
- 54) V. Jurkevičius. Notarų civilinės atsakomybės klausimai. Prezентacija. Mykolo Romerio universitetas;
- 55) A. Diržytė. Kas yra demencija.// <http://www.vipinstitutas.lt/Demencija.htm>, prisijungimo laikas: 2012 m. gruodžio 8 d.;
- 56) Official Comments of UNIDROIT Principles of International Commercial Contracts // <http://www.unilex.info/dynasite.cfm?dssid=2377&dsmid=1367>, prisijungimo laikas: 2012 m. spalio 16 d.;

Teismų nutartys, sprendimai ir apžvalgos:

- 57) Europos Žmogaus Teisių Teismo 2008 m. kovo 27 d. sprendimas, priimtas byloje Nr. 44009/05 (Shtukaturov v. Russia);
- 58) Europos Žmogaus Teisių Teismo 2001 m. vasario 6 d. sprendimas, priimtas byloje Nr. 44599/98 (Bensaid v. United Kingdom);
- 59) Lietuvos Aukščiausiojo Teismo 2008 m. liepos 11 d. nutartis, priimta civilinėje byloje Nr. 3K-3-370/2008;
- 60) Lietuvos Aukščiausiojo Teismo 2007 m. rugsėjo 11 d. nutartis, priimta civilinėje byloje Nr. 3K-3-328/2007;
- 61) Lietuvos Aukščiausiojo Teismo 2006 m. gegužės 17 d. nutartis, priimta civilinėje byloje Nr. 3K-3-343/2006;

- 62) Lietuvos Aukščiausiojo Teismo 2002 m. birželio 13 d. nutartis, priimta civilinėje byloje Nr. 3K-7-645/2002;
- 63) Lietuvos Aukščiausiojo Teismo 2008 m. birželio 16 d. nutartis, priimta civilinėje byloje Nr. 3K-3-324/2008;
- 64) Lietuvos Aukščiausiojo Teismo 2012 m. liepos 12 d. nutartis, priimta civilinėje byloje Nr. 3K-3-373/2012;
- 65) Lietuvos Aukščiausiojo Teismo 2009 m. birželio 26 d. nutartis, priimta civilinėje byloje Nr. 3K-3-311/2009;
- 66) Lietuvos Aukščiausiojo Teismo 2009 m. sausio 27 d. nutartis, priimta civilinėje byloje Nr. 3K-3-54/2009;
- 67) Lietuvos Aukščiausiojo Teismo 2002 m. rugsėjo 16 d. nutartis, priimta civilinėje byloje Nr. 3K-3-993/2002;
- 68) Lietuvos Aukščiausiojo Teismo 2010 m. lapkričio 9 d. nutartis, priimta civilinėje byloje Nr. 3K-3-443/2010;
- 69) Lietuvos Aukščiausiojo Teismo 2005 m. spalio mėn. 5 d. nutartis, priimta civilinėje byloje Nr. 3K-3-451/2005;
- 70) Lietuvos Aukščiausiojo Teismo 2011 m. liepos 19 d. nutartis, priimta civilinėje byloje Nr. 3K-3-330/2011;
- 71) Lietuvos Aukščiausiojo Teismo 2006 m. balandžio 5 d. nutartis, priimta civilinėje byloje Nr. 3K-3-256/2006;
- 72) Lietuvos Aukščiausiojo Teismo 2009 m. birželio 29 d. nutartis, priimta civilinėje byloje Nr. 3K-3-278/2009;
- 73) Lietuvos Aukščiausiojo Teismo 2007 m. sausio mėn. 12 d. nutartis, priimta civilinėje byloje Nr. 3K-3-20/2007.
- 74) Lietuvos Aukščiausiojo Teismo 2002 m. vasario 11 d. nutartis, priimta civilinėje byloje Nr. 3K-3-274/2002;
- 75) Lietuvos Aukščiausiojo Teismo 2001 m. spalio 3 d. nutartis, priimta civilinėje byloje Nr. 3K-3-894/2001;
- 76) Lietuvos Aukščiausiojo Teismo 2006 m. vasario 27 d. nutartis, priimta civilinėje byloje Nr. 3K-3-154/2006;
- 77) Lietuvos Aukščiausiojo Teismo 2004 m. sausio 14 d. nutartis, priimta civilinėje byloje Nr. 3K-3-37/2004;
- 78) Lietuvos Aukščiausiojo Teismo 2003 m. spalio 29 d. nutartis, priimta civilinėje byloje Nr. 3K-3-1022/2003;

- 79) Lietuvos Aukščiausiojo Teismo 2002 m. rugsėjo 9 d. nutartis, priimta civilinėje byloje Nr. 3K-3-993/2002;
- 80) Lietuvos Aukščiausiojo Teismo 2000 m. gegužės 8 d. nutartis, priimta civilinėje byloje Nr. 3K-3-256/2000;
- 81) Lietuvos Aukščiausiojo Teismo 2000 m. sausio 10 d. nutartis, priimta civilinėje byloje Nr. 3K-3-389/2000;
- 82) Lietuvos Aukščiausiojo Teismo 2002 m. birželio 20 d. nutartis, priimta civilinėje byloje Nr. 3K-3-814/2002;
- 83) Lietuvos Aukščiausiojo Teismo 2002 m. rugsėjo 18 d. nutartis, priimta civilinėje byloje Nr. 3K-3-1070/2002;
- 84) Lietuvos Aukščiausiojo Teismo 2011 m. rugpjūčio 8 d. apžvalga Nr. AC-35-1 „Nepilnamečių turtinių teisių apsauga paveldėjimo teisiniuose santykiuose“;
- 85) Lietuvos Aukščiausiojo Teismo 2004 m. lapkričio 22 d. nutartis, priimta civilinėje byloje Nr. 3K-3-618/2004;
- 86) Lietuvos Aukščiausiojo Teismo 2007 m. sausio 12 d. nutartis, priimta civilinėje byloje Nr. 3K-3-368/2007;
- 87) Lietuvos apeliacinio teismo 2006 m. spalio 31 d. nutartis, priimta civilinėje byloje Nr. 2A-163/2006;
- 88) Vilniaus apygardos teismo 2011 m. birželio 1 d. nutartis civilinėje byloje Nr. 2A-593-520/2011;
- 89) Vilniaus apygardos teismo 2008 m. birželio 12 d. sprendimas civilinėje byloje Nr. 2A29-536/2008;
- 90) Kauno apygardos teismo 2012 m. kovo 28 d. sprendimas, priimtas civilinėje byloje Nr. 2A-69-390/2012;
- 91) Kauno apygardos teismo 2011 m. gegužės 17 d. nutartis, priimta civilinėje byloje Nr. 2A-93-601/2011;
- 92) Kauno apygardos teismo 2010 m. balandžio 7 d. nutartis, priimta civilinėje byloje Nr. 2A-459-109/2010;
- 93) Kauno apygardos teismo 2011 m. vasario 22 d. nutartis, priimta civilinėje byloje Nr. 2A-392-657/2011;
- 94) Šiaulių apygardos teismo 2011 m. balandžio mėn. 20 d. nutartis, primta civilinėje civilinėje byloje Nr. 2A-4-267/2011;
- 95) Šiaulių apygardos teismo 2007 m. gegužės 22 d. nutartis, priimta civilinėje byloje Nr. 2A-254-102/2007;

96) Šiaulių apygardos teismo 2010 m. gruodžio 6 d. sprendimas, priimtas civilinėje byloje Nr. 2A-3-267/2010;

Žodynai:

97) Lietuvių kalbos žodynas.// <http://www.lkz.lt/startas.htm>, prisijungimo laikas: 2012 m. birželio 25 d.;

98) Terminų žodynas.// <http://www.zodynas.lt/terminu-zodynas/p/prezumpcija>, prisijungimo laikas: 2012 m. birželio 25 d.;

99) Dabartinės lietuvių kalbos žodynas.// <http://dz.lki.lt/search/>, prisijungimo laikas: 2012 m. liepos 11 d.

SANTRAUKA

Asmens veiksnio nustatymas notaro praktikoje (teoriniai ir praktiniai aspektai)

Magistro baigiamajame darbe analizuojamas veiksnio nustatymas notaro praktikoje teoriniu ir praktiniu aspektais. Notaro atliekamas veiksnio nustatymas darbe nagrinėjamas siaurąja ir plačiąja prasmėmis, akcentuojant, kad notaras turi ne tik kad patikrinti Neveiksnių ir ribotai veiksnų asmenų registro teikiamus duomenis, tačiau ir nustatyti vadinamąjį kliento faktinį veiksnumą, t.y. įsitikinti, kad sandorio sudarymo metu klientas suvokė savo atliekamų veiksmų reikšmę ir galėjo juos valdyti.

Darbe keliama problema, kad notaras, būdamas tik teisininkas profesionalas, bet ne psichologas ar psichiatras, gali susidurti sunkumais nustatant vadinamąjį faktinį kliento veiksnumą, todėl, autorės nuomone, reikalingos specialios rekomendacijos, palengvinsiančios notarams tinkamai atlikti įsitikinimo kliento veiksnumu pareigą. Autorė taip pat nagrinėja reikalavimą klientui pateikti medicininę pažymą, akcentuodama, kad toks reikalavimas nėra suderinamas su asmens privataus gyvenimo neliečiamumu bei etinius notaro įsitikinimo asmens veiksniumi aspektus. Taip pat keliama Neveiksnių ir ribotai veiksnų asmenų registro duomenų pakankamumo problema, nagrinėjamos notarine tvarka patvirtintų sandorių negaliojimo dėl valios trūkumų teisinės pasekmės bei notaro atsakomybės už tokių sandorių patvirtinimą problema. Problemų analizei darbe remiamasi ne tik nacionaliniais, Europos Sąjungos, tarptautiniais teisės aktais bei teismų praktika, tačiau taip pat lyginamos ir užsienio valstybių nacionalinės teisės normos. Be to, visiškai veiksnio nustatymo notaro praktikoje specifikos atskleidimui analizuojamos ne tik teisės doktrinos, bet ir psichologijos bei psichiatrijos mokslų nuostatos.

Išnagrinėjus veiksnio nustatymo notaro praktikoje problemas, autorė daro išvadą, kad darbe iškelta hipotezė, jog nėra vieno mechanizmo, nustatančio, kaip notaras turėtų įsitikinti savo kliento veiksniumi, pasitvirtino.

SUMMARY

The determination of person's legal capacity in practice of notary (the theoretical and practical aspects)

The master thesis analyses the determination of person's legal capacity in practice of notary in theoretical and practical aspects. The determination of legal capacity is analyzed in the narrow and broad sense, emphasizing that the notary has not only to check the data of The Register of Legally Incapable Persons and Persons with Limited Legal Capacity, but also he has to determine the actual legal capacity of his client, i.e. to make sure that at the time of the transaction the client could understand the value of his actions and was able to control them.

The master thesis raises the problem that a notary, as professional lawyer, but not a psychologist or psychiatrist, may encounter difficulties in identifying the so – called actual legal capacity of person, so, in author's opinion, special recommendations are required for notaries to implement the obligation to determine legal capacity of person properly. The author also analyses the requirement for client to bring the medical certificate emphasising that such requirement is not compatible with private life of person, and ethical aspects of determining the legal capacity of a client. Other problems, such as the data sufficiency of The Register of Legally Incapable Persons and Persons with Limited Legal Capacity, the consequences of invalidity of notary-approved transactions due to lack of will and the responsibility of notary for approval of such transactions, are raised in this master thesis too. The work for analysing these problems is based on not only the national, European Union, international legislation and case law, but also national and foreign laws are compared too. In addition, for complete disclosure of the particularity of determining legal capacity in practice of notary the author analyses not only the doctrine of the law, but also the provisions of the science of psychology and psychiatry.

After the analysis of the problems in determining legal capacity in practice of notary the author concludes that the hypothesis that there is no one mechanism how notary should determine his client's legal capacity was confirmed.